IVO HERGEŠIĆ

HRVATSKE NOVINE I ČASOPISI DO 1848

MALA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE
NOVA SERIJA - KOLO II. - SVEZAK 5.

Dr. IVO HERGEŠIĆ

HRVATSKE NOVINE I ČASOPISI DO 1848.

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D., ZAGREB

Dr. IVO HERGEŠIĆ

HRVATSKE NOVINE I ČASOPISI DO 1848.

ZAGREB 1936

IZDANJE MATICE HRVATSKE

UVOD

Navršilo se sto godina otkako su počele izlaziti prve hrvatske novine — hrvatske jezikom i duhom. No prve novine, koje su izlazile u Zagrebu, starije su za pola stoljeća. Ipak do dana današnjega nemamo cjelovitoga i pouzdanog prikaza, koji bi obuhvatio hrvatsku periodičku štampu od prvih početaka do naših dana. Bilo je istina pokušaja, koje treba pohvalno spomenuti, premda nisu urodili konačnim rezultatima. Drukčije nije ni moglo biti, jer u jednu ruku, nema potrebnih predradnja, monografijskih istraživanja od kakovih se grade sinteze, a u drugu ruku, takovi su prikazi često improvizirani ili se pisac tek uz put dotakao novina i časopisa. Improviziran je i danas u koječem zastario *Lakatošev* referat za novinarski kongres u Beogradu godine 1911.[1], ali ne treba zaboraviti, da je tu skupljeno veliko mnoštvo materijala, te ova knjiga i danas može da posluži kao dragocjeno pomagalo, naročito u svom bibliografskom dijelu, premda je izašla pred četvrt stoljeća. Iduće godine (1912.) izlazi u *Strossmayerovu kalendaru* relativno opširan prikaz o

[1] J. Lakatoš, Hrvatska štampa. Referat i bibliografija (Jugoslovenska štampa, str. 151—221). Izdanje Srpskog Novinarskog Udruženja, Beograd 1911.

novinama u Hrvatskoj s bibliografijom listova koji su izlazili te godine[2], a nekoliko godina poslije rata objelodanjuje *Klaić* svoje djelo o knjižarstvu u Hrvata[3], koje sadržaje i mnoge važnije podatke o povijesti naših periodikâ. U Narodnoj enciklopediji (IV. knjiga) obradio je Uroš *Džonić* hrvatske novine i časopise u sklopu »Jugoslavenske štampe«, ali vrlo kratko i nepažljivo.[4] Prigodom »Obzorova« jubileja prošle godine napisao je Ivan *Peršić* zanimljiv, ali kratak osvrt na povijest hrvatskog novinstva[5], a građe za povijest našega novinstva ima i u posebnom broju »*Novinara*«, koji je izašao prigodom zagrebačkog kongresa J. N. U.[6]

[2] Anonymus, Novine u Hrvatskoj (»Strossmayer«. Koledar za g. 1912., g. V., str. CXCIX—CCIII). Izdanje Matice Hrvatske.

[3] V. Klaić, Knjižarstvo u Hrvata. Studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige (Kugli-eve Pučke knjige br. 3). Zagreb 1922. O zagrebačkim štamparijama do osnutka Gajeve tiskare pisao je Klaić u »Grafičkoj Reviji« (god. III, 1925.). — Isp. F. Fancev, Prvi izgrađivači hrv. štamparstva (»Graf. Rev.«, IV, 1926.).

[4] U. Džonić, Štampa jugoslavenska (Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, knjiga IV., str. 718—722). Zagreb 1929.

[5] I. Peršić, Sto godina hrvatskog novinstva (Spomen-knjiga »Obzora«, Zgb. 1936. — »O počecima našeg novinstva«, pisao je u »Obzoru« E. Bauer 25., 28.—30. VII. 1934.

[6] I. Hergešić, Jedan vijek hrvatskog novinstva. O stotoj obljetnici Gajevih »Novina« (Posebni broj »Novinara« prigodom zagrebačkog kongresa J. N. U. dne 24. V. 1936.) Izdanje Jugoslov. Novinarskog Udruženja, sekcije Zagreb.

Razumije se samo po sebi, da razni priručnici za povijest hrvatske književnosti (kao na pr. *Bogdanovićev)*[7] moraju voditi računa o novinama i časopisima, a tako ni politički historik ne može sasvim mimoići periodičke publikacije, pa u *Šišićevim* priručnicima[8] ima podataka o hrvatskim novinama i časopisima.

Pojedinačnih prikaza ima više (vidi upotrebljenu literaturu, koja se navodi ispod crte), no to su većinom prigodni članci ili pak studije, kojima žurnalistika nije glavni predmet. Knjigâ i većih rasprava, koje obrađuju povijest hrvatskog novinstva, ima vrlo malo. *Kasandrić* je obradio dalmatinsku štampu u 19. vijeku,[9] *Karlić* je napisao knjigu o »Kraljskom Dalmatinu«[10] ne kazavši međutim posljednju riječ, jer se o toj stvari još dosta pisalo (Urlić); Šišić je temeljito raščistio problem Šporerovih novina, a historici hrvatskog preporoda — od Smičiklasa i Šurmina do Fanceva — iznijeli su mnoge važne podatke, kojima se osvjetljuje i pitanje preporodne žurna-

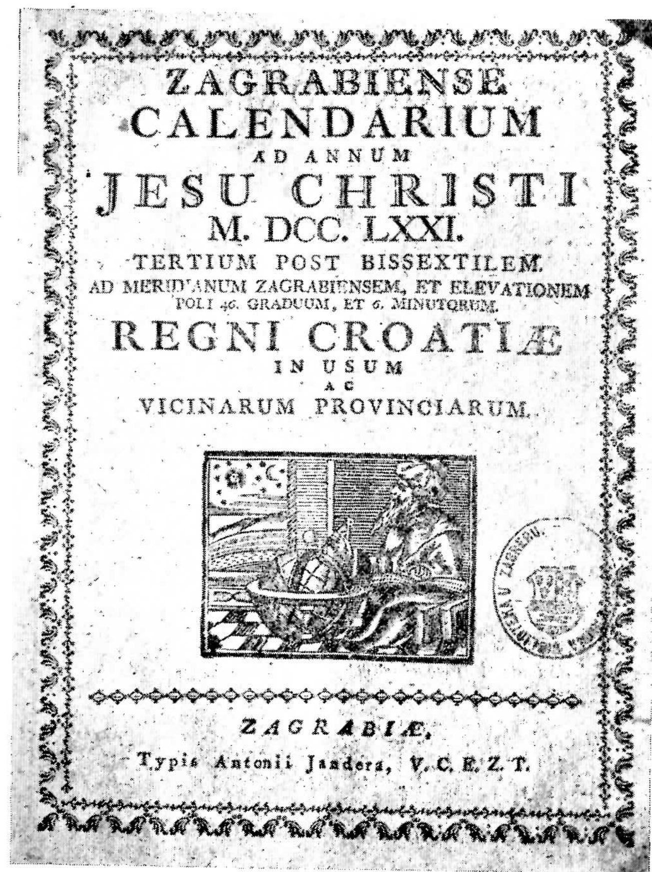
[7] D. Bogdanović, »Pregled književnosti hrvatske i srpske«. Knjiga II., dio I. (Kugli). Zgb. b. g.

[8] F. Šišić, »Hrvatska povijest«. Treći dio: od g. 1790.—1847. (Mala knjižnica Matice Hrvatske svezak 7.) 1913. — F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih vremena do g. 1873. Izdanje Matice Hrvatske, 1916. — R. Horvat: Najnovije doba hrvatske povijesti: od g. 1790.—1873. Izdanje Matice Hrvatske 1906.

[9] P. Kasandrić, Il giornalismo dalmato dal 1848. al 1860.« (Artale), Zara 1899.

[10] P. Karlić, »Kraljski Dalmatin« (1806.—1810.). Izdanje Matice Dalmatinske, Zadar 1912.

listike, ali tema nije nipošto iscrpljena. Nije iscrpljena ni građa, koja se odnosi na pojavu njemačkih listova u Hrvatskoj, premda se o tim listovima razmjerno puno raspravljalo (Andrić, Deželić, Kesterčanek, Pecinovský, Schick, Tropsch, Vinković). Mnogostrano i temeljito obrađen je francuski »Télégraphe Officiel«, koji je izlazio u Ljubljani na francuskom, njemačkom i talijanskom jeziku, ali ipak zadire u povijest hrvatske i slovenske žurnalistike (Prijatelj, Maixner, Urlić, Kos, Tavzes, Dobrovoljc). No sva ta istraživanja nisu još postala općom svojinom: stariji su radovi dijelom zaboravljeni, a noviji kao da nisu dovoljno zapaženi odnosno popularizirani. Revizije, koje provode naučenjaci, i njihova otkrića ostaju tako reći mrtvim slovom, a stvari se prikazuju po staroj šabloni. O tom svjedoče i školske knjige i opća djela i prigodni članci u kojima nalazimo svu silu netočnih podataka, premda je u nekim slučajevima znanost kazala posljednju riječ. Tako se još uvijek vjeruje da je Budrović bio urednikom »Kraljskog Dalmatina«, Šporera uporno brkaju s Mihanovićem (koji je tobož studirao u Beču), uporno se pronosi priča o nekom ličkom poštaru koji je sakupio 200 pretplatnika za »Oglasnik ilirski«, ali je njegova obavijest tobož prekasno stigla. Rado se citira i tobožnja izjava Franje I.: »Kad Madžari imaju novina, zašto ih ne bi imali i Hrvati« — premda to ničim nije dokazano, baš kao što nema dokaza, da je biskup Vrhovac izjavio godine 1810., kako za novine još nije došlo vrijeme. Frankofili rado vjeruju, da je za vrijeme Napoleonove Ilirije »Télégraphe Officiel« izlazio neko vrijeme i na


ZAGRABIENSE
CALENDARIUM
AD ANNUM
JESU CHRISTI
M. DCC. LXXI.
TERTIUM POST BISSEXTILEM.
AD MERIDIANUM ZAGRABIENSEM, ET ELEVATIONEM POLI 46. GRADUUM, ET 6. MINUTORUM.
REGNI CROATIÆ
IN USUM
AC
VICINARUM PROVINCIARUM.

ZAGRABIÆ,
Typis Antonii Jandera, V. C. R. Z. T.

Naslovni list Janderina »Calendarium Zagrabiense« (1771.), u kojem je izašla objava za prve zagrebačke novine.

hrvatskom jeziku, premda za to nema dokaza, i. t. d. A to je samo nekoliko primjera... Imade međutim u prošlosti naše žurnalistike dosta zanimljivih pojava, koje bez sumnje zaslužuju da budu zabilježene, jer tvore važnu kulturno historijsku građu, a ipak za njih znadu samo specijalisti. Šira javnost pa i obrazovani slojevi, kao da i ne slute, da je i prije Gaja bilo u Hrvatskoj novina. Prilikom novinarskoga kongresa, koji je održan u Zagrebu početkom ove godine, moglo se opaziti, da i mnogi naši novinari, živući i radeći iz dana u dan, nisu dospjeli da se upute u kulturnu prošlost svoga naroda i upoznadu svoje žurnalističke pretke. A valja istaknuti, da to nisu nikakove filološke doskočice ili učeni balast, nego živa historija, koja je i te kako aktualna, te često objašnjava sadašnjost ili opominje pokazujući put u budućnost. Tä budućnost se gradi na prošlosti, a malenim narodima kao što je hrvatski, treba uvijek prstom upirati u ono, što je stvorio i čime se afirmirao u kolu prosvijećenih naroda, pa bilo to i uz tuđu pomoć. I primanjem stranih kulturnih dobara i njihovim prilagođivanjem domaćim potrebama očituje se kulturna sposobnost jednog naroda. Pa ako se ova težnja za kulturnom afirmacijom jasno očituje, premda opće prilike nisu nikako povoljne, usprkos ozbiljnih zapreka kakove su na pr. morali prevladati stvaratelji hrvatske periodičke štampe, onda je i konačni rezultat kud i kamo vrjedniji. Takovi uspjesi, ma izgledali nam danas i veoma čedni, ne smiju biti zaboravljeni. To više, što se historija u mnogočemu ponavlja, a borbe najstarijih pionira naše žurnalistike nisu

bez sličnosti s borbama, koje su proživjela ili proživljuju kasnija pokoljenja.

Sve to opravdava ovaj pokušaj, da se o stotoj obljetnici Gajevih novina prikaže letimično, ali po mogućnosti točno, povijesni razvitak hrvatskih novina i časopisa od prvih početaka do naših dana. U ovom su svesku ocrtani *prvi početci povremene štampe u hrvatskim krajevima do 1848.* Pri tom su uzeti u obzir i oni inojezični listovi (njemački i talijanski), koji su izlazili kod nas i bavili se našim prilikama, a donosili prigodom i hrvatske sastavke. Ti inojezični listovi ne mogu se izbaciti iz povijesti hrvatske žurnalistike, jer su s njome upravo organski povezani. Često svjedoče o zanimljivoj kulturnoj simbiozi između domaćeg i stranog elementa (»Luna« ili karlovački »Pilger«, zadarska »Rivista Dalmata«), a ponekad su hrvatskiji od listova, koji su izlazili na hrvatskom jeziku (njemačka »Croatia«, neko vrijeme, ili Kaznačićev »L'Avvenire«).

U drugom svesku bit će obrađena periodička štampa do konca 19. vijeka, tako da oba sveska, koji izlaze u istom kolu tvore neku cjelinu. Hoće li 20. vijek biti prikazan u idućem kolu Male knjižnice ne ovisi o piscu ni o Matici Hrvatskoj, nego o prilikama u kojima živimo. Ta je povijest svakako veoma bliza, a zadire neposredno u današnjicu, tako da nije lako o njoj pisati, premda su vrela obilatija i direktnija.

Predajući ovo djelce javnosti pisac bi želio naglasiti, da to nije i ne može biti nikakova historija, nego pregled. Skica, a ne potpuna slika. Istaknuti su glavni podaci, misli vodilje, a nastojalo se povezati rezultate pojedinačnih istraživanja u preglednu cjelinu, kako bi se svatko mogao lako i brzo orijentirati. Pri tom je dakako trebalo mnogo provjeriti i revidirati, a kako je štampa usko povezana sa svim pojavama života, a napose s političkim prilikama, to uvijek postoji opasnost, da se raspravljajući o novinama udaljimo od predmeta. Idealno bi bilo prikazati hrvatske periodike (i periodike u Hrvatskoj) u sklopu kulturno-historijskog i političkog razvitka hrvatskog naroda. No to je posao, koji zahtijeva golemo znanje i spremu, a ovdje je radi skučenog prostora bilo nemoguće na to i pomisliti. Ova dva sveska pod naslovom »*Hrvatske novine i časopisi*« treba da posluže kao informativan priručnik, u kome su sakupljeni podaci, koji su inače veoma rastrkani, a često netočni ili nepotpuni. Navodeći pak ispod crte glavna vrela pisac je htio upozoriti na praznine koje bi trebalo što prije ispuniti da bi se moglo ozbiljno pomišljati na pisanje povijesti hrvatske periodične štampe.

I. JOZEFINSKO DOBA

»Nova Latina«, »Kroatischer Korrespondent« i Bogdanićev pokušaj 1792.

U zagrebačkom kalendaru — »Calendarium Zagrabiense« — za god. 1771., što ga je izdavao Antun Jandera, rodom Čeh, nalazimo na koncu među književnim oglasima i ovu objavu:

Ut plurium votis satisfiat, Nova Latina Viennensi Diario conformia anno proxime ineunte excudentur, et prostabunt in Typographeo hocce singulis diebus S a b b a t i n i s. Folia duo distribuentur à xr. 3. Si vero necesse fuerit ob materiae dignitatem et ubertatem, unam, aut plura folio nonnunquam addere, augescat item pretium servata proportione.

Prema tome se za iduću godinu spremaju u Zagrebu latinske novine po uzoru jednoga bečkog lista. Izlazit će svake subote, a dobivat će se u tiskari, gdje se štampa spomenuti kalendar. To je »Kaptolska tiskara« otvorena 1768.—69. u Novoj Vesi (Nova Villa), koja se doskora preselila na Kaptol jer već druge godine izlazi kalendar »typis Antonii Jandera venerabilis Capitoli Zagrabiensis typographi in *Capitulo*«. Poduzetni kaptolski štampar, koji je štampao i Krčelićeva povijesna djela, označio je u spomenutoj objavi i cijenu svojih

De Regnis Dalm. Croat. Sclav. *Notitiæ Præliminares* Periodis IV. distinctæ, quibus ex Scopo & fine, post veteris Pannoniæ præcipue fasiæ Sub florente decrescenteque Romano Imperio: deinde succedentis Sclav. Croatiæque Notitias; Regno Hungariæ stabilito; Sacræ Coronæ, hujusque Apostolicorum Regum, in memorata Regna, *Serviam* item & *Bosniam* sive *Ramam* aut *Rasciam*, ac fatorum Regnorum appertinentias *jura cum possessorio*; Serie Regum: gubernationis quoque ratio: Majestas Regalis, cæteraque: ex diplomatibus aliisque justis ac Legalibus historicæ veritatis fundamentis, cum scriptorum variorumque præjudiciorum examine: ac demum actualis utriusque Sclavoniæ Croatiæque secundum multiplices jurisdictiones relatione, exponerentur. fl. Rh. 5.

Historiarum Cathed. Eccl. Zagrab. Part. I. Tomus I. ab anno 1091. ad annum 1603. seriem Episcoporum & alias Notitias continens fl. Rh. 3.

Concionator Campadelli per A. R. D. Balthasarem Mattakovich Canonicum Chasmensem, & Ecclesiæ S. Mariæ in Venerab. Capitulo Zagr. Parochum; ex Italico in Vernaculum vulgare Croaticum Idioma redditus, in Tomis 2. in 4to compactus super totius Anni Dominicas, Animarum Curatoribus & Cooperatoribus, modalitate, jam plurimis, qui idem opus habent, notâ: apud titulatum D. Parochum, reperietur.

Eustratii Presbyteri Constantinopolitani de statu animarum post mortem: Item Epistolæ *Joannis Vecii*, *Allatii*, & *Inchofferii*, ad res Græcorum, præcipue Sacræ Ordinationis cognoscendas kr. 21

De Jubilæo & Indulg. secundum Bulas Roman. Potificum expositio xr. 15.

Series Episcop. Zagrab. ab exordio Eppatus ad moderna tempora, Suæ Excell. Illustrissimo & Reverendissimo Domino Actuali Ordinario dedicata. xr. 7.

De Archidiaconi Officio, ex Canonicis & municipalibus Legibus Deductio xr. 9.

Denuum Directoria Diœcesana cum sex festibus, hoc & sequentibus annis apud Typographum reperientur. Singulum à xr. 1.

Calendaria Latina à xr. 15. Croatica à xr. 3. Germanica parva à xr. 5.

Alphabetaria Latina, Croatica, & Germanica, quodque à xr. 6.

Item Slavonica à xr. 4.

Naruchna Knifícza Navuka Kerschanszhoga, vu Prilike Razgovora: med Navuchitelom, y Vuchenikom, na szvetlo dána, in 12mo à xr. 36.

Croaticus Libellus Pani-Quotidianus una cum compactura ordinaria xr. 24.

Item Latinus, una cum compactura ordinaria xr. 30.

Slavonicus Liber in versibus *Axdaja Sedmoglavna* in 4to una cum compactura Fl. 1. xr. 15. Tabulæ ad Aras xr. 17.

Pisme, y Molitve z-priloxenim kratkim Navukom Kerschianskim; vu Slavonszkem Jeziku à xr. 4.

L. B. Typographus! Ut plurium votis satisfiat, NOVA LATINA Viennensi Diario conformia anno proxime ineunte excudentur, & prostabunt in Typographeo hocce singulis diebus *Sabbatinis*. Folia duo distribuentur à xr. 3. Si vero necesse fuerit ob materiæ dignitatem & ubertatem, unam, aut plura folia nonnunquam addere, augescat item pretium servata proportione.

Faksimil objave latinskih novina »Nova Latina«.

novina: tri novčića stajat će »*Nova Latina*«, na dva lista, a bude li zbog važnosti i preobilja građe povećan opseg, bit će razmjerno povišena i cijena.

To bi bile prve novine u Zagrebu. Ne treba se čuditi, da Jandera sprema novine na latinskom jeziku. Latinski je tada znala sva inteligencija, a Klaić[11] drži, da je bilo i drugih razloga. »Trebalo se oduprijeti njemačkom jeziku, koji je tada stao u Zagreb i Hrvatsku prodirati te germanizaciji puteve otvarati.« Knjigoveža i tiskar Zerauscheg (Cerovšek?), kod kojeg je Antun Jandera radio kao faktor, hvali se u jednoj molbi Josipu II., da je uveo u Hrvatskoj štampanje njemačkih knjiga, a Kaptol mu je osnivanjem svoje tiskare zadao težak udarac. Jandera međutim traži od kr. konzilija, tadašnje vlade, monopol za štampanje i prodavanje knjiga. No kako je već iduće godine (1772.) umro, izjalovile su se i njegove osnove, poimence ona o izdavanju latinskih novina. Nije međutim isključeno, da je koji broj toga tjednika zaista izašao.

Janderin posao kušala je nastaviti njegova udova Julijana rođ. Maglić, koja se kasnije udala za svoga faktora Kotschea, ali se doskora javio na poprištu opasan takmac.

Početkom 1773. dobio je Ivan Toma pl. Trattner, dvorski knjižar i štampar, privilegij za osnivanje tiskare u Varaždinu (tada sjedištu kr. vijeća), a ujedno mu je dozvoljena prodaja školskih knjiga u čitavoj Hrvatskoj. Osim središnjice u Beču imao je Trattner (van Swietenov štićenik,

[11] Klaić, spomenuto djelo, str. 20.

kojega je Marija Terezija obasula povlasticama i častima), podružnice po čitavoj Monarhiji. Godine 1774. otvorio je tiskaru u Zagrebu, premda se spomenuti privilegij odnosio na Varaždin. Janderina je udovica protestirala, ali uzalud. Nju i Kotschea podupirala je gradska općina, nakon što se bivša Janderina tiskara preselila u Gornji grad, dok je Trattner, odnosno njegov zagrebački zastupnik (Stjepan Veiginger, a zatim Franjo Hörner) bio eksponent bečkoga dvora i germanizatorno-centralističkih prohtjeva Marije Terezije i Josipa II. To valja imati na umu, ako hoćemo pravo razumjeti i ocijeniti prve njemačke novine, koje su pod naslovom »*Kroatischer Korrespondent*« izlazile u Zagrebu god. 1789., a izdavao ih je Trattner.[12]

Dne 24. ožujka izašao je proglas, koji je potpisala »Pr. Johann Thomas Edel von Trattnersche Buchhandlung alsda« (tj. u Zagrebu), a glasi ovako:

Diese Zeitung, welche mit den 4 ten April dieses Jahres ihren Anfang nehmen, und sodann wöchentlich zweymal, als Mittwochs- und Samstags Nachmittag um 4 Uhr in Endesunterzeichneter Buchhandlung ausgegeben werden wird, erscheint in dem nämlichen Format mit gleicher Schrift als diese Ankündigung ist. Unternehmer dieser Zeitung wird sich bestreben, meistens durch eigene Korrespondenz selbe so interessant zu machen, als es nur immer möglich seyn kann. Er schliesst sich nicht auf ein Fach allein ein. Krigerische, politische, kirchliche Veränderungen und Vorfallenheiten wird derselbe, so wie er sie aus sichern Händen erhält, getreu einführen. Sind ausländische Begebenheiten merkwürdig genug, und besonders die mit gegenwärtigen kriegerischen Umständen eine Verbindung haben, so werden diese ihren Platz darinn finden; doch wird derselbe sein vorzüglichstes Bestreben seyn lassen, die Kroatisch-Schlavonisch- und Gränz-Nachrichten auf das genaueste und geschwindeste zu sammeln. Er hoffet daher, dass sich Freunde finden, die diese neuanfangende Zeitung durch gütige Korrespondenz zu unterstützen nicht ermangeln werden. — Sollten Herrn Korrespondenten, von deren Willfährigkeit beyzutragen man auf eine gewisse Zeit rechnen darf, sich vorfinden, diese erhalten die Zeitung die Postspesen ausgenommen, Gratis. Werden sich die Abnehmer dieser Zeitung vermehren, so wird auch sodann das Honorarium zuwachsen.

Für die Einrückung verschiedener Nachrichten wird der Preis bis itzt so bestimmt z. B. Einmal, eine Citation, Verkaufung der Grundstücke, Häuser, Geräthschaften u. d. gl. ist 20 kr. Zweymal 34 kr. Dreymal 45 kr. Nebstdiesen wird wöchentlich ein Viertel-Bogen Catalog von hiesiger Buchhandlung beygelegt, welcher mit Nr. 1. angefangen und so fortgesetzt wird, damit sämmtl. respektive Bücherliebhaber die in dieser Handlung vorfindige Bücher werden übersehen können. Dieser Catalog wird Gratis ausgegeben.

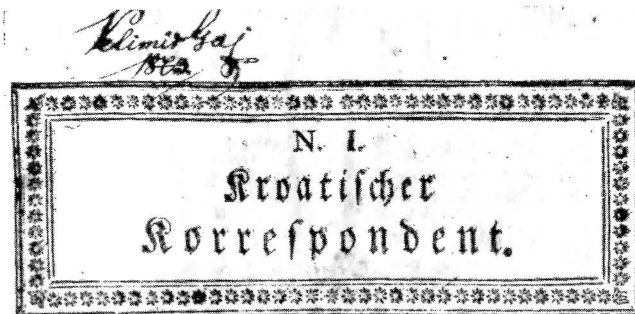
Die auswärtigen Herrn Liebhaber können bey denen ihnen nächstgelegenen Postämtern halbjährig mit 3 fl. ganzjährig mit 6 fl. sich pränumerieren. Ohne Postspesen kostet aber selbe bey der Buchhandlung für hierortige Freunde halbjährig 2 fl. ganzjährig 4 fl. — Da sich bey den auswärtigen Herrn Liebhabern ereignen kann, dass sie ihre Zeitungen, wenn nicht alle besonders adressirt sind, öfter unrichtig erhalten, so wird dafür Sorge getragen, dass Sie die zu ihren Postämtern eingeschickte Adressen gegen Erlag ganzjährig 30 kr., halbjährig 15 kr. gedruckt erhalten werden.

N. B. Pränumeration wird bis in das Monat May angenommen.

[12] V. Deželić, Iz njemačkog Zagreba. Prinos kulturnoj povijesti Hrvata (str. 7.—9.) (Scholz), Zgb. 1901. — L. Schick, Die älteste Zeitung Kroatiens (»Agramer Tagblatt«, Božić 1904.). — S. Tropsch, Les influences allemandes sur les Illyriens et leurs précurseurs (»Le Monde Slave«, XIIe année, (T. 11. juin 1935.).

Prema tome će »Kroatischer Korrespondent« izlazi dvaput sedmično u istom formatu (vel. osmina) kao »Wiener Zeitung«, koji izlazi od 1703., a spominje ga kao uzor i Jandera objavljujući »Nova Latina«. Kako se razabire iz objave, list će se baviti svakovrsnim zgodama: ratnim, političkim, crkvenim i općim događajima. Bilježit će i važnije inozemne događaje, ali će najveću pažnju posvetiti *hrvatsko-slavonskim i krajiškim* događajima. Zato se i nakladnik obraća dobrohotnim dopisnicima, koji će dobivati list badava (izuzevši poštarinu), a možda i honorar, budu li novine naišle na prođu. »Kroatischer Korrespondent« imat će i mali oglasnik za koji se unaprijed određuje tarifa, a pretplatnici će svakog tjedna dobivati bibliografski prilog (knjige na skladištu Trattnerove knjižare). Na koncu se spominju potankosti o plaćanju pretplate i otpremi novina. Predbilježbe primat će se do konca svibnja.

Prvi broj izašao je tek 3. lipnja zbog nepredvidivih okolnosti (nicht vorgesehene Umstände), a čini se da je to zakašnjenje pobudilo opću skepsu, pa čak i neke rugalice. Na čelu lista nalaze se od drugoga broja dvorske vijesti (mnogo se spominje carevo bolovanje) a najveći dio prostora zapremaju vijesti s bojišta. Tursko-austrijski rat (1787.—1791.) dominira i u domaćoj rubrici, a vijesti iz Dubice, Karlovca, Zemuna, Novog na Uni, Petrinje . . . nalazimo u svakom broju. Mnoge su vijesti zanimljive i važne kao kulturno historijska građa: bilo, da je riječ o gradnji poljskih bolnica, organizaciji poštanske službe ili o vojnom ustrojstvu hrvatskih četa pod Laudonom. Ima i



N. I.

Kroatischer Korrespondent.

Agram, den 3. Juny 1789.

Vorerinnerung.

Nicht vorhergesehene Umstände verzögerten die Ausgabe der auf den 4ten April dieses Jahres angekündigten Zeitung mit dem Titel: der kroatische Korrespondent. Weil aber nun diese gehoben sind, so folgen von itzt an wöchentlich zwey Stücke, als Mittwochs und Samstags Nachmittags nach 4 Uhr. Um aber die respektive Herrn Liebhaber von der wirklichen Ausgabe dieser Zeitung [illegible] zu überzeugen, so werden statt einer neuen Ankündigung die 2 ersten Stücke hiemit ausgefolget. Nach einigen eingelaufenen Briefen wünschten viele die angekündigte Zeitung lesen zu können, ehe sie pränumeriren, um einzusehen, welche Produkte sie zu Markte brächte, und auch diesen ist hiemit gewillfahret. Die Einrichtung derselben bleibt so, wie sie angekündiget worden ist, welches die nochmal beyliegende Nachricht deutlich zeigt. Um sofort aber immer interessantere Nachrichten zu liefern, weil sich die Korrespondenz vermehren wird. Dabey ist noch beyzufügen, daß alle Herrn Korrespondenten, so wie es in andern Zeitungs-Comtoiren geschieht, auch hier verschwiegen bleiben werden.

Agram, d. 4. Junii, 1789.

Joh. Thomas Edel von Trattnernsche Buchhandlung.

Inländische Nachrichten.

Wien vom 29ten May. Obgleich die gesunde Landluft von Laxenburg Sr. Majestät dem Kaiser sehr zuträglich zu seyn scheinet, so haben doch Allerhöchst dieselben vom 22ten an kleine fieberhafte Anfälle gehabt, und musste noch ohnlängst der Leibarzt Freyherr von Störk eiligst dahin abreisen. Seit 2 Tagen aber haben diese Anfälle fast wieder ganz nachgelassen. — Der Erzherzog Franz und dessen Gemahlinn K. K. H. H. sind gestern nach Laxenburg abgereiset, um einige Tage allda zu verbleiben. — Der nach Florenz von

Naslovni list prvoga broja »Kroatischer Korrespondent« (1789.), glasila jozefinskog apsolutizma.

nešto anegdotističkog materijala, u kojem se ogleda tadašnje doba. Zanimljive su i neke domaće i komunalne vijesti, koje evociraju svakodnevni život Zagreba pred stopedeset godina. Naročito je pak zanimljiv izvještaj o proslavi zauzeća Beograda (8. listopada), kao ogledalo javnog života i službenog aparata u tadašnjem Zagrebu. Proslava je održana 15. listopada 1789., a započela je Te Deumom u Stolnoj crkvi. Službi Božjoj prisustvuje visoko plemstvo, članovi generalkomande (koju je Josip II. ustrojio u Zagrebu), članovi Kaptola, predsjednici svih dikasterija s osobljem, zastupana je Akademija, županija i općinski magistrat. U slavu pobjede, koju je izvojevalo carsko oružje, pucaju mužari, a nakon sv. mise zasijeda županijska skupština, da nakon vijećanja jednoglasno odobri vladareve želje (Allerhöchste Willensmeynungen Sr. Majestät des Kaysers). Na banketu u Banskim dvorima (ban je tada zloglasni Balassa) časti se trideset uzvanika, a ban daje i svečanu predstavu u kazalištu (Schauspielhaus), koje je dupkom puno. Direktor Weidhammer odabrao je za tu svečanu zgodu melodram »Die Sklavin«, a spomen-slovo nakon predstave recitira njegova gospođa. Predstava je zaključena baletom, a na pozornici ističu se iluminirane slike cara i njegovih vojskovođa. U gradskoj vijećnici priređen je iste večeri bal.

I u hrvatskoj pokrajini održane su ovakove službene proslave, a najviše se spominje Karlovac, gdje se našao također kazališni direktor, Nijemac dakako, koji je izvodio na dan proslave jedan »patriotski« komad.

O svemu tome potanko izvješćuje »Kroatischer Korrespondent«. No poluslužben ovaj list nije uvijek tako rječit. Ne samo, da u njemu nema ni slova o sudbonosnim događajima u Francuskoj, gdje je upravo te godine buknula revolucija, nego sistematski prešućuje i sve druge vanjske i nutarnje događaje, koji nisu povoljni za carski režim. O neuspjehu austrijske politike u Belgiji ni riječi, a vojnički neuspjesi u ratu s Turcima vješto se maskiraju koliko je god moguće. Čitajući spomenute izvještaje o proslavama Laudonove pobjede mislio bi čovjek, da je sva Hrvatska plivala u sreći i zadovoljstvu, a kad tamo — za godinu dana nestat će svega toga nakon Josipove smrti. Pritajeno nezadovoljstvo, koje se nakupilo tečajem apsolutističkog vladanja izbit će elementarnom silom. No usprkos službouljudnog pisanja, »Kroatischer Korrespondent« otkriva ovdje ondje, da sve baš nije sasvim u redu. Seljačka uzbuna zbog izmjere zemlje (katastar) tek se uzgred spominje. Diskretno se priznaje da crkvene reforme Josipove bivaju sabotirane (Pfarregulierung). Bezazleno se najavljuje novačenje (četiristo regruta svakoj pukovniji bez odobrenja županijskih skupština!), ali ni riječi o nasiljima, koja su pri tom vršena, ni riječi o rekvizicijama i šikaniranju seljaštva. Balassa vlada se u Hrvatskoj kao u osvojenoj zemlji, a županijske skupštine i biskup Vrhovac[13] uzalud

[13] Često se spominje, kako se biskup Vrhovac, protestirajući protiv banova pašovanja, tako ražestio, da je udario po stolu takovom silom, da mu je iskočio dragi kamen iz prstena! (V. Deželić, Maksimilijan Vrhovac, Zgb. 1904., str. 25).

prosvjeduju. Ovi prosvjedi nikako ne odjekuju u stupcima Trattnerova lista. Rijetke su i lokalne vijesti, koje iščezavaju kraj vojnih izvještaja i službenog oduševljavanja.

»Kroatischer Korrespondent« prestao je izlaziti čim se promijenio sistem. Ne znamo točno kada je uginuo: u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu sačuvao se šezdeset i jedan broj (iz Gajeve ostavštine),[14] a u posljednjem broju (29. prosinca 1789.) nema doduše poziva na pretplatu, ali se ne javlja ni to da će list prestati da izlazi.

Hoćemo li uočiti pravo značenje tih prvih novina u Zagrebu, moramo imati na umu, da je »Kroatischer Korrespondent« glasilo jozefinskog apsolutizma. Uz prosvjetiteljske tendencije, koje bi same po sebi bile simpatične (reorganizacije župa i prosvjećivanje naroda, uvođenje katastra) veže Josip II. centralističko uređenje države i germanizaciju. I stoga list, što ga izdaje dvorski knjižar mora biti njemački. Uz to ne valja zaboraviti, da se već onda u Zagrebu dosta govorilo

[14] Sign. R 2502. Kolekcija potječe iz Gajeve knjižnice.

[15] Deželić, koji je prvi svratio pažnju na »Kroat. Korrespondenta«, veli, da je već u ono doba (1789.) njemački jezik prevladavao u javnom životu Zagreba, te hrvatski jezik ne bi bio pogodan za novine. Schick se ne slaže s tim mišljenjem. Kad su u isto vrijeme mogle izlaziti ruske, srpske i slovenske novine, mogle su i hrvatske, a osim toga njemački u ono doba nije bio u Hrvatskoj nipošto »Umgangsprache«, o čemu svjedoči energičan otpor protiv službene upotrebe toga jezika. A činovnicima je odobren i trogodišnji rok, da nauče novi službeni jezik, te se već odatle može zaključiti, da je germanizacija bila tek u početku.

njemački, premda se u ono doba ne može nikako govoriti o njemačkom Zagrebu.[15] Nego brojni njemački časnici, koji su prigodom turske vojne prolazili Zagrebom ili neko vrijeme u njem ostajali, čitali su zacijelo ovaj njemački list. A pokretajući novine u Zagrebu, Trattner je dobro uočio i činjenicu, da je Zagreb idealno mjesto za izvješćivanje o ratu s Turskom, budući da se nalazi u neposrednoj pozadini vojnih operacija. Trattner, odnosno njegov dugogodišnji faktor Franjo Hörner, koji je izdavao list, imao je smisla za aktualnost i konjunkturu.

Pa ako se i uredništvo »Kroat. Korrespondenta« obilato služi škarama prenoseći mnoge strane stvari iz njemačkih listova, koji izlaze u Beču, Grazu, Pešti, Požunu, Brnu, Sibinju..., ima i originalnih izvještaja, koji listu daju neku posebnu fizionomiju. Ne smijemo se obmanjivati, da je »Kroat. Korrespondent« bio hrvatski list na njemačkom jeziku: izdavao ga je stranac u interesu tuđinskog režima! No list je izlazio kod nas, bavio se našim prilikama (iako tendenciozno), a bio je — barem djelomično — namijenjen našim ljudima. Bilo kako mu drago, u povijesnom razvitku naše periodičke štampe »Kroat. Korrespondent« zaprema značajno mjesto kao prve novine, koje su izlazile u Zagrebu i — prvi pokušaj u dugačkome nizu listova, kojima su tuđinski režimi uzalud kušali Hrvatskoj nametnuti svoje naziranje.

No kako je u najnovije doba otkrio Šišić, javio se u 18. vijeku i jedan domaći sin, koji je nakanio izdavati novine. To je neki Franjo B o g d a n i ć

(Franz Bogdanits, kako se spominje u dokumentima), kojemu je prijestolonasljednik i budući vladar Franjo dao dozvolu za izdavanje tjednika na hrvatskom jeziku. Ne zna se točno kad je molba predana, jer se nije sačuvala, ali se sačuvao prijedlog Ilirske dvorske kancelarije (Vortrag der Illyrischen Hofkanzlei) od 2. veljače 1792. i previšnje rješenje (Resolutio Augusta) od 29. veljače iste godine. Iz tih dokumenata, koji se nalaze u Državnom arhivu u Beču,[15a]) proizlazi, da je Bogdanić htio izdavati t j e d n i k z a H r v a t s k u, S l a v o n i j u i D a l m a c i j u ćirilskim i latinskim pismenima (mit illyrischen und lateinischen Lettern). Dvorska kancelarija preporuča njegovu molbu, jer obećaje, da će se baviti bezazlenim stvarima, kao što je poljodjelstvo, domaća povijest, p o p r a v l j a n j e n a r o d n o g j e z i k a (Verbesserung der Nationalsprache), te plemenitim i opće korisnim novostima iz domaćega i stranog svijeta. Molitelj ističe, da će sve biti pisano u najlojalnijem duhu, a sudeći po spomenutom prijedlogu, obara se pri tom žestoko na revoluciju u Francuskoj, ne smažući dovoljno riječi, da te događaje osudi.

No ti izljevi dinastičke lojalnosti (ta kako bi inače dobio dozvolu!) nisu toliko važni, koliko činjenica, da taj nepoznati čovjek snuje gotovo

[15a] Illyr. Hofkanzlei 1792. Br. 1017. — Oba je dokumenta prepisao Šišić, a objelodanit će ih u »Gradji«. O samoj ličnosti Franje Bogdanića nije mu dosada uspjelo pronaći nikakovih podataka, kao ni o razlozima njegova neuspjeha. No bit će da Bogdanić nije mogao iskoristiti postignutu dozvolu zbog tehničko-financijskih poteškoća.

pola stoljeća prije Gajevih »Novina« nešto slično: činjenica, da svoje novine kani štampati i ćirilicom, svjedoči o dalekosežnim (predalekosežnim!) planovima, a »popravljanje« narodnog jezika označuje pokušaj stvaranja općega književnog jezika, kojim bi se služio veći dio južnih Slavena. A sve to u 18. vijeku! Dokaz više, koliko je Fancev u pravu, kad ističe domaće, naše podrijetlo hrvatskog preporoda.

II. NAPOLEONSKO DOBA

»Il regio Dalmata« (Kraglski Dalmatin) i »Télégraphe Officiel« (Telegraf naredieni). Nagyov »Slavonski Feniks«.

Od 1789. do 1806. nije u hrvatskim krajevima izlazio nijedan periodički list. Opet su strani vlastodršci morali osjetiti potrebu, da se afirmiraju pomoću javnoga glasila. No ovaj put nisu to bili Austrijanci, nego Francuzi, kojima je Požunskim mirom (1806.) pripala Dalmacija.

Vojničko zapovjedništvo Dalmacije predao je Napoleon generalu Marmontu, a civilnu upravu Mlečaninu Dandolu, koji se prigodom pada mletačke republike istakao kao odrešit pristaša frankofilske struje, a bio čovjek obrazovan i ambiciozan. Naši su historici odali priznanje ovoj dvojici stranaca, koji nisu bez zasluga za kulturno i gospodarsko pridizanje Dalmacije. Ako se često i pretjeralo govoreći o koristima kratkotrajne vladavine Francuza,[16] nema sumnje da se prosvje-

[16] U novije doba strože se sudi o blagodatima francuskog vladanja u našim krajevima. »Les Français avaient déjà beaucoup fait pour l'italianisation de l'élite intellectuelle dalmate, par la création d'écoles où l'italien était la langue d'enseignement«, veli G. Novak u svome

titeljski apsolutizam francuske uprave bitno razlikuje od jozefinskoga apsolutizma, budući da francuski vlastodršci ne će denacionalizirati narod, kojim vladaju, nego vode računa i o narodnom jeziku. Francuski je režim uz to demokratskiji, ne gubi se u sitnicama, ne naturuje silom pravne norme, koje su tuđe narodnom shvaćanju, nego se u prvome redu brine za prosvjetu otvaranjem brojnih škola i za gospodarsko pridizanje zemlje. Zahvaljujući Francuzima, Dalmacija je — veli Šišić — prva zemlja u bivšoj Austro-Ugarskoj monarhiji, koja se upoznala s modernim socijalnim i nutarnjopolitičkim životom«.[17]

Prvim obilježjem preporoda, koji će u kratko vrijeme preobraziti zapuštenu Dalmaciju smatra se s pravom »*Il regio Dalmata — Kraglski Dal-*

članku »Le mouvement illyrien en Dalmatie«, koji je izašao u ilirskom broju pariskog mjesečnika »Le Monde Slave« (god. XII., 1935., str. 406.), a za njim se povodi T. Mortiđija, kad veli, da je kratkotrajna francuska vladavina udarila osnove i započela talijaniziranje inteligencije u Dalmaciji (v. Preporod dalmatinskih Hrvata, »Hrvatska Revija«, god. VIII., 1935., str. 662.). Fancev pako zaključuje na osnovu nekih suvremenih dokumenata, »da francuska vladavina ni u hrvatskim, baš kao ni u slovenskim dijelovima ,Ilirskih pokrajina' nije djelovala u smislu buđenja ni lokalnih ni unitarističkih narodnih osjećaja, jer se u Dalmaciji oslanjala na talijanske, a u ovim našim stranama na njemškutarske elemente« (vidi: Hrvatski preporod kao hrvatski općenarodni pokret, »Hrv. Revija«, god. IX., 1936., br. 8., str. 422.).

Pozitivne momente franc. vladanja istaknuo je Šišić u svojim priručnicima (Hrv. pov., III; Pregled), a napose u »Hrv. Kolu«, knj. V, 1904. (Neke stranice iz novije naše historije, str. 192.—278.).

[17] Šišić, Pregled, str. 273.

NUMERO 2. | BROJ 2.

IL REGIO DALMATA. | KRAGLSKI DALMATIN.

Dii maris et terrae, tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi.
Virg. Æn. III.

SABATO 19 LUGLIO 1806. | U SUBOTU na 19 SARPGNA 1806.

Questo foglio esce in luce ogni Sabato, prima di mezzogiorno, dalla Stamperia di *Antonio-Luigi* Battara in Zara. L'abbonamento si fa al suo Negozio, ed è in ragione di Lire Venete dodici all'anno, contando anche a quadrimestre, trimestre, e mensilmente: ma ogni numero separatamente preso, si pagherà cinque soldi Veneti. Le spese di posta e porto fuori di Zara sono a carico dell'abbonato.

Riguardo agli atti e documenti pubblici del Regno e della Provincia, questo foglio è Officiale.

Ovi list izodi naprid svaku Subotu nervo podne iz Utistaonicze *Antona-Luigia Battara* u Zadru. Onni koixele imati u druxbu, nekase prikase u Stampariu istoghia, i plachiachie libara Mletacki na godinu, dajuchi rispoe za tri, cetiri, i cest miseci; dalli svaki list napose p'achiase soldina pet Mletacki, petroske od poste plachiachie druxba.

Poradi stvari od Vladagna kojeso daju nastitost ovi list Slusichie.

[illegible]

PROVIDUR GENERAL

ZADAR

[illegible]



Naslovni list prvoga broja talijansko-hrvatskog lista »Il regio Dalmata-Kraglski Dalmatin« (1806.), glasila Napoleonove uprave u Zadru.

matin«, talijansko-hrvatski tjednik, koji je počeo izlaziti u Zadru god. 1806. kao glasilo providurija (zemaljske vlade).[18]

Ne valja reći, da je »Kraljski Dalmatin« prvi hrvatski list: ovo su talijanske novine s hrvatskim prijevodom, a sama ta činjenica dostaje da nacionalno-hrvatske zasluge francuske uprave svedemo na pravu mjeru. Francusko vladanje nije samo pogodovalo službenoj afirmaciji hrvatskoga jezika, nego je širilo i talijanštinu (škole!), a s tim u vezi vrijedno je istaknuti, da je Dalmacija u to doba, pa sve do reorganizacije ilirskih pokrajina god. 1810., sastavni dio Talijanskog kraljevstva.

Da je »Kraljski Dalmatin« zapravo talijanski list vidi se i po hrvatskom prijevodu, koji je u većini slučajeva tako doslovan, da vrijeđa oko i uho, a pun je bizarnih kovanica.

Prvi broj započinje ovim proglasom:

Evo prige napokon onuo vrime, u komu zapoçimglie Dalmazia priuzimati drugho prioblicie, i uskarsnivati na nova dobra Svogha Stagna! Ova Darxava za tholiko, i tholiko vikova na glasu, i proslavgliegniu, koju tughu, kolikę nevoglie nije igda tarpila! Pridughe i prixesthoke brez mirre ratte, brez broja poplavita usilna naskoçegna inostranski Naroda, neizreçena razrusecgna, brezredna

[18] M. B r e y e r, »Il Regio Dalmata — Kraglski Dalmatin« (Vijesti iz Slavenskog knjiž. antikvarijata, katalog XIV, god. 1909.). S faksimilom naslovne stranice 6. broja. — K a r l i ć, spom. djelo. — Š. U r l i ć, Bartuo Benincasa, urednik »Kralj. Dalmatina« (»Nastavni Vjesnik«, god. XXV, 1907., str. 337.). — Urlić: Još dvije riječi o B. Benincasi, ur. »Kralj. Dalmatina« (»Nast. Vj.«, god. XXVI., 1908., str. 360.). — B. V o d n i k, Slike i prilike (»Savremenik«, god. XVI., 1921., str. 187.—189.).

razdilegna, vladagna brez ijedna ganutja i milosardja, odvitnike nevridne, braniteglie neumitne, ova, i drugha neizbroena rinulisu ovu Darxavu plodnu, i od proçignegna i obratili u jedno misto od zopustegna, i tamnosti, misto koje prolazechie gagniva na plaç i milosargie.

Prignutje slavo-dobitno Velikogha NAPOLEONA zdruxivaje sada svomu priprosteritomu czesarstvu imenujuchje jedan dio svogha Kragliestva od Talie. Potla zadobitja odmejdona ovi vitez, komu nije prilike, çini svegier dasse mir izistini, i obchienski Slobod Naroda. Sasvim dasse uzdarxi u teskim zabavam; za ustanovit naçin itrouprovni od Europe, za utvardit jedan mir obchieni, stanovit, zatim çestitost pukaa; nista nemagne negubi spameti provigegna potribita onni pridaleki, i ossobiti mistas ovogha Kragliestva; iz megiu koj çini vidit domu stoj veoma nasarezu ovi vridni, i plemeniti, premda dosada mallo sritni, Narod od Dalmazie. Xudan za izbavitju iz nevoglia koje gniu razevigliuju, pospissen pruxa joi blagodornu desniczu odabiruchi sistom onnoghaa, koje nadaren sistim prignutjem, potaknut istom xegliom za ispuniti sasvom snagom, i strostje privisoke gnegove odluke, i zapoçeti priveliko dillo.

Ovaj tekst nije zanimljiv samo kao jezično-pravopisni uzorak najstarijega hrvatskog novinskog stila, nego je zanimljiv i svojim sadržajem.[19] Dolaskom Francuza započinje zaista novo doba za Dalmaciju, koja je nesretna i zapuštena zemlja. Velike riječi, koje nalazimo u tom baroknom proglasu, predstavljaju faktično program nove uprave. A ne samo, da su Dandolo i Marmont iskreno pokušavali taj program primijeniti, nego su ga i djelomično ostvarili. Ipak ne valja zaboraviti, da je uza svu dobrohotnost Dandolove uprave i prijateljske osjećaje Marmontove, koji su nesumnjivi, »Il regio Dalmata« službeno glasilo, kako je to izrijekom kazano na čelu lista: *»poradi stuari od Vladagna kojese daju nasvitlost oni list Sluxichie«* (Riguardo agli atti e documenti pubblici del Regno e della Provincia, questo foglio è Offiziale). Zato je razumljivo, da velik dio prostora zapremaju hvalospjevi Napoleonu, odjeci njegovih pobjeda, dok se neuspjesi priznavaju tek od nevolje. Prigodom pobune, koja je buknula u Dalmaciji za novog rata između Francuske i Austrije, »Kraljski Dalmatin« bjesomučno psuje odmetnike (a poimence bivšega franjevačkog provincijala Dorotića) i prijeti im najoštrijim kaznama. No mora se priznati, da je teško zamisliti *službeno* glasilo, koje bi pokazalo više interesa i brige za narod u osvojenim krajevima. Službeni su listovi redovno dosadni, jer oficijelni hvalospjevi doskora postaju monotoni. »Kraljski Dalmatin« šareno je ogledalo kulturno-političkih i socijalno-ekonomskih nastojanja nove uprave. Ima tu uputa o čuvanju i gajenju šuma, agrarnoj reformi (seljaci postaju gospodarima zemlje, koju obrađuju), o sudovanju, koje se striktno dijeli od uprave, o uređenju splitske luke, sađenju krumpira i duhana, gradnji putova i regulaciji rijeka. Narod se odvraća od praznovjerja i pogubnih običaja, upućuje u obrađivanja tla i stočarstvo. Mnogo se raspravlja o demografskom problemu: kako bi Dalmacija mogla prehraniti kudikamo veći broj pučanstva, kad bi iskoristila svoja prirodna bogatstva, te namakla nova vrela prihoda itd. A kako se Napoleonovo carstvo stere u ono doba čitavom Evropom, »Kraljski Dalmatin« donosi vijesti iz svih tih krajeva i dobiva time

[19] Karlić, spomenuto djelo, str. 42.—44.

neko svjetsko obilježje otvarajući svojim čitateljima široke horizonte.

Zanimljivo je spomenuti, da u »Kraljskom Dalmatinu« izlaze brojne pastirske poslanice dalmatinskih biskupa, koji su se god. 1808. i formalno priklonili novome režimu dok niže svećenstvo, a napose fratri, huška narod protiv »jakobinske« i »čivutske« uprave iskorištavajući nezadovoljstvo zbog ukidanja sredovječnih privilegija (na pr. Poljica).

»Kraljski Dalmatin« izlazio je od 12. srpnja 1806. do 1. travnja 1810., dakle skoro *četiri* godine. Štampao se na osam stranica, od kojih je svaka bila razdijeljena u dva stupca: prvi talijanski, drugi »*àrvacki*«. List je izlazio najprije subotom, kasnije petkom, a potkraj kojekako. Štampao se u tiskari (list veli »utistaonicza«) A. L. Battare u Zadru, a uređivao ga je Bartuo Benincasa, poglavar školstva, koji će kasnije biti imenovan generalnim cenzorom i vrhovnim upraviteljem javnih knjižnica u Ilirskim pokrajinama.[20] Tražeći hrvatskoga prevodioca obratio se Dandolo na fra

[20] Da je Benincasa bio urednik »Kraljskog Dalmatina« (a ne Budrović), nedvoumno je dokazao Urlić u spomenutim člancima, polemizirajući u »Nast. Vjesniku« s Karlićem. Urlićevoj tezi priklonili su se svi, koji su poslije njega o toj stvari pisali, a neki dokumenti, što ih iznose Tavzes i Dobrovoljc u kritičkom izdanju Nodierove »Statistike«, ne dopuštaju više nikakovu sumnju, da je Benincasa bio urednik, a Budrović hrvatski prevodilac (v. Ch. Nodier, Statistique illyrienne. Articles complets du »Télégraphe Officiel« de l'année 1813 rédigés et annotés par F. Dobrovoljc. Introduction par J. Tavzes, Ljubljana 1933.)

Andriju Dorotića, tadašnjeg provincijala, koji mu je preporučio Paška Jukića, »redovnika poštena i vridna«.[21] A kad je Jukić iste godine umro, preuzeo je njegov posao učeni dominikanac Nikola Budrović, koji se brinuo za hrvatski tekst »Kraljskog Dalmatina« sve dok list nije prestao izlaziti. A kao što je Benincasa isprva uređivao novo glasilo francuske vlade, »Le Télégraphe«, trebao je Budrović nastaviti prevođenje, ali osnova nije ostvarena.[22]

Prve novine u kojima je dolično mjesto dano hrvatskom jeziku — zaključuje Karlić svoju podrobnu analizu sviju godišta »Kraljskog Dalmatina« — nažalost rano prestadoše, no u njima su kadšto izbijale i širile se velike ideje naprednoga naroda francuskog: jednakost i ideja narodnosti, te uopće znala zagrmiti slobodnija riječ, koja je prodirala i preko međa Napoleonove Dalmacije.[23] Bit će da je to i potaklo Austriju, da se — nekako u isto vrijeme — pozabavi pitanjem, ne bi li u Zagrebu izdavala hrvatske novine za ustuk »Kraljskom Dalmatinu«. Bio je — vele već izabran i urednik, spomenuti Dorotić, zakleti protivnik francuskih »jakovljana«, no stvar je zapela, a da razlozi nisu objašnjeni. Obično se drži da su bečki vlastodršci napustili svoj naum, pošto je 1810. »Kraljski Dalmatin« prestao izlaziti. No kako su Francuzi mjesto »Kraljskog Dalmatina« stali izdavati novo službeno glasilo na francuskom, tali-

[21] Karlić, spomenuto djelo, str. 28.

[22] Benincasa piše Budroviću o tome iz Ljubljane dne 12. srpnja 1810. (isp.: »Statistique illyrienne«, str. IX.).

[23] Karlić, spomenuto djelo, str. 160.—161.

janskom i njemačkom jeziku, a godine je 1810. najavljeno i hrvatsko izdanje,[24] to se ne može reći, da je prestankom »Kraljskog Dalmatina« prestala potreba za izdavanjem hrvatskog lista kakav je spremala Austrija. Navodi se i to, da je sam biskup Vrhovac bio protivan ovoj osnovi naglašujući da za novine još nije došlo vrijeme. Tako je ustvrdio Smičiklas u poznatoj svojoj raspravi prigodom pedesete obljetnice hrvatskoga preporoda,[25] pozivajući se na neki protokol u Biskup-

[24] Pokretanje novoga službenog lista, koji će naslijediti »Kraljskog Dalmatina«, najavljuje se u dva oglasa, koji se čuvaju u zadarskom arhivu (isp.: Karlić, spomenuto djelo, str. 149.—150). Prvi je oglas štampan talijanskim i francuskim jezikom, a datiran je: 28. srpnja 1810.; drugi je štampan u četiri jezika (francuski, talijanski, njemački i hrvatski), a datiran 1. rujna i. g. Oba se oglasa slažu u tome, da će novi list izlaziti u četiri jezika, dakle i na hrvatskom jeziku. To bi se izdanje zvalo: »Telegraf Naredieni po Krainam Iliričkiem«. Ime »Telegraf« opravdava se činjenicom, da će list dobivati vijesti od samoga maršala Marmonta, hercega dubrovačkog, kojemu će »brziem trkom dolaziti iz France«. I tako nam, vele izdavači, »ovo pospiešenje dava... oblast da prozovemo ove list Telegraf«.

Francuski je naslov listu: »Provinces Illyriennes-Télégraphe Officiel«, a kasnije samo »Le Télégraphe«. Ovome odgovara talijanski naslov: »Provincie Illiriche, Telegrafo Officiale«, i njemački: »Illyrische Provinzen. Offizieler Telegraph« ili samo »Der Telegraph« (isp.: M. Kos, »Télégraphe Officiel« in njegove izdaje, »Glasnik muzejskega društva za Slovenijo«, god. VII.—VIII., sv. I.—IV., A-Zgodovinski del, Ljubljana 1926.—27.).

[25] T. Smičiklas, Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1835. godine (»Rad«, knj. LXXX., 1885., str. 26.) spominje prot. II, 242 Biskupskog arhiva zagr., a time se zadovoljava i Šurmin pišući prvu

skom arhivu, koji je danas nemoguće pronaći. U tome arhivu ima nekoliko pisama Dorotićevih, upravljenih godine 1810. biskupu Vrhovcu, koji se tada nalazi u Beču, dok Dorotić boravi u Zagrebu. Pisma su pisana talijanskim jezikom, a odaju korektne i ako ne odviše srdačne odnose između obojice korespondenata. Ta su pisma[26] zanimljivi politički dokumenti, jer se u njima odrazuje zakulisna politička djelatnost Dorotićeva, ali o nekim novinama, ni traga.

Nakon mira u Schönbrunnu 1809., kojim su Kranjska, dio Koruške, Istra i Hrvatska s desne obale Save do ušća Une kod Jasenovca došle pod francusku vlast, preneseno je težište Napoleonove Ilirije iz Zadra u Ljubljanu. Dalmacija s Dubrovnikom i Bokom Kotorskom bila je 1805. pod Francuzima, a sada su svi ti krajevi spojeni u Ilirske pokrajine (Provinces Illyriennes), kao zaseban dio

knjigu »Hrvatskog preporoda« (od god. 1790.—1836.) Zgb. 1903., str. 23., 08.

[26] Među pismima pisanima biskupu Vrhovcu g. 1810. (Epistolae Missiles originales ad Episcopos Zagabrienses Scriptae, Tomus CVIII ad Maximil. Verhovacz ab Anno 1807. d. 16. Jan. ad 1810. d. 22. Decemb. Archivi Episcopatus Almae Ecclesiae Zagrabiensis) nalaze se dva Dorotićeva pisma i to od 27. V. i 23. VI. t. g. Slijedeći svezak (Tomus CIX) sadržaje još dva pisma od 12. III. 1811. i 26. V. i. g. Sva se ta pisma odnose na povjerljivu policajnu službu, koju vrši fra Andrija Dorotić. Iznose se i neki privatni momenti (Dorotić piše o svom zdravlju, stanu itd.). U posljednjem, oproštajnom pismu (Dorotić odlazi iz Zagreba zbog zdravstvenih razloga), spominje dvije osobe, koje će biskupa odsada izravno obavještavati o »svojim zanimljivim otkrićima« (»loro scoperta interessanti«).

Francuskoga carstva. Upravu predao je Napoleon maršalu Marmontu, kojeg je pred dvije godine imenovao Vojvodom dubrovačkim (Duc de Raguse), a sada mu dao neograničenu vlast nad Ilirijom. Dandolo se na to povukao ne hoteći biti drugi po redu, a Marmont se dao svojski na posao da uredi vojnu i civilnu upravu, te pripravi teren za daljnje reforme.

Dekretom od 30. lipnja 1810. o cenzuri, veli se u čl. III., da će vlada izdavati službeni list. Ovaj će list izlaziti dva puta sedmično u dva izdanja istodobno. Jedno će izdanje biti francusko-njemačko (en françois et allemand), drugo talijansko-ilirsko (en italien et *illyrique*).[27] Predviđa se izdavanje lista, koji će sadržavati i političke i opće događaje (avec nouvelles politiques et autres), a izlaziti će na četiri jezika. U drugom dekretu nalazimo daljnje potankosti o novom listu, koji će izlazit u Ljubljani kao glasilo francuske uprave (čl. III. pod naslovom »Feuille périodique ou Gazette d'Illyrie«). Glavni cenzor, kome je povjeren novi list, uređivat će originalni francuski tekst. »Il (t. j. glavni urednik) aura sous lui des traducteurs pour *trois* langues, italienne, allemande et *illyrique,* dont chacun sera en même temps correcteur de son texte respectif imprimé« (Art. III, § 10). Ponovno se dakle spominje ilirski (hrvatski) jezik. Osim prevodilaca-korektora (traducteurs-correcteurs) imat će glavni urednik na raspolaganje i jednog tajnika i jednog pisara.

[27] V. »Statistique illyrienne«, str. V.

Glavnim cenzorom i prema tome urednikom novog lista imenovao je Marmont Benincasu, negdašnjeg urednika »Kraljskog Dalmatina«. Kao urednik novoga službenog lista Benincasa traži suradnike za inojezične dijelove. Za hrvatski dio obratio se, kako smo već spomenuli, Budroviću.[28] Dne 10. srpnja 1810. piše Benincasa Budroviću: »Vous connaissez déjà les devoirs et savez bien jusqu'où ils s'étendent quand il s'agit d'une feuille publique qui doit paraître à temps fixes et qui sera servi beaucoup miex que le Reggio Dalmata«.[28] Prema tome Benincasa predlaže Budroviću, da preuzme u Ljubljani isti posao, koji je obavljao u Zadru, a pri tom naglašuje, da će novi list biti bolje opskrbljen, nego li je bio »Kraljski Dalmatin«.

Prvi je broj lista izašao 3. listopada 1810. To je francusko-talijansko izdanje. Prvo njemačko izdanje izašlo je početkom 1811., nakon ukinuća »Laibacher Zeitunga«. Hrvatsko izdanje nije nikada izašlo, premda je — kako smo vidjeli — ozbiljno spremano.[29] Benincasa je nakon dva mjeseca prepustio uredništvo jednom činovniku, koji se nije proslavio kao redaktor, baš kao ni njegov

[28] Isto, str. IX.

[29] Prema tome hrvatsko izdanje »Télégrapha« nije izašlo, ali se do dana današnjega sačuvalo vjerovanje, da su Francuzi izdavali u Ljubljani službeni list na četiri jezika: francuski, talijanski, njemački i h r v a t s k i. To je mišljenje zastupao I. P r i j a t e l j u »Vedi«, god. 1911., sv. V.—VI. (Slovenščina pod Napoleonom), a prihvatio ga je Karlić u spomenutoj svojoj monografiji o »Kraljskom Dalmatinu«. On drži, da je hrvatsko izdanje postojalo godinu dana, 1810.—11. (str. 150.). R. M a i x n e r u svojoj

nasljednik. A ne valja zaboraviti, da je početkom 1811. otišao iz Ilirije Marmont, koji se najviše zauzimao za narodni jezik pokrajina, kojima je vladao.[30]

Koncem 1812. tuži se Toussaint, glavni redarstveni komesar, u jednome dopisu ministarstvu vanjskih poslova u Parizu, da list ne valja: većinom se prenose članci iz francuskih listova, a loš je i sam izbor. Ne treba se stoga čuditi, ako list nakon dvije godine opstanka nije dobio *nijednog* stranog abonenta. Ilirski pretplatnici kupuju list samo zato, jer u njemu nalaze vladine na-

studiji o Nodieru (Charles Nodier i Ilirija, »Rad«, knj. 229., god. 1924.) veli, da je hrvatsko izdanje valjda neko vrijeme izlazilo (str. 4.), ali dodaje, da to pitanje još nije riješeno, budući da se još nije našao ni jedan primjerak hrvatskoga »Télégrapha«. No može se reći, da je to pitanje raščistio već god. 1921. Š. Urlić u »Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor« (knj. I., str. 196.). Urlićevoj tezi, koja je izložena u članku: »Je li 'Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes' izlazio na srpsko-hrvatskom jeziku«, priklanja se i M. Kos u spomenutom članku (Glasnik, VII.—VIII., 1.—4, 1926.—27.) nabrojivši još jednom sve argumente za i protiv. Kos ne vjeruje ni u slovensko izdanje, o kom govori Nodier (isp.: Maixner, str. 8.), budući da Nodiera licentia poëtica znade udaljiti od istine, pa se u njegove izjave čovjek ne može uvijek pouzdati. Jasno je svakako, da »slave vulgaire, vindique« ili samo »slave« označuje slovenski jezik, a »illyrique« bez ikakve sumnje — hrvatski. U hrvatsko izdanje »Télégrapha« vjeruje još J. Nagy u svom habilitacionom predavanju na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi 1926. (V. »Savremenik«, god. XIX., str. 111.). Glavne dokumente donose Tavzes i Dobrovoljc u kritičnom izdanju Nodierove »Statistike«.

[30] V. Urlićev članak u »Prilozima«.

redbe, koje se nigdje drugdje ne štampaju.[31] Novi impuls dao je listu u posljednjoj godini života — Charles Nodier, koji je preuzeo uredništvo početkom godine 1813. Premda su u to doba dani francuske vladavine odbrojeni, Nodier[32] je u nekoliko mjeseci preobrazio list, uvedavši feljton, koji je posvećen veoma često domaćim kulturnim prilikama. Mladenačkim poletom i pjesničkom imaginacijom, koja mora da nadomjesti pozitivno znanje, Nodier se daje na velik pothvat: u feljtonu »Télégraphe«-a bit će postepeno tretirana sva moguća pitanja, koja se odnose na Iliriju, a ti će pojedinačni članci biti građa za veliku ilirsku enciklopediju, koju Nodier zove: *»Statistique illyrienne«.*

Ainsi au précieux avantage — veli on — de présenter à ses souscripteurs le tableau mobile et successif des grands événements qui occupent aujourd'hui le monde, il (t. j. »Le Télégraphe«) joindra celui d'amasser lentement des matériaux pour l'histoire locale; et de ces éléments, tout confus qu'ils puissent paraître d'abord, disseminés comme il le seront nécessairement dans un cadre qui n'admet aucune espèce d'ordre, il résultera cependant à la longue un monument utile et durable qui ne coûtera plus d'autres frais qu'une facile disposition de matières.

Tous les mémoires, tous les renseignements écrits qui parviendront aux bureaux du Télégraphe seront reçus avec connaissance et consignés en entier ou analysés avec soin selon leur étendue. Ils peuvent être indifféremment

[31] V. »Statistique illyrienne«, str. X.

[32] Da uza sve to »Télégraphe« nije bio poznat izvan relativno uskog kruga pokazuje i činjenica, da Tkalec u svojim memoarima nezna, da je u ono doba bilo u Ilirskim pokrajinama novina (isp. E. I. v. Tkalec, Jugenderinnerungen aus Kroatien, Leipzig 1894., st. 28.).

rédigés, en latin, en allemand, en italien ou en français«.[33]

Veliki taj pothvat nije uspio jer je u rujnu iste godine list prestao izlaziti, a mladome je uredniku nedostajalo, kako rekosmo, i znanja. Ipak ne valja podcijeniti njegove zasluge. Nodier u svom listu piše o proučavanju ilirske povijesti, o Appendiniju i dubrovačkim pjesnicima, živo ga zanima »ilirska« narodna poezija (4 članka!), ilirski jezik i običaji Morlakâ. Skuplja građu za povijest Dalmacije, raspravlja o topografiji Dubrovnika, a bavi se i dalmatinskom klimom i gospodarsko-političkim pitanjima. »Premda Nodier nije bio stručnjak — veli Maixner — i nije mnogo znao o nama, njegov je rad znatan, jer on kao urednik u Ljubljani tako smiono poduzeo da organizira sistematski rad naših književnika. Dvadeset godina prije Gajeva nastojanja taj je pokušaj tog stranca svake hvale vrijedan.«[34]

Nekako u isto vrijeme, kad Nodier preuzima uredništvo »Télégraphe«-a podnosi Antun Nagy, bivši odvjetnik i profesor Pravoslovne akademije, a sada cenzor školskih knjiga u Budimu, molbu nadvojvodi Josipu kao palatinu, da mu dozvoli izdavati »ilirske« novine. Poznat je tekst Nagyove molbe pisane latinskim jezikom i datirane 27. siječnja 1813. Tu se spominje i naziv novog lista: »S l a v o n s k i F e n i k s«, a priložena osnova (Planum pro ephemeridibus Slavonicis sub titulo

[33] Članak je izašao u 5. broju 1813., a preštampan je na čelu »Statistike« Tavzes-Dobrovoljcova izdanja str. V.

[34] Maixner, str. 48. O istoj temi pisao je Maixner u pariskoj »Revue des Etudes slaves«, knj. IV., 1924.

Slavonski Feniks vulgandis objecta expositionis), veoma podsjeća na program, što će ga Ljudevit Gaj priložiti prvoj svojoj molbi 1832. Original Nagyove molbe i njegova plana nije sačuvan, ali se u Drž. arhivu u Budimpešti[34a] nalaze suvremeni prijepisi. Šišić, koji je pronašao ove dosele sasvim nepoznate dokumente, ustanovio je i to, da se Antun Nagy obratio i virovitičkoj županiji, da bi kralju preporučila njegovu molbu, kao što će se kasnije Lj. Gaj obraćati zagrebačkoj županiji. Nagyova molba virovitičkoj županiji otposlana je iz Budima 9. ožujka 1813., a 6. travnja iste godine upravljen je Franji I. iz Đakova dopis, kojim županija preporuča izdavanje »Slavonskog Feniksa«. Rješenje ugarskoga namjesničkog vijeća uslijedilo je istoga mjeseca, konzilij izvješćuje o tom vladara, a dne 2. lipnja 1814. Franjo I. potvrđuje odluku, kojom se Nagyu dozvoljava izdavanje novina. Prošle je godine odlaskom Francuza prestao izlaziti ljubljanski »Télégraphe«, a nije isključeno, da se Antun Nagy, gremialis librorum censor et revisor, okoristio povoljnom političkom konstelacijom. Svoga nauma nije mogao ostvariti, zapeo je zacijelo u praktičnoj provedbi, kao što je prije njega zapeo Bogdanić i kao što će poslije njega zapeti Šporer. Ipak je taj pokušaj važan i simptomatičan, jer svjedoči o kontinuitetu domaćih nastojanja, da se stvori hrvatska žurnalistika.[34b] Uočivši ove pokušaje uvjerit ćemo se, kako je

[34a] Udvari kancellária 1813. Br. 4842. — I ti će dokumenti biti objelodanjeni u »Građi« u posebnom svesku namijenjenom hrvatskom preporodu, što ga spremaju Fančev i Šišić.

Gajev uspjeh plod dugotrajne inkubacije, premda Gaj zacijelo nije znao za sve svoje prethodnike.

[34b] Antun Nagy rodio se u Požegi 1774. Svršivši pravne studije bavio se neko vrijeme odvjetništvom. Od 1807. do 1811. predaje na zagrebačkoj akademiji hrvatsku povijest ističući se svojim rodoljubljem. U tom smislu radi i poslije postavši cenzorom školskih knjiga u Budimu. Kao pisac vrlo je mnogostran. Prevodi s njemačkog život Napoleonov, a s latinskog život sv. Genoveve i Ovidijeve pjesme, te gospodarske spise i jedan udžbenik za ranarnike. God. 1813. izdaje prviput svoj »Kalendar horvatski« odlučivši izdavati svake godine takovo djelo. No obzirom na slabu prođu morao je odustati od tog nauma. Tek pet godina kasnije daje se nagovoriti od »vnogih razlučnoga reda i časti vsakog preštimanja vredni' ljudi« da ponovno pokuša ostvariti svoj negdašnji naum. Izlazi »Novi i stari kalendar horvatski za prosto leto 1818. kojeg za potrebu naroda horvatskoga... je vredil Anton Nagy. Pritiskavan vu Budimu, z vugarske mudrovučne Kupčine peštanske slovi«. — Fancev je u »Dokumentima« (str. 124—129) preštampao Nagyov predgovor (Jedna reč P. T. poštuvanem čtavcem), u kom izdavač kalendara iznosi svoje misli o književno-kulturnom preporodu hrvatskog naroda. Predgovor je datiran iz Budima »2. den Miholjščaka 1817.«.

U nekim svojim spisima (život Napoleonov 1810.) Nagy kombinira kajkavsko i štokavsko narječje, no izdavajući kalendar štampa ga u dva paralelna izdanja: kajkavsko ili »horvatsko« i štokavsko ili »slavonsko« (ilirsko). Metrički prijevodi iz Ovidija (većim dijelom neobjelodanjeni) pisani su štokavskim narječjem (Isp. V. Dukat, »Rad«, knj. 214, 1916.).

III. UOČI PREPORODA

»Agramer Theater-Journal«. — »Oglasnik Ilirski«. »Luna-Agramer Zeitschrift« i njene preobrazbe. »Gazzetta di Zara«.

Protekle su dvije godine otkako je Antun Nagy zatražio dozvolu za izdavanje »Slavonskog Feniksa«. — Francuzi su međutim otišli iz naših krajeva, ne dospjevši izdavati hrvatsku verziju službenog »Télégrapha«, kao što su izdavali hrvatsku verziju svoga službenog lista u Zadru. Našim je krajevima opet zaprijetila germanizacija, koja je znatno uznapredovala od vremena Josipa II. Premda je većina zagrebačkog pučanstva hrvatska (doseljeni Nijemci žive većinom u Njemačkoj ili Šoštarskoj ulici — današnjoj Ilici)[35], Zagreb je od druge polovice 18. stoljeća njemački kazališni grad. Gotovo sto godina glumilo se u Zagrebu njemački! Tekar nakon god. 1840. prodire hrvatski jezik na kazališne daske, a tek dva decenija kasnije zagrebačko je kazalište kroatizirano. Ipak je kazališni život u Zagrebu početkom 19. stoljeća veoma živ. O tome svjedoči i sama činjenica, da je već god. 1815. izlazio u Zagrebu kazališni list »*Agramer Theater-Journal*«. To je ujedno prvi zagrebački

[35] Deželić, Iz njemačkog Zagreba, str. 4.

časopis. Izdavao ga je A. G. Guttenberg, a štampao se u Novoselovoj (bivšoj Vrhovčevoj) tiskari. Guttenberg je kazališni poduzetnik, pa se u svom listu mnogo bavi kazališnim stvarima (repertoar, glumci itd.). No »Agramer Theater-Journal« donosi i zabavnih i poučnih sastavaka, koji nisu u vezi s kazalištem, kao »Wochenschrift zur nützlichen und angenehmen Unterhaltung«.

List nije dugo izlazio. Tropsch drži, da je izdano nekih sedamnaest brojeva, od kojih se sačuvao samo jedan, prvi.[36] Naslovni list toga broja reproducirao je Deželić u »Narodnoj Starini« uz bibliografiju Novoselove tiskare.[37]

God. 1810. prestao je izlaziti »Kraljski Dalmatin«, a hrvatskih novina nema sve do 1835., kad su počele izlaziti Gajeve »Novine« sa »Danicom«. U Zagrebu pokrenuta su u to doba dva njemačka lista, od kojih se jedan (Luna)[38] održao, dok u Zadru od 1832. izlazi službeni list na talijanskom jeziku.[39]

Ipak to nije doba potpunoga mrtvila, premda je njemački jezik uhvatio korijena u banskoj Hrvatskoj, a Madžari postaju sve nasrtljiviji, dok se u dalmatinskoj Hrvatskoj favorizira talijanština. Poznata okružnica biskupa Vrhovca (1813.), Mihanovićeva »Reč domovini« (1815.), Šporerov »Oglasnik ilirski« (1818.), kajkavski spisi Mikloušićevi, Gajeva pravopisna »Osnova« (1830.), Štoosov »Kip domovine« (1831.), da i ne govorimo o kapitalnom Derkosovom spisu »Genius patriae« (1832.), i Draškovićevoj »Disertaciji« (iste godine 1832.), koju Fancev s pravom zove »prevažnom«[39a] — značajni su dokumenti, koji svjedoče o dozrijevanju i jačanju preporodne misli.

[36] Tropsch, spom. članak u »Monde Slave«, str. 441.

[37] V. Deželićev članak o Novoselovoj tiskari u »Nar. Starini« (Jubilarni broj 1925.).

[38] O »Luni«, vidi dalje str. 49—55.

[39] O »Gazzetti di Zara«, str. 55—57.

Šporerov je pokušaj zanimljiva epizoda u stvaranju hrvatskog novinstva, a zaslužuje da bude istaknut. »*Oglasnik ilirski*« nije nikada izišao, ali nam se sačuvala anonimna objava, kojom je Šporer pozvao svoje zemljake na pretplatu izloživši svoj program. Danas postoji, kako se čini, jedan jedini primjerak te objave, koju je 1912. priopćio Šišić[40], a Fancev preštampao u svojim »Dokumentima«[41] današnjim pravopisom.

A što veli »izdaonik oglasnika ilirskoga« šaljući iz Beča poziv na pretplatu?

Veli, da je vruća želja svakoga rodoljuba imati »oglasnicu« (t. j. novine) u narodnom jeziku, to više što ostali narodi Evrope, pa i naši susjedi već odavna tu sreću uživaju. Nakon što je iznio glavne prednosti novina, anonimni izdavač ističe, da će

[39a] Isp. F. Fancev, Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskog preporoda (1790.—1832.). — »Građa«, knj. XII., 1933., te osvrt na neke kritike u »Hrvatskom Kolu«, knj. XVI., 1935., (Hrvatski ilirski preporod jest naš autohton pokret, str. 48).

[40] F. Šišić, O Šporerovim novinama. Literarno-historijska rasprava s prilozima (»Gradja«, knj. VII., 1912.).

[41] Fancev, Dokumenti, str. 133.—137. — Odatle je preuzeo tekst »Oglasa« i S. Ježić i štampao ga u svojoj »Ilirskoj antologiji« (Književni dokumenti hrvatskog preporoda). (V.: »Sto godina hrvatske književnosti: 1830. do 1930.«, sv. I., str. 86. (Minerva, Zgb. 1934.).

jezik »Oglasnika ilirskog« biti sastavljen od glavnih naših »izgovora« (narječja), kako bi ga svi mogli razumjeti. List će se štampati u Beču u Ackermannovoj »pritištenici«, a izlazit će dvaput sedmično. Nabrajajući potanko o čemu će sve biti govora u listu, Šporer spominje najprije političke vijesti (»navještenje vladodržanja svijuh orsaga«), povijesne članke i bilješke iz domaće historije, te biografske podatke o povijesnim ličnostima, književnu kroniku domaću i stranu, vijesti o novim izumima i druga »znanovridna dogodjenja«, te konačno ekonomsko-komercijalne izvještaje s bečkog tržišta. Na koncu izriče nadu, da će naići na razumijevanje kod svojih zemljaka: bit će sretan, ako njegov pothvat bude urodio plodom i koristio domovini.

Ovaj »Oglas« nije potpisan, a kako je Smičiklas[42] pred četvrt stoljeća ustvrdio, da je anonimni »izdaonik« — Antun Mihanović, sačuvalo se to vjerovanje sve do naših dana,[42a] premda je Šišić već odavna potpuno osvijetlio žurnalistički pokušaj Šporerov,[43] a Fancev bjelodano dokazao, da Mihanović nije studirao u Beču.[44]

[42] »Rad«, knj. LXXX., 1885., str. 30.

[42a] Tako na pr. V. Novak u svojoj: »Antologiji jugoslovenske misli i narodnog jedinstva« (Beograd 1930.), tvrdo vjeruje, da je »Oglasnik ilirski« htio izdavati Mihanović (str. 46.).

[43] Spomenuta rasprava i prilozi u »Građi«, 1912., Une tentative pré-illyrienne: le journal de Šporer (u lipanjskom broju »Monde Slave« 1935.) i članak u uskršnjem broju »Novosti« 1935. o »Stogodišnjici prvih hrvatskih novina«.

[44] O zagrebačkom školovanju Antuna Mihanovića Petropoljskog pisao je Fancev u dva navrata: u »Nastavnom

Jure Šporer, preteča Gajev, studirao je u Beču i ondje primio važnih pobuda. Bio je rodom iz Karlovca, sin imućnoga trgovca, koji je za vrijeme Napoleonova vladanja bio karlovački načelnik (maire). Premda je studirao medicinu mnogo se za vrijeme svoga đakovanja bavio književnošću zanimajući se za njemačku romantiku. Kao dvadesetgodišnji mladić napisao je dramu na njemačkom jeziku. Često je zalazio u Dvorsku biblioteku, gdje je upoznao Bartolomeja Kopitara, ne sluteći da će ga mladi ovaj Slovenac jednoga dana svojski potpomoći. Šišić je uvjeren da je romantično-nacionalni duh vremena zajedno sa velikim političkim potresima i preobrazbama nakon pada Napoleona potakao Šporera na njegov pothvat. Znatno je na Šporera utjecao i Kopitar odvraćajući ga od njemačkog pisanja i kozmopolitskih motiva (tragedija »Oedypos«), budući da bi svome narodu mogao više koristiti čednim prosvjetiteljskim radom na domaćem jeziku. Bilo kako mu drago, *početkom 1817.* predao je Šporer dvorskoj kancelariji molbu upućenu samom vladaru (molba je naslovljena: Euere Majestät!) tražeći dozvolu za »ilirske« (hrvatske) novine, koje bi se štampale latinicom, a namijenjene su pučanstvu Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Istre. Na koncu potpis: Georg Šporer (sa Š!), absolvierter Mediziner.

Ovu molbu šalje donjoaustrijski zemaljski predsjednik grofu Sedlnitzkom na daljnje uredovanje.[45] Sedlnitzky, desna ruka Metternichova, bio je

Vjesniku«, knj. XXXIX., 1930. i »Jutarnjem Listu« od 29. XII. 1935.

[45] Šišić, O Šporerovim novinama, Prilozi, str. 74.—94.

tada predsjednik vrhovne cenzurne oblasti (k. k. Polizey- und Zensurs Hofstelle). Kao takav obraća se Kopitaru, cenzoru slavenskih knjiga i novina, tražeći od njega da mu što prije (ehestens) dostavi svoje stručno mišljenje o Šporerovoj molbi. Istoga dana (22. veljače 1818.) obraća se Sedlnitzky i redarstvenom nadravnateljstvu da povede izvide o Šporerovoj prošlosti, njegovom sadašnjem stanju, političkim nazorima, imovnim prilikama i društvenim vezama. Kopitar zagovara Šporerovu molbu, a povoljan je i izvještaj redarstva. Taj izvještaj poslan je dvorskom redarstvenom uredu na uvid. Sedlnitzky međutim nije zadovoljan dobivenim podacima, pa se privatno obraća jednom pouzdaniku u Trst (gdje živi Šporerov brat kao trgovac) i traži daljnje informacije. Dobivši te informacije Sedlnitzky se ponovno obraća red. nadravnateljstvu tražeći tehničke potankosti o Šporerovom listu. Ujedno primjećuje da se povoljne informacije o molitelju i njegovoj porodici nisu pokazale sasvim ispravnima,[46] no Šporeru će ipak biti dozvoljeno izdavanje lista. Kod redarstvenog ravnateljstva u Alservorstadtu, gdje Šporer stanuje, učinjen je zapisnik, u kom molitelj (sada: Rigorosist der Med. und Doctorswürde) izjavljuje, da će novine izdavati u Beču i slati poštom u »ilirske« krajeve. Tehnički bit će njegove novine opremljene kao bečki »Wanderer«, izlazit će u srijedu i petak, a zvat će se naprosto »Illyrische Zeitung«. Što se tiče karaktera lista, Šporer želi da mu novine budu pučko glasilo (Volksblatt), u kom će svi staleži naći nešto korisno i zanimljivo.

[46] Gubern. savjetnik Radičević u Trstu javlja grofu Sedlnitzkom o Šporerovu ocu: »Unter französischer Regierung entwickelte sich sein Stolz und Herschsucht, er wurde einer der bekanntesten französischen Anhänger, unverschämter Freymaurer der Karlstädter Loge, ein thätiger aber zugleich herrschsüchtiger Maire daselbst, der die französischen Authoritäten zu gewinnen wusste« (Šišić, pril. 9.).

O tome je zapisniku obaviješten grof Sedlnitzky, koji tek sada podastire čitavu stvar Metternichu i predlaže da se Šporeru dade tražena dozvola. Metternich kratkim otpisom prima prijedlog ministra, samo pripominje, da cenzura mora osobito strogo paziti na taj list. Sedlnitzky na to obavještava c. k. ured za nadzor nad knjigama (Bücherrevisionsamt) u Beču, da je Jurju Šporeru iz Karlovca u Iliriji dana dozvola za izdavanje novina. Političke novosti i vijesti bit će u tom listu ukratko skupljene (kurz im Auszuge aufgeführt), da bi ostalo dosta mjesta za poučne članke primjerene kulturi Šporerovih zemljaka. Razumije se samo po sebi da ilirske novine smiju vaditi političke članke i vijesti samo iz bečkih novina, koje su prošle dvorsko-redarstvenu cenzuru.

Ovaj dekret datiran je 21. lipnja 1818., a nekoliko dana kasnije upravio je spomenuti ured za nadzor nad knjigama Šporeru dopis, kojim mu se izdaje tražena dozvola.

Kako god ova procedura izgledala zamršena i dugotrajna, Šporer je relativno lako došao do cilja, za koji se Gaj morao i te kako boriti. Prilike su naime u Gajevo doba bile kud i kamo teže, a Šporer se osim toga okoristio povoljnom političkom

konstelacijom, a da to sam nije znao. Predlagajući Metternichu, da se Šporeru dade tražena dozvola, Sedlnitzky je to motivirao državnim austrijskim interesom. Pomoću lista, koji će izlaziti na »ilirskom« jeziku, ali latinskim slovima (in Illyrischer Sprache mit römischen Lettern), odvratit će se možda pravoslavno pučanstvo od ćirilskih spisa i knjiga, koje dolaze iz Rusije. Mjesto u Petrograd, ti bi »nesjedinjeni« cesarsko-kraljevski podanici, stali obraćati svoje poglede u Beč, a time bi bila postignuta važna državna svrha. Ne valja naime zaboraviti, da u Beču izlaze već jedne »ilirske« novine, ali ćirilicom. To su Davidovićeve »Novine Srbske«. Novi je list namijenjen katoličkim Ilirima, ali bi s vremenom mogao privući i pravoslavne čitatelje. Tako je argumentirao i Kopitar.[47]

Ne sluteći ništa o tim kombinacijama, Šporer se odmah dao na praktično izvođenje svoga plana Sastavio je svoj poziv na pretplatu i stao ga razašiljati, a po savjetu Kopitarevu obratio se posebnim pismom na biskupa Vrhovca i na Ignjata Brlića (autora gramatike). Rezultat ovih nastojanja bio je porazan. Nije se javio ni jedan jedini abonent, a biskup Vrhovac uskratio je preporuku, našto je Šporer odustao od svog nauma »misliv da ako svećenstvo ne pomaže, uzalud svaki trud i

[47] U svojim razgovorima s Kopitarom, Šporer se zalagao za latinicu, smatrajući borbu između oba pisma neizbježivom, a prednosti latinice nesumnjivima, tako »da će s vremenom baš i Rusi, kao prednjaci slavjanske prosvjete, prvi početi misliti o takovoj promjeni svojih pismenah« (Šporer o svom razgovoru s Kopitarom oko 1816., cit. prema Šišiću, str. 57).

O G Ł A S.

(Špor)

Hasnovito zaisto i, svakome priatelju viernom materne zemlje svoje xelno ispunenje potrebe jedne, oglasnicu u domorodskom jeziku izdatu zdarxavati, narodu ilirskome se naznanuje, ku bez ostalih puka Evrope, vech i svuda okol nas, i cseljad svaka kolenu nashem prirodjena od dugog vriemena uxivati srichu imade, prelahko skoro vidit se moxe, ku moch prilika takova donasha, korisno nputiti razum i sarce puka jednog, ki tako z-liepotom pristarog svog jezika, ko z-uzmoxenjem napredak svaki pohlepno primiti i pomochno uzdarxati podpunoma predat jest, odvishe bilo bi josh spomenuti korist, ka gusto izvira od tvora takvog, ar istinito, jezik piesni, pamet, misao, sarce, priliku lahku najdju, napervodoneti sve, shto hasnovito za druxtvo narodsko, shto znati potrebno i ugodno svakome jedinitom jest; zadosta oto poviesti pelda drugih puka naukoniti more.

Oglasnik ilirski pod otim imenom na svietlo dojduchi, hervatskom, slavonskom, dalmatinskom, i istrianskom izgovoru tako priredjen, da od svakog bolje zemuchi, uvik pred ocsi imao bude, svakome po mochi razumljen se ucsinit; u otoj verlo teshki odluki bude z-dragom voljom i zahvalno od zvakog svjetnika razmishlen nauk primia.

U miesecu Listopadu ovog leta, izdanje oglasnika ilirskog u Becsu pricseti ocse, i dvaputa na chedan, svaki tornik i petak, na arkushu cielom slovami i hartiom liepom u zemlje ilirske svakome prebrojniku na ulaku (Poshti) poslao se bude.

Oglasa od ztvari nasledne dati nakania jest:

Ich Naviestenje vladodarxanya sviuh orsaga, shtogod svakome znati prigodno i hasnovito jest. Za obogatiti vieshtnos, polje otog znanja, svakome jedinitom u druxtvu narodskom darxanje svoje, za dobro obchine urediti, pod punoma u sebi zdarxava.

Šporerov poziv na pretplatu za »Oglasnik ilirski«, 1818. (prva strana)

IIch Prizore is poviesti, i razlichni udesi stare nashe domovine, xivlenje glasovitih csovika, ki znanovridnog shto u kakovi goda priliki uredili jesu. Poznanje oto svakome zemljaku verlo drago biti moxe, pricsudne Kreposti starcih nashih sarce kitili jesu, i vrieme proshasno za dojduche najljepshi nauk nosi.

IIIch Poruka i rasud knjixenstva domacheg i stranskog, piesme i pripovesti piesnika nashih, priredjene odluchaju otog oglasnika. Ku ugodnost i korist u otim dielu svaki stecsi moxe, zadosta znano jest.

IVch Razglashenje svakog novog izmishlenja, i dogodjenja znanovridnog u domovini, svake hasnosti, ku zemlja i narav sobom nosi, za stoku ku domachu, ili obchinsku.

Vch Na dospitku naglasia se bude, tjer novaca, i cena xitja i ostalih za targovca potrebnih stvarih, kako stanje u Becsu imade.

Svaki volju imajuchi oglasnika ilirskog darxati, na ulaku prebroiti mora, za csetartak godine dana, ili tri meseca forinta 10 u hartii, koje svaki prebrojnik zapisom svog imena naj duglje do parvog dana, meseca miholschaka ili xujna naperzo platiti dobrotu imao bude. Z-pochetkom meseca listopada ovog leta na chedan dva puta oglasnika poslatog [illegible] bez svake druge placse, zadobiti ocse. U Becsu, na miestu izdanja oglasnik oti u pritishtenici Akkermanovoj (Alser-vorstadt. Nro. 274) za forinta 9 u hartii dobiti se moxe.

Temelj imadem nadiatise, da svaki zemljak, vruchu moju volju, domovini korist ikakovu doneti, spoznao bude, niso ota, teshkochu izpunenja objete moje, meni puno olahsha; ja za srichnog derxao se budem, ako ikada chutenje moje mi kazati moguchno bude, da hasnos ikakova materni mojoj zemlji tvoru otome odnikne.

Izdaonik oglasnika ilirskog.

U Becsu 125a dana M. Serpna 1818.

Šporerov poziv na pretplatu (druga strana).

trošak«.[47a] Bit će, da je ovom radikalnom neuspjehu kriva i činjenica, da poziv na pretplatu nije bio potpisan punim imenom, te publika nije znala, tko se krije za tim pothvatom, a to što poziv dolazi iz Beča[47b] moglo je potaći i opravdane sumnje. I tako je spomenuti proglas jedini trag ovoga zanimljivog pokušaja.[48]

[47a] Šporer u svom pismu Grloviću god. 1878. (isp. Fancev, Dokumenti, str. 135).

[47b] Fancev drži, da je jedan od glavnih razloga Šporerova neuspjeha ime ilirsko, koje je uslijed francuske i, poslije, austrijske Ilirije bilo u Hrvatskoj omraženo. U najnovijoj svojoj studiji o ilirizmu, Fancev ističe, »da su jednako Napoleonove ,Ilirske pokrajine' kao i austrijsko ,Ilirsko kraljevstvo' u osjećajima Hrvata prve polovice 19. vijeka izazivali najcrnije i najbolnije uspomene. I hrvatski sabor, i staleži i redovi prekosavskih strana, a i zagrebačka županija u nekolikim svojim izjavama i zaključcima na ,Ilirske su pokrajine' gledali kao na komadanje (dismembratio) živoga tijela hrvatskoga kraljevstva«. Po tome je — zaključuje Fancev, pozivajući se na izjavu hrvatskoga bana god. 1822. — Hrvatima omrznula i njihova »ilirska« prošlost (Hrvatski preporod kao općehrvatski narodni pokret. »Hrv. Revija«, god. IX. 1936., br. 8). Odnosom hrv. preporoda prema tekovinama Francuske revolucije odnosno Napoleonove Ilirije pozabavio se Fancev već u »Dokumentima« (str. XLIV—XLVI) pobijajući mišljenje »inače dosta uobičajeno, da je ilirsko ime popularizovala upravo Napoleonova Ilirija«.

[48] O Šporerovu pokušaju sačuvao se trag i u »Novinama Srbskim u Vieni«, što ih je izdavao Dimitrije Davidović. U broju od 20. srpnja 1818. izvješćuje se dosta opširno o Šporerovj objavi »Oglasnika Ilirskog«. Ove će novine »s latinskim slovy izlaziti, i za Rvate, Slavonce, Dalmatince i Istrïjance pisane biti«. Zanimljivo je, da redakcija ne zna tko se krije iza potpisa »izdaonik oglasnika ilirskog«, odakle proizlazi, da je Šporer bio tuđ Davidovićevu krugu.

Uvidjevši, da se obmanjivao varavim nadama, nesuđeni se redaktor dao opet na učenje nastojeći da što prije položi doktorat. Otresao se književnih i publicističkih planova, te piše disertaciju »De catarrho genitalium«, na osnovu koje je pod jesen 1819. promoviran na čast doktora medicine. Da se književnog rada ipak nije sasvim odrekao, premda se posvetio liječničkoj praksi i dotjerao čak do protomedicusa[49] svjedoči »Almanah Ilirski za godinu 1823.«, što ga je štampao u Karlovcu gornjem, »vu utištenici Pretnerovoj«. U »Pridgovoru:[49] ističe važnost narodnog jezika, hvali njegove ljepote i oštro osuđuje one, koji zbog tuđega jezika zanemaruju svoj materinski jezik. A ganutljivo je njegovo pismo Gaju, u kom govori o svom neuspjelom pokušaju čestitajući Gaju, da je izvršio ono, o čemu je on — Šporer — snivao.

Desetak godina nakon Guttenbergova »Theater-Journala« javlja se u Zagrebu novi njemački list: »*Luna-Agramer Zeitschrift*«, koji će izlaziti, dakako uz razne preobrazbe, preko tri decenija.

»Sve moje slatko nadje za utemeljiti obchinsko jedno Dillo u rashirenosti i podignutju nasheg prikladnog otacbebinskog jezika utishiti morah, ar vrimena nestalna rastaviche otacsbinu od sloxnosti u ljubavi prikrasnog jezika i prave narodljivosti... Shto u onih vrimenah dovershiti se nemogashe, do sada izpunito se vidi... Prim'te vi, kano sljednik i upravitelj moje pervashnje xudne odmire, i od mene zahvalu vjernu za vashe umne trudi — za vašu obcsinsku ljubav, kojoj i moje chutljivo serce uvik naklonuto bude.«[50]

[49] Pridgovor »Almanahu ilirskom« preštampao je Fancev u svojim »Dokumentima«, str. 181.—182., prema egzemplaru, koji se čuva u Sveuč. knjižnici (Sign. R 1780.).

1826. № 1.

Luna

Agramer Zeitschrift.

Erster Jahrgang.

Samstag den 1. July.

Vuschenye

Vilh horvátzkéh pri Vandavanyu Novinh Zagrebechkéh 1. Szerpna 1826.

Nut! izhadya Szuncze iz oblakov,
Ter preztira jasznozt szvojeh trakov
Zverhu tebe, Pajdashicza mila,
Nasha dika, Zagrebechka Vila!

Ti od negda jeszi glaszovita,
Z-vuchenemi lyudmi podlovita;
Vu tebisze vszi Navuki zmosno
Vre od negda vuchiju razlosno.

Zvun jezikov, lepo Pészmoznanztvo,
Blagorechnozt, zmosno Mudroznantvo,
Biszaria, szlosnoglaszja Znanye,
Domorodzkeh Praviczh Navachanye:

Bogoszlovztvo, y kajgod chloveka
Vchinit more szrechnoga do veka,
Vu tebisze vsze zmosno nahadya,
Kaj nasz drugeh Vilh szrécha nadhá[illegible]a.

Tebe kinchi Biskupzka Ztolicza,
Y kaptolom, y gerchka goricza:
Tebe Szlavni Ztol Bánzki Zvishuje,
Vszaka Vila Horvaczka postuje.

Freudengruß

der kroatischen Vilen* beim Erscheinen der Agramer Zeitschrift am 1. July 1826.

Nach dem kroatischen Gedichte des Hochwürdigen Herrn Pfarrers Miklouskich.

Eine freye Übersetzung von J. L—g.

Siehe, wie des Tages erste Strahlen
Deines alten Agrams Zinnen mahlen!
Dieser Morgen bringt dir neuen Glanz,
Zierde du von unserm Schwesterkranz!

Früh schon sah man deinen Ruhm erheben;
Einen Namen deiner Stadt zu geben,
Thaten Kunst und Wissenschaft im Bund
Das Verdienst gelehrter Männer kund.

Was zu höhern Bildungsstufen führet,
Was das Leben froh und freundlich zieret,
Ebnet dringender sich stets die Bahn;
Edles reih't dem Nützlichen sich an.

Horch! des Landes Ueber wird erkläret,
Jeglicher für seinen Stand belehret;
Sieh! der Schule Schätze strömen aus,
Armer Jugend winkt ein wirthlich' Haus.

Dicht- und Tonkunst, die das Herz erheitern;
Sprachenformen, die den Geist erweitern;
Alle Wissenszweige siehst du blüh'n,
Lebensbilder auch im Spiele glüh'n.

*) Die Vilen sind der Volkssage nach Nymphen [illegible]

»Luna-Agramer Zeitschrift«, naslovna strana prvoga broja (1826.).

O »Luni« se razmjerno mnogo pisalo. Prvi je svratio pažnju na taj časopis Nikola Andrić[51] smatrajući ga prvim zagrebačkim listom. U svojoj studiji »Iz njemačkog Zagreba« bavi se »Lunom« Deželić,[52] a Slava Pecinovský napisala je poveću monografiju, koja je djelomično štampana.[53] Kesterčanek se pozabavio kajkavskim pjesmama u »Luni«[54], a Tropsch se osvrnuo na taj zagrebački časopis u svom članku o njemačkim utjecajima na Ilirce i njihove prethodnike.[55]

[50] V. Deželić, Pisma pisana Dru. Ljudevitu Gaju i njeki njegovi sastavci (1828—1850). »Građa«, knj. VI, 1909., str. 202. — Pismo započinje »Csastni zemljacse!« a potpisano je »Vas csestujuchi priatelj Juro Matich Slave«, dok u adresi dodanoj na kraju lista piše: »Dr. Georg Math. Sporer, k. k. Director u. Kreisphysikus in Klagenfurt«. — O kasnijem životu i radu Šporerovom pisao je F. Ilešić, u »Radu«, knj. 218 (1918.). Svoj život do 1819. opisao je Šporer u zanimljivoj autobiografiji iskitivši pričanje raznim literarnim umetcima (v. »Odziv iz prošlosti« I. M. Špora, »Obzor« 1863., br. 68.—104.).

[51] N. Andrić, Iz njemačkog Zagreba (»Život«, knj. I, 1900., str. 22—24). U tom članku Andrić dokazuje, kako je Terezija Artner, znamenita austrijska pjesnikinja, živući nekoliko godina u Zagrebu, srasla s našim prilikama. Tako je »naša« i druga njemačka pjesnikinja — Kitty Hofmann, a Rosenau je čak »Nijemac-Hrvaćanin«.

[52] Deželić, Iz njem. Zagreba, str. 34—37.

[53] S. Pecinovský, Stvarna i estetska ocjena njemačkoga časopisa »Luna« (1826.—1858.), u »Izvještaju privremenoga zemaljskog ženskog liceja i s njim spojene vježbaonice u Zagrebu« škol. god. 1910.—1911.

[54] V. Kesterčanek, Kajkavske pjesme u »Luni« (»Nastavni Vjesnik«, XVII, 1909.).

[55] Tropsch, spom. članak u »Monde Slave« (str. 444) i »Prigodna naša literatura na njemačkom jeziku« (Šišićev zbornik, 1929.) istoga autora.

Ovolika je pažnja opravdana, ako pomislimo, da je pojava »Lune« bila u svoje vrijeme događaj, koji je Toma Mikloušić, »plebanuš vu Stenjevcu«, pozdravio zanosnim stihovima:

Nut! izhadya szunce iz oblakov
Ter preztira jasznost szvojeh trakov
Zverhu tebe, Pajdaschicza mila
Nasha dika, Zagrebechka Vila!

Ta »zagrebečka vila« odavna je glasovita svojim učenim ljudima, pod njenim se okriljem naučaju svakojake znanosti, u Zagrebu je sijelo biskupije, banski stol...

Jedno vendar tebi joscher menyka,

veli Mikloušić. Mnogi stranci ne znaju za sve to čime se Zagreb s pravom ponosi, a bilo bi vrijedno, da strani svijet bude bolje upućen. I:

Nut! vre gledaj szine domovine
Kak sze zdisu, podchimlyu novine,
Tak domachem, kak ztranyskem dàvati
Vu nyih diku tvoju spiszavati.

Tako je eto u vilinskom kolu »jedna Horvatkinja Vila« govorila »zagrebačkoj«, tako je Mikloušić zamišljao misiju ovoga njemačkog lista, koji je dne 1. srpnja 1826. počeo izlaziti u Zagrebu. Pa ako je i ovo naivno oduševljenje pretjerano, ipak nema sumnje, da je »Luna« uoči hrvatskog preporoda vršila neku domoljubnu funkciju. Već u prvim brojevima nalazimo članke iz narodne prošlosti, a prigodice štampa »Luna« i hrvatske (kajkavske) pjesme. I Ljudevit je Gaj priopćio u »Luni« dvije

pjesmice i jedan prijevod[56] a zanimljivo je spomenuti, da Gaj u svom »Vjekopisnom nacrtku«[57] veli, kako je urednicima — koji isprva nisu htjeli primati njegovih stihova — zaprijetio pismom, da će »za koju godinu dana na sviet izdavati narodni list makar u kakovu god narječju«, ako se »na narodnom jeziku poslane stvari« ne budu primale.

»Lunu« su izdavali i uređivali F. S. Stauduar i Ferdinand Rosenau, a list se štampao najprije u Županovoj a poslije u Gajevoj tiskari. Isprva su revijalni članci ispremiješani s vijestima o aktuelnim događajima, a 1829. postaje »Luna« prilogom njemačkih novina — »*Agramer (politische) Zeitung*«, koje će doskora krenuti madžaronskim pravcem, dok »Luna« uglavnom zadržava svoj dotadašnji pravac. »Luna« je njemački list, ali se iz njenog sadržaja jasno razabire, da izlazi među ljudima, koji nisu Nijemci. Urednici pokazuju mnogo interesa i pažnje za domaću prošlost. U prvom broju piše Rosenau »Auszüge aus der vaterländischen Geschichte«, a 1827. objelodanjuje Stauduar »Einige Bruchstücke m e i n Vaterland betrefend (Der Ursprung der Illyrier, Slaven und Kroaten etc.)«. I beletristički prilozi odlikuju se nekim, iako površnim, lokalnim koloritom. Tako natporučnik Stefala piše 1839. jednu pripovijest iz krajiškog života (»Zulejma«), a Josefina Kubin, rođ

[56] Kesterčanek, spom. članak u »Nast. Vjesniku«.

[57] »Vjekopisni nacrtak« izdao je Velimir Gaj u knjizi »Knjižnica Gajeva. Ogled bibliografskih studija« (Zgb. 1875.). Potpuni naslov glasi: »Pro memoria — Brevis delineatio Gaji vitae — Vjekopisni moj nacrtak« (str. XVIII —XXIX.).

Kunović, piše »Die Blutrache. Novelle aus Croatiens jüngster Vergangenheit« (1852.). Ista autorica predaje zbirku svojih njemačkih pjesama banu Jelačiću. Stj. Sasić štampa god. 1843. novelu o serežanima, a sličnih pripovijesti ima sva sila. Ima i prijevoda s hrvatskoga. Prevodi se Gaj i Vukotinović (1848.), Preradović (»Der Wanderer« i dr., 1855.), Vraz (iste godine), neke ženske narodne pjesme (1848.). A i spomenuta pjesma Mikloušićeva, koja je izašla na čelu prvoga broja, štampana je usporedo i u njemačkom prijevodu. Da je njemački ovaj list čvrsto srastao s milieuom, u kome izlazi, svjedoče lokalne impresije, koje iznosi nepoznati autor, koji se krije za šifrom G. F. S. u sastavku: »Agram. Die Tageszeiten. Ein Gemälde des 20. August 1826.« Tu se priča o Harmici (današnjem Jelačićevom trgu), o pečenjarima i dobrome vinu, koje se toči pod sjenicama, poslije podne ljudi šeću biskupskim vrtom u Novoj vesi ili idu u menažeriju, a neki bome u kupalište, navečer se pako ide u teater, a svugdje sretaš pristale zagrebačke gospođice, koje galantni suradnik »Lunin« zove »Schönheitssonnen«. Lijepe su i mjesečeve noći na Promenadi, a svaki će se pravi Zagrepčan raznježiti čitajući ovaj prijatni report iz dobrih starih vremena.

Izrazitom politikom nije se »Luna« bavila, nego je uvijek nastojala ploviti sa strujom. Stoga se i nije opirala preporoditeljskim težnjama hrvatske javnosti, ali nije zaboravljala ni podaničku vjernost caru i kralju, kojega pjesnički prigodničari »Lunini« svakom zgodom veličaju. Nenatkriljiv je u toj lojalističkoj poeziji sam Rosenau. Ipak se i

pitoma »Luna« jednom sukobila sa cenzurom, kad je njen urednik Stauduar odlučno stao uz Gaja. Bilo je to 1845., a sukob se desio zbog izvješćivanja o zasjedanju stališa i redova, koji nisu bili zadovoljni s pisanjem zagrebačke štampe.[58]

Izlazila je »Luna« do 1858. Najprije dvaput sedmično na četiri strane kvarta, ali već god. 1829. samo jedamput, subotom u oktavu. Smanjen je i opseg lista. A mijenja se i samo ime: »Luna« postaje »Unterhaltungsblatt. Beylage zur Agramer Zeitschrift«, a godinu kasnije — »Luna. Unterhaltungsblatt als Beylage zur Agramer Zeitung« (1830.). Kad se god. 1835. pojavila Gajeva »Danica«, »Luna« se upinje, ne bi li se što raznolikijim i bogatijim sadržajem oprla konkurenciji. Tako se može objasniti i glomazni naslov, kojim se »Luna« uresila ove godine:

»Beyblatt zur agramer politischen Zeitung über vaterländische Industrie, Länder-, Völker- und Naturkunde, Erziehungs- und Hauswesen, Oekonomie, Landwirtschaft, Agrikultur, Geschichte, Erfindungen und Verbesserungen, Wissenschaftliches und Gemeinnütziges, Belletristisches, Ernstes und Unterhaltendes, Gelegenheitsgedichte, Epigramme, Lachstoff, Charaden etc. etc.«

Zaista bogat program! Iduće je godine (1836.) »Luna« opet prilog »Agramer politische Zeitung«, a tako i poslije, tek što sve više prevladava beletristika. Od 1848. donosi »Luna« i slike, od kojih su neke i kolorirane (moda).

Od suvremenih njemačkih pjesnika, kojima se do danas sačuvalo ime, nalazimo u »Luni« jedva

58 V. Pecinovský, spom. članak, str. 6—7.

štogod. Treba spomenuti jednu pjesmu Grillparzerovu (Die Vision), jednu pjesmu iz Heineova »Romanzera« (1851.) i nekoliko stihova Goetheovih i Schillerovih, koji služe kao epigraf proznim člancima. Ipak ne treba zaboraviti, da je na primjer u »Luni« surađivala Tereza Arthner, koja živi nekoliko godina u Zagrebu, a spada među poznatije austrijske spisateljice onoga doba. Ili Kitty von Hoffmann, koja je u svojim sastavcima postizavala veoma pristojan prosjek, ili spomenuti Rosenau, veoma mnogostran u svom radu i bez sumnje okretno pero. »Naći ćemo u pjesmama »Lune« — veli Slava Pecinovský — Klopstockov patos i sentimentalnost, a naći ćemo i sva nastojanja pjesničkog kola njemačkog Göttinger Hain sa svojim tipičnim motivima: Bog, prijateljstvo, ljubav, vino, domovina, težnja za umjerenim užitkom, priroda, nabožnost.«[59] Malograđanska romantika, koja je čedno procvjetala u pokrajinskom zatišju jednoga malog središta, kakav je Zagreb u ono doba. »Nema tu zvučnih imena, mnoge su stvari neznatne, bez svake vrijednosti, bezbojne, često sasvim nejasne konture, umjetnički se niveau samo rijetko diže nad sredinu, pa ipak je »Luna« od velikog značenja. To je u jednu ruku prvi naš časopis koji izlazi 32 godine bez prekida — u našim prilikama, onda kao i danas, rijetkost, — u drugu pak ruku daju produkti »Lune« jasnu sliku o stanju tadašnje literature naše.«[59]

Ta slika nije sjajna, no počevši izlaziti uoči preporoda (gotovo deset godina prije Gajeve »Danice«!) ovaj časopis njemačkoga Zagreba prati naš javni život kroz preporodno doba, pa sve do pod konac apsolutizma. Ako se »Agramer Zeitung« i odmetnuo od narodne stvari i služio tuđinu, »Luna« je unatoč svoje tuđinske natruhe i političkog oportunizma bila važan faktor u našem kulturnom životu, a treba da bude pohvalno spomenuta, kad je riječ o počecima periodičke štampe u Hrvatskoj.

[59] Pecinovský, str. 8.

One godine, kad je Gaj predao molbu za izdavanje novina počele su u Zadru izlaziti nove službene novine — »*Gazzetta di Zara*« (1832.). Otkako je prestao izlaziti »Kraljski Dalmatin« nije bilo u Dalmaciji novina. Novi list, koji izdaju braća Battara, ima posve službeno obilježje: zanosno izvješćuje o službenim svečanostima, pun je lojalnih pjesama-prigodnica, ali će doskora zaći u politiku. Glavno je pitanje, kome se uvijek vraća, problem nacionalni. Nadugo i naširoko raspravlja o narodnoj pripadnosti dalmatinskog pučanstva i pripojenju Dalmacije Hrvatskoj. U pisanju ovoga službenog glasila austrijske uprave ogleda se prvi otpor proti nastojanja, da se dalmatinski Hrvati sjedine s banovinskim Hrvatima. U stupcima »Gazzette di Zara« nalazimo značajnih polemika između »Slavo-Dalmata« i »Italo-Dalmata«, pa ako s početka dolazi nekako do riječi slavenski element i pristaše sjedinjenja s Hrvatskom, oko četrdesetosme list je već potpuno zaplovio talijanaškim vodama. Ujedno se opaža paradoksalna pojava: službene novine s dvoglavim austrijskim orlom na čelu lista oštro kritiziraju u svom neslužbenom dijelu

austrijsku vladavinu, pišu otvoreno o vanjsko-političkim neuspjesima Beča, a Jelačićevo imenovaje guvernerom Dalmacije primaju veoma hladno prikrivajući jedva svoje nezadovoljstvo. Ipak »Gazzetta di Zara« kao službeni list mora objelodanjivati izraze oduševljenja, kojima pojedine dalmatinske općine pozdravljaju bana Jelačića. A najzanosnija je od ovih adresa, ona iz Zadra... Ipak list ne propušta prilike da istakne oprečnosti između Dalmacije i Hrvatske, te da priznavajući zajedničke interese, digne svoj glas protiv sjedinjenja. Dalmatinci su doduše Slaveni, ali je njihova kultura talijanska! To je vječni pripjev »Gazzette di Zara«. A to je i oficiozno stanovište Beča.

Međutim list i dalje napada Austriju (članci tadašnjeg urednika Jakova Chiudine), a vlada poziva konačno na red izdavača. Početkom 1849. prestaje »Gazzetta di Zara« biti službenim listom. Braća Battara nastavljaju izdavanjem, zovu u pomoć novog urednika — Vicka Duplančića (Chiudina je prešao novom službenom listu), ublažen je protuslavenski ton — no sve je uzalud. Negdašnji suradnici i prijatelji klone se lista, koji je pao u nemilost. Koncem 1850. prestaje »Gazzetta di Zara« izlaziti.[60] Izlazila je svega *devetnaest* godina, a sedamnaest godina kao organ vlade. Premda je pisanje ovoga lista u suštini protuhrvatsko, i onda kad donosi službene vijesti, i onda kada ih kritizira, ipak se ne može reći, da je imao određen program, nego je naprotiv oscilirao između različitih krajnosti. »Gazzetta di Zara« vjerno je ogledalo jedne neizvjesne i prelazne epohe, koja obilježuje jedan konac i jedan početak.

[60] Kasandrić, spom. djelo, str. 23—83.

»Gazzetta di Zara« javlja se doduše tri godine prije Gajevih novina (pa je zato i spominjemo na tome mjestu), ali je izlazeći gotovo dva decenija došla na domak Bachovu apsolutizmu preturivši narodni preporod u Hrvatskoj i pripravivši, iako neizravno i protiv volje, teren za preporod u Dalmaciji.

IV. GAJEVE »NOVINE« I »DANICA«.

Molbu za izdavanje novina predao je Gaj 1832., ostvarujući time zamisao, kojom se bavio dulje vremena[61] i zrelo promozgao stvar. To se razabire i iz obrazloženja, kojima je popratio svoju molbu obraćajući se različitim instancijama.[62] Dugačak bio je to i trnovit put.

Posredstvom županijske oblasti zagrebačke predaje Gaj 31. ožujka 1832. latinski pisanu predstavku Kraljevskom konziliju u Budim, a županija popraćuje Gajevu molbu preporukom. Slijedi odgovor kr. konzilija (1. V. i. g.), koji traži neke po-

[61] Vidi gore str. 51.

[62] Gajevu je borbu za novine prvi kritički prikazao M. Murko u »Spomen-cviećul« Matice Hrvatske 1900. (Početak Gajevih »Novin« in Danice. Po novih virih, str. 567—581), na osnovu čega je radio i Šurmin u »Hrvatskom preporodu« (knj. I, str. 163—172). Prva knjiga »Hrv. preporoda« izašla je 1902. Tri godine kasnije izašla je u »Radu« Šurminova studija »Početak Gajevih novina. Prilog kulturnoj povjesti Hrvatske« (knj. CLXII, 1905.). Tu je na osnovu rukopisnog materijala iz Gajeve ostavštine, koji se čuva u Sveuč. knjižnici nadopunjeno i djelomično ispravljeno ono, što je prije kazano o Gajevu nastojanju, da dobije dozvolu za izdavanje novina, a odštampani su i glavni dokumenti: koncepti i originali Gajevih molba i predstavki. Zašto je Gaj svome časopisu dao ime »Danica« kušao je objasniti R. Horvat u »Hrv. Reviji« (IV, 1931.).

tankosti i garancije. I Gaj pribire dokumente, kojima će potkrijepiti molbu: potvrdu ravnateljstva škola, da je rođeni Hrvat i da zna svoj materinski jezik, svjedodžbu krapinskog suca, da može jamčiti svojim imetkom, da će pretplatnici uredno dobivati novine. Ove dokumente predaje Gaj županiji (24. XI. i. g.) i ponovno moli da ga preporuče vladi u Budimu. Ujedno precizira svoju molbu: htio bih izdavati političke novine, koje će izlaziti dvaput na tjedan, te predlaže »Osznovu Novin Horvatzkeh, kotere vu Zagrebu pod napiszom: *Danicza Horvatzka, Dalmatinzka i Slavonzka* ishadjale budu.« Nakon što je zagrebačka županija povoljno primila ovu osnovu, obraća se Gaj (4. XII. i. g.) varaždinskoj županiji i drugim nekim forumima na pr. slob. gradu Križevcima i slob. gradu Varaždinu. Time je završena prva faza Gajeve borbe za novine.

Druga faza započinje odgovorom Kr. konzilija zagrebačkoj županiji dne 29. siječnja 1833. Traže se daljnji podaci, a Gaj ponovno sastavlja molbu (3. III. i. g.). Novim dopisom konzilija (14. V. 1833.) dozvoljava se Gaju izdavanje nepolitičkih novina prema priloženom programu. Time je Gaj dobio dopuštenje za izdavanje književnog lista o čemu je obaviještena i zagrebačka cenzura. No Gaj se time ne zadovoljava. Obratit će se samomu vladaru, da u toj stvari posreduje i šalje Kr. kancelariji molbu, koja je stigla 29. kolovoza 1833. Franjo I. traži od grofa Sedlnitzkoga informacije o Gaju no ministarstvu policije se ne žuri. I tako je izgledalo, kao da će stvar opet zaspati.

No Gaj odlazi osobno u Beč i traži audijenciju. Vladar ga ljubezno prima i obećaje mu traženu dozvolu.[63] Sedlnitzky se miče i traži u Hrvatskoj povjerljive informacije. Tri pouzdanika odgovaraju Sedlnitzkom, a među njima i poznati Moyzes,[64], koji se prije sporazumio s Gajem. Na to Sedlnitzky povoljno izvješćuje vladara, a dne 9. srpnja 1834. Franjo I. podjeljuje Gaju dozvolu za izdavanje političkih novina. Ova odluka odlazi Ugarskoj dvorskoj kancelariji, koja ju službeno izdaje 26. kolovoza. Time je završena treća najodlučnija faza Gajeve borbe.[65] Odluka dolazi u Zagreb najkasnije do polovice listopada, jer koncem toga mjeseca izdaje Gaj svoj »Oglasz«, u kojem veli među ostalim:

Z-najvishejshem Dopuschenyem szv. Czeszarzko-Kralyevzkoga Velichanztva FRANYE I. izhajale budu vu Zagrebu z-pochetkom leta doiduchega 1835. Narodne na dve poszebne ztrani razdelyene NOVINE HORVATZKE pod napiszom: »Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka«. — Perva ztran, iliti tak zvane »Novine Horvatzke« zadersavale budu vsze najnovezshe politichke dogodyaje, to jeszt vszekulike znamenite premembe vzeh szveta orszagov vu obchinzkom-vu oszebnom pako vsza oszebujna pripechenya y naredyenya domacha, iliti najnovejshe dogodyaje trojjednoga Kralyeztva Dalmatinzkoga, Horvatzkoga y Slavonzkoga; y ova ztran izide z-razumlyivem raztolmachenyem vszeh ztranzkeh rechih dvakrat na tjeden, vszakiput na pol arkusha; — druga pako ztran-izta najmre DANICZA Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka je(n)denput vu tjednu Novinam Horvatzkem na pol arkusha zoszeb prikoplyena-zadersavala bude ne szamo vu Horvatzkom, nego y vu drugeh Ilirzkeh narechjah vnogoverstne-tak na lahku zabavu y razveszelenye, kak na primerno razszvechenye y vugodno, ter hasznovito podvuchanye zpadajuche ztvari. Navlaztito pako zpomenka vredna znanya od nashega Naroda Szlovenzkoga vu obchinzkom: od nyegve ztarine y dogodyajev, od nyegoveh piszem y knjig, z-jednum rechjum vsza ona, koja Horvatom y nyihovoj Ilirskoj Bratji od ztarodavnoga y vezdaschnyega ztalisha vszeh Szlovenskeh pukov zezvedeti y znati potrebno je.[66]

[63] O Gajevoj audijenciji v. Deželić, Pisma pisana Dru. Ljudevitu Gaju, str. 350—356.

[64] O ličnosti i karijeri Moyzesovoj vidi Prelogov članačić u »Narodnoj Enciklopediji«, knj. II., te K. Paul, Štěpán Mojzes a Gajův ilyrismus (»Čehoslovačko-jihoslovenská revue, god. V, br. 6—7 posvećen ilirizmu«, uredio J. Heidenreich, doc. Karlova sveuč. u Pragu).

[65] V. Šurmin, Počeci, str. 121.

Pisat će se o domaćoj prošlosti, o hrvatskim županima, knezovima i kraljevima, o glasovitim i učenim ljudima, o starim gradovima i drugim znamenitostima, bit će i domorodnih pjesama, pa i prijevoda.

Oszebito pako terszititi sze hochemo, viteske y znamenite na peldu y naszleduvanje sluzeche ztvari drugeh razszvetlane y vuchene Europe Narodov, — najmre vendar dugovanya na domache y zvanzko gozpodarztvo zpadajucha zpominyati.

Sada Gaj upire prstom na druge »europeanske« narode, koji su tako uznapredovali u prosvjeti, da knjige i novine nisu privilegij bogatih i moćnih, nego se nalaze i u »priprozteh kuchah«. Vrijeme je, da se i mi prenemo i svome jeziku izvojštimo mjesto, koje mu pripada. Sjetimo se naših slavnih

[66] Gajev »Oglasz« od 20. listopada 1834. objelodanio je Ježić u »Ilirskoj antologiji« originalnim pravopisom (str. 104—105), dok je ostale proglase transkribirao.

predaka, koji su nekoć branili Evropu od Turčina, a sjetimo se i naše slavenske braće, koje ima osamdeset milijuna. Ne samo, da je naš jezik bogat riječima i blagozvučan, nego nas veže s ostalim slavenskim narodima. Plemenitom ovom cilju — naš jezik »oszvétlati y na doztojnu chazt podichi« — postignut ćemo najbrže novinama i njenim književnim prilogom te kako tako nadoknaditi pomanjkanje »domorodneh knyig«. Slijede potankosti o cijeni, plaćanju pretplate, tiskari, oglasima itd. Objava završava apelom, kojim se pozivaju »vszi vucheni Domorodczi« na suradnju »prez ikakve razluke jezika«. Potpisan je: Dor. Liudevit Gay, cz. kr. priv. Narodneh Horvatzkeh Novin Vandavatel y Redaktor.

Ne zadovoljavajući se samim proglasom, Gaj se napose obraća biskupskom konzistoriju i postizava toplu preporuku (dvije okružnice).[67] Nije zaboravio ni vojsku, i uspjeh nije sasvim izostao.

I tako se približio konac 1834., a sve poteškoće još uvijek nisu bile prebrođene. Gaj, koji je na sve mislio, nije se mogao domisliti, da će trebati posebnu dozvolu s najvišeg mjesta, da bi pošta smjela otpremati njegov list i primati pretplatu. Molba dvorskoj kancelariji, dva dopisa palatinu, a dozvola nikako da stigne. Do 28. prosinca pitanje nije riješeno, ali je otišao nalog varaždinskoj pošti, da javi zagrebačkoj, kako — do konačnog rješenja — može primati i odašiljati Gajeve novine. *Dne 6. siječnja 1835. izlazi napokon prvi broj »Novina*

[67] Šurmin, Počeci, str. 124—125.

NOVINE HORVATZKE.

TECHAJ I. *Dana 6. Prossinczu 1835.* BROJ 1.

Iz Zagreba. Dan 30. meszecza Gruduu l. 1834 zaradi obchinzke y nenavadne radozti, z kojum nam je oszvenul, oszebujnoga zpomenka je vreden. Y zâto z izpiszom veszelya nashega Horvatzke Novine radovolyno zapochimlyemo. Ov najmre dan Nyih Excellenczia Gozpodin *Alexander Alagovich*, Biskup Zagrebechki y Kralyevzki Chazti Banzke Nameztnik szvetechno obszlusaval je petdeszeto leto mashnichtva szvojega. K ovoj szvetechnozti vre podvecher dana 29. ob 6 vuri najpervich z velikem zvonom vu ztolnoj czirkvi, y zatem ze zkupzvonenyem po vszeh czirkvah znamenye je dano: izti vecher kasznesha szledela je pri Nyih Excellenczii Gozpodinu Biskupu musika pred gradom po bandi ovde lesechega domorodnoga Regimenta *B. Radoshevich* zpelyana. — Dan pako szvetechnozti ob 10 vuri vszi zvoni varasha vjavili sze jeszu, y vesz *Clerus* z Gozpodini Kanoniki ishel je pred Nyih Excellencziu, kojega z prosheczium vu czirkvu dopelyashe; vugodno szada oglaszi sze perviput novi velike czene czevnik ili orgule, y onda z musikum ovdeshnyega zkladnoglasznozti drustva pochela sze je masha z popevkum: *„Hodi duh szveti"* i.t.d. Pri ovoj meshi bila je vnosina obodvojega zpola, vszakoga ztalisha y reda nazochna, koju je velichanztvo Novomashnoga Paztira vu prahu poniznozti pred Vszamoguchem zkrushenoga vu zasganu pobosnozt poztavilo, y na lyubav proti miloztivnomu ovomu domovine Zavetniku genulo, kotera vre prez toga gorucha lyubav josh bolye ochituvala sze je, da ovdeshnyega Szl. Kaptoloma G. Kanoniki, za iztinzko szvoje y szercheno nagnenye izkazati, na vszu pri oltaru dvorbu do zadnyega noshenya szvechnyakov y kadilnicze Nyih Excellenczii Preizvishenomu Gozpodinu Novomashniku milovolyno alduvali sze jeszu; koja oszebujna pelda vnogem zaizto lyubavi szuzu z oka je zvabila. Kad bi sze zadnyich mesha med szlosnem puczanyem vojakov Cz. Kr. Divizie Regimenta gorerechenoga, ter Szlob. Kr. Varasha y Kaptoloma z velikum paradum na Kaptolomzkom placzu poztavlyeneh Purgarov, y med germenyem musarov z popevkum: *„Tebe Bose hvalimo"* dokonchala: Preizvisheni Gozpodin Biskup, kakgoder doshavshi, tak y odiduchi blagoszlov delil, y med *Clerom* vu redu z jedne y z druge ztrani ztojechem od vszeh redov y ztalishev Gozpode zprevodyen vu grad povernul sze je, obraduvan z veszelem pozdravlyenyem vszega puka, koj Nyemu z jezero glaszmi: *„Bog sivi"* neprezstanceze vikal je.

Ob dveh vurah popoldan veliki v gradu dersani szu bili ztoli vu treh palachah, pri kojoj priliki, poklanjak G. Kanonik *Josef Schrott* doleszledeche vugodno govorenye na Nyih Excellencziu y oztale zvishene Gozte bi bil zrekel, Preizvishem Gozpodin Biskup od szvoje ztrani lyublyeno sze zahvalechi, najpredi Nyih Velichanztvu Szvetlomu Czeszaru y Kralyu, zatem Szvetloj Czeszariczi, mladomu Kralyu y vszemu najvishéshemu Auztrianzkomu Rodu preszia[illegible] zdravieczu je napil, koju vszi szlosno z nepretergnyenem: *Virat* potverdishe, doklam proti Oteczu y Ladavczu lyubavi puna szerdieza vu popevku *„Bose sivi Franyu Czara"* bi sze bila zlejala.

Zatem zdravieza pila sze je za Nyih Excellencziu Gozpodina Biskupa, da Mu Otecz nebezki josche vnoga leta za obchinzko dobro y na haszen szvete vere vu naruchaju Horvatov presiveti dopuzti. — Potlam napitnicze y zdravicze za nazochne y nenazochne domovine chuvare, branitelye y vsze zadnyich verne domorodcze poleg ztarohorvatzkoga obichaja: *„Bog sivi"* zpite y po naski zpevane szu bile.

Navecher bil je gornyi y dolnyi varash po dobrovolynozti ztanovnikov na znamenye prestimavanya te szvetechnozti povszud razszvechen.

Prvi broj Gajevih »Novina«, dne 6. siječnja 1835.

Horvatzkih«, a *10. siječnja i književni prilog* — *»Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka«.*

Gajeve su »Novine« izlazile utorkom i subotom. U subotu je izlazio i njihov prilog »Danica«. Prve se godine štampaju starim pravopisom i kajkavskim narječjem, ali se sporadički javljaju i štokavski prilozi i novi pravopis. Druge se godine mijenja pravopis i narječje, a tim promjenama odgovara i promjena imena *»Ilirske narodne novine«* i *»Danica Ilirska«* (od 2. I. 1836.). Kad je zabranjeno ilirsko ime pretvaraju se »Ilirske narodne novine« u *»Narodne Novine«* (od 21. I. 1843.), a »Danica Ilirska« dobiva svoje prvotno ime. Od 1845. do 1849. izlaze *»Novine Horvatsko-Slavonsko-Dalmatinske«*, da se onda opet preobraze u »Narodne Novine«, kojima je od narodnosti ostalo samo ime, budući da koncem četrdesetdevete postaju službenim listom. Tim povodom Gaj se raskrstio sa Šulekom, koji je od 1836. uređivao list (Oglas 12. XII. 1849.).[68]

Od godine 1852., kad je službeno proglašena apsolutistička vladavina nazovi »Narodne Novine« skidaju silom prilika masku i postaju *»Carsko Kraljevske Službene Narodne Novine«*. Uredničke poslove vrši Demeter. Tek početkom novoga ustavnoga doba u Hrvatskoj 1861. rješavaju se Gajeve novine odioznog c. kr. dvoglavog orla. Zovu se opet »Narodne Novine«, ali ostaju službenim listom. Gaj fungira kao odgovorni urednik sve do 1869. Prošle godine zabilježile su »Narodne Novine« stotu obljetnicu svoga izlaženja, ostavši sve

[68] V. Ježić, Ilirska antologija, str. 116—118.

do naših dana službenim glasilom. Sada izlaze kao »Službeni list kr. banske uprave Savske banovine«.[68a]

»Danica Ilirska« također napušta ilirsko ime godine 1843., te se od 2. siječnja te godine zove »*Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*«. God. 1849. poprima opet ime »Danice Ilirske«, ali iste godine prestaje izlaziti. God. 1853. — u jeku apsolutizma — kuša je Gaj obnoviti, ali uzalud. List prestaje izlaziti koncem godine. Slabo je uspio i drugi pokušaj obnove god. 1863., jer je nakon pet godina Gajeva »Danica« definitivno uginula koncem XXI. godišta. Faktično je svoju ulogu odigrala nakon četrdesetosme, kao i njen »učrednik i izdatelj«, a zvijezda je njena počela blijediti i prije (»Vrazovo »Kolo«!)[68b]

Počevši izdavati »Novine« i »Danicu«, Gaj je iz taktičkih razloga zadržao stari pravopis i kaj-

[68a] Dne 5. siječnja 1935. izašao je jubilarni broj »Narodnih Novina« na 16 strana. Komemorativni članak B. Šaulovečkog »Sto godina Narodnih Novina« pisan je prema Smičiklasu, Šišiću (Hrv. povijest, III. dio), Murku i Šurminu (Hrv. preporod, I. dio), te prema tome ne donosi ništa nova, a ne vodi dovoljno računa ni o davno stečenim rezultatima. Dodan je i historijat tiskare »Narodnih Novina«, današnje Zemaljske tiskare. Nekoliko klišea prikazuje naslovne stranice »Novina« i »Danice« u različitim epohama njihova izlaženja. Ni po opsegu i tehničkoj opremi, a ni svojim sadržajem ovaj jubilarni broj ne priliči kulturno-historijskoj obljetnici, koju bi trebao da komemorira.

[68b] O čitateljima, koji su podupirali Gajevu »Danicu« pretplatom i suradnjom, ima zanimljivih podataka u statističkoj mapi ilirizma, koju je izradio V. Patzl u Heidenreichovu seminaru (v. spom. broj »Čehoslovačko-jugoslovenske Revije«). Podaci se odnose na god. 1835.—46.

DANICZA
Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka.

Techaj I. | Dana 10. Proszincza 1835. | Br. 1.

Narod prez narodnozti
Je telo prez kozti.
Prirechje horvatzko.

DANICZA.

Z daniczum
Szelyan v zemlyu plug zabode,
Y razrese drachne plode;
Da sze zternl z nye podignu,
Pune lati k zemlyi prignu
Z daniczum.

Z daniczum
Divojchicze brusze szerpe,
Zterni senyu, sznope verpe;
Da hambari puni budu,
Kada szever ztisznе grudu
Z daniczum.

Z daniczum
Tergovacz u ladju ztaje,
Y odbrodi v dalke kraje;
Da obilnozt tam poztavi,
Gde sze zto szirotіcz vjavi
Z daniczum.

Z daniczum
Junak chila vrancza hrani,
Gleda na vsze szveta ztrani:
Jel' sze jug il szever lyuti,
Zahod ili izhod muti
Z daniczum.

Z DANICZUM.
Zbudimo sze y poszlujmo,
Szlosnim korakom putujmo;
Da nam ono nepogine,
Shto je nashe od ztarine,
Z daniczum.

Dragutin Rakovac.

GRANICI I DANICI.

Skupishe se jata sokolóvah
Talianskih kod bilih gradóvah;
Svoja sivá razastershe krila,
Ter letishe u gnjizda premila.

Nisu ono jata sokolóvah;
Vech su ono csete vitezóvah:
Horvatjánah na glasu junákah,
Austrianskih po izbor vojákah.

Radecki ih general odpusti,
Slavni vitez ljubljeno izusti:
„Zapovid sam carsku zadobio,
Domu vashem' da bi vas pustio.

Sritno poshli hrabreni junaci
Horvatjani po izbor vojaci;
Jer ste Caru vazda virni bili,
Hod'te, zdravjica se nanosili!"

Josh jih hvale diesni generali;
Recsej, Geppert, Pirquet i ostáli;
Da su vjernost pokazali Caru,
Pradidovah svojih krjepost staru.

Generalom tada zahvalishe,
I svim, koji dobro im xelishe:
„Bog poxivi svitla Franju Cara,
Koi nam darova takvog' dara!"

Ter se dile put Horvatske drage,
Senja bilom' dodjoshe na prage;
Oxegovich Imbro sad njih dicsi,
Slavni biskup veli njima ricsi:
„Zdravo doshli dragi domorodci,
Rata sini, blagog mira otci!
Jer ste domu vavjek virni bili,
Zato vam se blagoslov podili."

S ovakovi lipi blagoslovi
Nadareni nashi sokolovi,

Naslovni list prvoga broja Gajeve »Danice«, dne 10. siječnja 1835.

kavsko narječje. No već u prvom broju nalazimo jednu štokavsku pjesmu (Babukićevu), a tečajem cijele prve godine javljaju se uz kajkavske priloge i štokavski. U 5. broju Topalović prigovara Gaju, što ne uvodi novi pravopis, no Gaj zna što radi. Valja postupati oprezno i postepeno privikavati općinstvo na veliku reformu. U 10. broju štampana je »Lijepa Naša« novim pravopisom. Zapodijeva se debata o pravopisu u kojoj sudjeluju Gaj, Štoos, Brlić i Babukić. U 48. broju izlazi znameniti Gajev proglas o jednom književnom jeziku (štokavski) i jednom pravopisu (prema »Kratkoj osnovi« od 1830.) namjesto negdašnjeg pravopisnog kaosa.[69]

»S tim je Gaj izveo najveće djelo svoje, odstranio zadnju pregradu, koja je dijelila Hrvata od Hrvata. To je najveličanstveniji momenat u kulturnoj povijesti naroda hrvatskoga, koji više znači, nego li sto pobjeda na bojnome polju« (Milčetić).[70]

Nema sumnje, da je Gajevo djelo epohalno bez obzira na kvalitetu njegova lista, koja je veoma čedna. To vrijedi pogotovo za same »Novine«. Kratke vijesti, većinom iz stranoga svijeta iz druge i treće ruke. Modernim člancima ni traga. Uvodne članke u današnjem smislu prvi počinje pisati Šulek. Zanimljivija je »Danica«. Tu ima sitnijih članaka o

[69] Ježić, Ilirska antologija, str. 106—108. — Gajev proglas koncem 1835. uvrstio je A. Barac u »Ilirsku knjigu«, koja je izašla u kolekciji »Školski pisci« (G. Kon) u Beogradu 1931.

[70] I. Milčetić, Hrvati od Gaja do g. 1850. Kulturnohistorijski i književni pregled. (»Hrv. Dom«, III., 1878.). Str. 152—217 poseb. otiska.

aktuelnim pitanjima, crtica iz slavenskog svijeta, pjesama, poslovica, izvadaka iz starih hrvatskih pisaca. Prevladava patrijarhalno-poučni ton. Ideal je Daničara pučko prosvjećivanje u smislu 18. vijeka i narodno buđenje u smislu romantičnog nacionalizma. U Gajevoj se »Danici« isprepliće vijek prosvjetiteljstva sa vijekom nacionalizma.

Listovi su u preporodno doba najvažnija žarišta književno-patriotskih nastojanja. Neusporedivo važniji od knjiga, koje su u prvo doba veoma rijetke. Oko »Novina« i »Danice« okupljaju se do četrdesetih godina svi naši preporoditelji. Gaj sam nije pisao, a i ono malo, što je napisao nije vrijedno spomena osim njegovih proglasa. Pa i prvi je proglas za novine djelo kolektivno.[71] »Što je napisao u *Novinama* i *Danici* — veli Antun Mažuranić[72] — to smo mi uradili«, misleći pri tom Gajeve suradnike: Rakovca, Babukića, Štoosa, Vraza, Vukotinovića, Tordinca, Zdenčaja, Blažeka, Ivana Mažuranića i sebe. »Ali što je vani po zemlji — nastavlja on — što je dalje po Slavoniji, Bosni, Dalmaciji, da se je tamo raspirila sveta narodna vatra, to je najviše njegovo djelo«. A to je u tom slučaju i glavno. Ako usporedimo Gajeve »Novine« i političku žurnalistiku, koja se javlja četrdesetosme, a »Danicu sa Vrazovim »Kolom«, učinit će nam se oba Gajeva lista izvanredno primitivna. No »Danica« i »Novine« dolaze u pravi čas da podupru i razviju preporodnu akciju, koja se poslije trideset i pete ne može zamisliti bez tih glasila. Pa ako nam se i danas čine jadnima, ne smijemo zaboraviti, da su i prilike bile jadne, a Gajevo djelo zaista pionirsko. Potresni je dokumenat ove naše mizerije Gajevo pismo Vrazu uoči izdavanja novina. Priznavši, da »domoroctvo dosta zažgano je«, Gaj se nada i očekuje, da će odsada usplamtjeti jačim plamenom. Dozvoljeno mu je »z-PREMILOSTIVUM odlukum« da izdaje »Novine političke i slovstvene«, a te će novine uspješno podjarivati domorodni žar. A nakon što je saopćio prijatelju ovu radosnu vijest, bojeći se pri tom da nije možda preuranjena, Gaju se otimlje bolni uzvik, koji ima sva obilježja intimnog priznanja:

> »Brate — kliče Gaj — moj vezdašnji stališ je tak vuzek, tak tesen, da vsaku i slednju reč, koteru vu naših posleh pišem, živo pretresti primoran sem, ar me vižlji povsud skoznjivo nasleduju, tražeč, kde bi mi kakvu zanjku prikvačili, ali lečku podmetnuti mogli (: ali ne meni več mojemu ljubimcu:)«.[73]

»Vuske« su i »tesne« naše današnje prilike, a kako je tek bilo pred sto godina, kada je Ljudevit Gaj strepio za svoga »ljubimca«, svoje novine. Zato se nemojmo čuditi, što Gajeve »Novine« nisu bolje. Čuditi se moramo, da su uopće izašle i da su,

[71] Na njemu su sarađivali Babukić, Vukotinović, Ante Mažuranić ... sastavljajući svaki po jedan koncept, a Gaj se tim konceptima poslužio pri konačnoj redakciji svoga proglasa (isp. Šurmin, Počeci, str. 123). Razumije se samo po sebi, da je bilo i usmenih poticaja i savjeta, kojima se Gaj, kao spretan čovjek, nije otimao. Utjecaj P. Rittera-Vitezovića zaslužio je posebnu studiju.

[72] Cit. prema Smičiklasu (Obrana i razvitak, str. 53).

[73] Faksimil toga pisma dodao je Deželić svojoj zbirci »Pisama pisanih Dru. Ljudevitu Gaju« u knj. VI. »Građe«.

unatoč drakonske cenzure, mogle izvršivati svoju preporodnu misiju.[74]

Gajeve »Novine« s »Danicom« štampale su se u Županovoj tiskari. Hoteći se emancipirati odluči Gaj osnovati svoju tiskaru. No i za to je trebalo dobiti posebni privilegij, te koncem 1835. predaje Gaj prvu molbu. Ne opravivši ništa, obraća se iduće godine ponovno najvišem forumu, zahvaljujući svojim bečkim vezama i Bužanovoj preporuci, dobiva konačno 7. srpnja 1837. privilegij za tiskaru.[75]

74 Slučaj »Glogovkinja« obradio je Šurmin u spom. studiji o »Počecima Gajevih novina« hoteći da time ilustrira kakova je bila tadašnja cenzura u Hrvatskoj i s kakvim su se poteškoćama morali da bore hrvatski preporoditelji (str. 126—131). Šurmina upotpunjuje i korigira Fancev u svojim »Dokumentima« (str. 318—320), a napose u studiji: »Postanak i historijska pozadina Gajeve pjesme ‚Još Hrvatska ni prepala'« (u ilirskom broju »Hrv. Revije«, 1935.). Gajeva je budnica izašla naime u »Danici« br. 5, 1835. pod naslovom »Horvatov sloga i zjedinjenje za svojega vseljubnoga cesara i kralja Franju I. proti Francuzom vu letu 1813«, a iste je godine preštampana zajedno s Vukotinovićevom pjesmom »Nek se hrusti šaka mala«, jer se tobož odnosi na vojevanje Hrvata protiv Francuza »vu Glogovi 1813«. Iz podataka, što su ih iznijeli Šurmin i Fancev, jasno se razabire, da monarhistički lojalizam i protufrancuska nota služe kao maska namijenjena cenzoru, kako bi mu time izmakla radikalno-patriotska sadržina ovih pjesama. Analizirajući sve varijante glasovite Gajeve budnice mora se doći do zaključka, da je njezin tekst pisan sa »skroz panhrvatskog stanovišta«, kako je to ustvrdio jednom zgodom Ks. Š. Gjalski, a Fancev potkrijepio historijsko-filološkim dokazima, kojima je ovo nadasve zanimljivo, ali i prilično zamršeno pitanje definitivno raščišćeno.

75 V. Šišić, Hrvatska povijest, III. dio, str.

U isto vrijeme sprema Gaj daljnje reforme. Ne zadovoljava se više jezičnom i pravopisnom reformom, te uvođenjem ilirskog imena, nego hoće uvesti ćirilicu. Boraveći ljeti iste godine u Beču, nastoji predobiti Sedlnitzkoga za svoj naum. Od nove godine izlazile bi »Novine« na jednom stupcu latinicom, na drugom ćirilicom. Uvjeren, da je u Beču uspio, najavljuje Gaj ovu promjenu i tadašnjem cenzoru Moyzesu, a Moyzes piše Sedlnitzkome, koji na to demantira Gaja, ali ne isključuje mogućnost, da kojom drugom zgodom bude o toj stvari povedena riječ.[76] Kako se vidi iz kataloga Gajeve tiskare, bila je tiskara dobro snabdjevena ćirilskim pismenima,[76a] a godine 1849. odštampao je Gaj jedan list ćirilicom (20. VII.).

Pozadinu ovih Gajevih nastojanja otkriva memorandum, što ga je 1838. predao u Beču pukovniku Ozeretskom od ruskog poslanstva, a ruski ga poslanik šalje ministru Nesselrodeu. U popratnom pismu ističe poslanik, da Gaj traži apsolutnu diskreciju, jer bi — sazna li austrijska vlada za ovaj dokumenat — mogao stradati glavom!

O Gajevim odnosima s Rusijom i njegovim putovanjima pisali su već Kulakovskij[77] i Francev,[78]

76 Šišić, III, str. 210—211.

76a Ogled pismenah, urešenjah i slikah narodne tiskarnice Dr. Lj. Gaja. Zgb. 1849.

77 P. Kulakovskij, Illirizm. Izsljedovanie po istorii horvatskoj literatury perioda vozroždenija (Pečatano po opredeljeniju Sovjeta Imperatorskago Varšavskago Universiteta). Varšava 1894. — Gaju je posvećen šesti »otdjel« (str. 282—316).

78 Vl. Francev. »Za biografiju Ljudevita Gaja« (»Građa«, V, 1907.).

a Nikola Andrić referirao je o tim istraživanjima u »Hrvatskom Kolu«[79] došavski do zaključka, da je Gaj, istina, tražio i dobio od Rusa novaca, ali da su takove potpore dobivali i drugi slavenski naučenjaci i javni radnici. No iz memoranduma, što ga je nedavno objelodanio jedan američki historik prema tekstu, koji se nalazi u moskovskom arhivu,[80] vidi se, da Gajeve osnove nisu nipošto

[79] N. Andrić, Putovanja Gajeva po Rusiji (»Hrv. Kolo«, knj. IV, 1908.). Strože sudi o Gaju M. Prelog, Slavenska renesansa: 1780.—1848. (Jugoslov. Štampa, Zgb. 1924., str. 148—149, 152).

[80] Ph. E. Mosely, A Pan-Slavist Memorandum of Liudevit Gaj in 1838 (Reprinted from The American Historical Review, vol XL, No. 4, July 1935). U tom memorandumu, koji spominje već Kulakovskij, a da se pritom ne razabire zamašaj i pravo značenje dokumenta, Gaj denuncira velik dio (bedeutender Teil) hrvatskog plemstva, da simpatizira s madžarskom aristokracijom u njenom rovareneju protiv Rusije. Stoga su patrioti, koji se bore — s Gajem na čelu — za rusko-slavenske interese (russisch-slavische Interessen) — u teškom položaju. Rusija bi svoje prijatelje morala izdašnije pomoći — veli Gaj i potanko razlaže, kako bi se taj novac upotrijebio (na pr. za mito). Obrazlaže plan o dizanju bune protiv Austrije, koja bi najprije buknula u Vojnoj krajini (približni troškovnik: 3 milijuna forinti!), i zaključuje stavljajući Rusima ovu alternativu: ili vojna intervencija i okupacija prema spomenutom planu, ili stvaranje tajne agencije u Hrvatskoj (eine förmlich auctorisierte geheime Agentie), koja bi vršila propagandu za račun službene Rusije. Jedno i drugo ne bi mnogo stajalo, a sada (1838.!) čas je veoma povoljan. Bude li taj čas promašen, ne će čas je veoma povoljan. Bude li taj čas promašen, ne će pomoći ni goleme svote, ni druga nastojanja. »In jedem Falle der oben ermittelten Alternative — veli na koncu Gaj — sind wir bereit, mit jeglicher Aufopferung für den mächtigen russich-slavischen Thron, als die nach unserer Überzeugung nach, einzige Basis unserer National-Existenz

bile bezazlene. U isto vrijeme dok u Beču figurira kao osoba povjerenja i predlaže uvođenje ćirilice zbog pobijanja ruskog utjecaja, nudi Rusima svoje usluge. A ne radi se tu samo o književnim simpatijama i kulturnom zbliženju, nego o političkoj i *vojnoj* suradnji. Svojim političkim makinacijama izazvao je Gaj i zabranu ilirskog imena, koje uopće nije bilo dozvoljeno, kako to ističe ban Haller u svom pismu vrhovnom upravitelju škola zagrebačkog okružja (18. I. 1843.).[81] Ovom zabranom Gajev je prestiž dobio težak udarac. Zabranjen je i ilirski grb: polumjesec i zvijezda, koji početkom iste godine iščezava s čela lista. Rodoljubna javnost okrivila je Gaja zbog tih neuspjeha i represalija, koje su uslijedile, a najbliži njegovi suradnici sve teže podnose Gajevu slavičnost i nelojalno postupanje prema drugovima, osobito kad se radi o materijalnim probicima. A kako se preporodna akcija sve više razvijala i širila, postajao je malo po malo Gajev monopol nemoguć. Braneći stečene pozicije Gaj nerijetko koči napredak i pravi smetnje svojim dojučerašnjim drugovima i suborcima za narodnu stvar (slučaj »Kola«).[82]

zu wirken und sich jeder Order, der wir in Folge dieses Dokumentes als des Pfandes unserer kindlichen Hingebung, mit Zuversicht entgegenharren, mit Gehorsam zu fügen«. Memorandum je datiran 1. studenoga 1838. iz Beča, a potpisan: Liudevit Gaj Ivanovič.

[81] Šišić, Hrv. Povijest, III, str. 250 i dr.

[82] Isp. M. Starčević, Dr. Ante Starčević i Srbi (Mala knjižica M. H., nova serija, kolo II, sv. 3) 1936. — Govoreći o neprijateljskom držanju Srba prema Gaju prigodom njegova dolaska u Beograd 1852. pisac naglašuje, da je u to doba »Gaj već i u Zagrebu izgubio svaki

Tragika pionira, koji je uradio nešto veliko, ali ne će shvatiti i dozvoliti da život teče dalje. Gurnut u pozadinu Gaj se ne predaje, nego svašta snuje i premišlja ne odrekavši se svoje dvolične politike, koja oscilira između Beča i Petrograda. Četrdesetosma iznosi negdašnjega narodnog ljubimca opet na površinu. Ali ne za dugo: poznata afera s knezom Milošem, a još više događaji nakon sloma madžarske revolucije, Gaja su toliko diskvalificirali, da se nikada više nije povratio. Uoči apsolutizma otvoreno je prešao u tabor narodnih tlačitelja, a ponizivši prve hrvatske novine na apsolutističko-germanizatorski »Amtsblatt«, zamijenio je ilirsku zvijezdu i polumjesec mrskim dvoglavim orlom.

No sve to ne može izbrisati Gajevih zasluga. Ako i nije stvarao iz ništa (njegove je uspjehe nemoguće zamisliti bez priprave brojnih preteča počevši od Pavla Rittera Vitezovića) on je okupio hrvatske preporoditelje, organizirao njihova nastojanja i — služeći se onim što su drugi stvorili — dao se na praktično izvođenje preporodnog programa. Rođeni vođa, demagog, koji opčarava, pustolov i mistik, koji vjeruje u svoju zvijezdu, Ljudevit je Gaj izvršio svoju povijesnu misiju. Mane su njegove prljave i teško podnosive, jer kvare i nagrđuju idealnu sliku narodnoga vođe

ugled« i navodi među ostalim i jedan porazan dopis šefa policije zagrebačke vrhovnom zapovjedniku žandarmerije (str. 55). — Gajevu aferu s knezom Milošem prikazao je kritički A. Ivić u drugoj knjizi »Arhivske građe o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima« (str. 203—204). Beograd 1931.

i prvaka. Ipak je naša dužnost da istini pogledamo u oči, ali da priznamo i »počten trud i učinjeno dobro i da oplačemo čověka, koji knjigu nam obnovio, jeziku puteve otvorio, slogu med plemeni uveo, zakone izmirio, narod osvěstio, světu nas pokazao i na oči mu izveo, te na veliki put narodnjega nauka i napredka odpremio« (Kurelac nad Gajevim grobom 1872.).[83]

[83] V. Ježić, Ilirska antologija, str 158.

V. OD GAJEVIH »NOVINA« DO ČETRDESETOSME.

(Croatia, Der Pilger, Kolo, Priobćenje članovom horv.-slav. gospodarskog društva, Eco del litorale ungarico, Iskra, Branislav, Zora Dalmatinska, Dalmazia, Agramer Beobachter).

Koncem 1838. izlaze u Zagrebu četiri lista: Gajeve »Novine« s »Danicom« i »Agramer Zeitung« s »Lunom«. Nove godine pridružuje se ovim listovima još jedan, peti. To je »*Croatia.* Eine Zeitschrift in monatlichen Heften mit besonderer Berücksichtigung der vaterländischen Interesse«, kako glasi potpuni naslov. List izlazi »Unter Mitwirkung mehrerer Schriftsteller«, uređuje ga Eduard Breier, a nakladnik je i tiskar Franjo Župan (Suppan).

Breier, koji se rodio i odrastao u Hrvatskoj, bio je školski drug Ljudevita Gaja, a isprva se smatra Hrvatom.[84] No kako zarana odlazi iz Hrvatske,

[84] Isp. članak I. Esiha, Uz devedesetu obljetnicu zagrebačkog časopisa »Croatia« (»Obzor«, 8. X. 1930.) pisan prema disertaciji H. Vinkovića, Eduard Breier, sein Leben und seine Werke (1921.), koja je nažalost ostala u rukopisu.

Na »Croatiu« osvrće se i Deželić (Iz njem. Zagreba, str. 46—55) i Tropsch (Influences allemandes, str.

to je i njegovo hrvatstvo doskora izblijedilo. »Croatiu« uređuje iz Wiener Neustadta. Ljeti 1840. preuzima uredništvo H. Börnstein, kazališni ravnatelj u Zagrebu. Zanimljivo je istaći, da se »Danica« počela tek sada osvrtati na taj časopis. U broju od 14. srpnja 1840. napisao je Babukić toplu preporuku, u kojoj veli, da se »Croatia« osvrće ne samo na ilirsku, nego i na slavensku literaturu uopće. »Danica«, što više, prevodi članke iz njemačkoga časopisa citirajući pritom vrelo.

Novi urednik bio je bliži krugu hrvatskih preporoditelja (kao i njegov brat Henrik), ali je i za Breierova urednikovanja »Croatia« indirektno pomagala narodnu stvar popularizirajući hrvatsku prošlost, pišući o hrvatskim krajevima i običajima itd. U prvome godištu započinje Breier svoje »Priče iz zemlje Hrvata« (Sagen aus dem Lande der Kroaten), objelodanjuje članak o Ludbregu (svome rodnom mjestu), o Zagrebu i Hrvatskom Zagorju. Ima i dug članak (u nastavcima) o prehistoriji Hrvatske, a štampan je i jedan prijevod s hrvatskog (Vukotinovićeva pjesma »Das Schiff«). Napustivši uredništvo »Croatie« Breier i dalje surađuje, a 1841. objelodanjuje u listu historijski roman »Die Tataren in Kroatien und Dalmatien« i piše simpatično o hrvatskom junaštvu. U tom godištu ima i zanimljivih članaka o gospodarskim prilikama u Hrvatskoj. I jedna pjesma o Frankopanovoj uroti! Početkom 1841. preuzima uređi-

444—445). Breierom bavio se i L. Schick u »Agr. Tagblattu«, 2. IV. 1904. (v. članak »Ein vergessener jüdischer Illyrier«).

vanje lista J. B. Taubner (Börnstein se odselio iz Zagreba), a novi urednik također ističe kao misao-vodilju domorodne interese i pripominje, da će »Croatia« voditi računa o svim narodima slavenskoga juga. Taubner štampa, među ostalim, i Vukotinovićeve skice o slavenstvu.

Njegov nasljednik A. F. Draxler (od 29. VI. iste godine) bori se protiv madžarona (o hrvatskim predstavama u Varaždinu, Moyzesov članak o Nikoli Zrinskom i dr.), uvodi ilustracije (litografirani prilozi, koji prikazuju hrvatske historijske ličnosti), a raspisuje i nagradu — 2 dukata — za najbolju svadbenu pjesmu »in echt-kroatischer Sprache«. Posljednje je godište ukrašeno hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim i ilirskim grbom. Sadržaj je u skladu s vanjskim licem: članci iz hrvatske prošlosti, referati o novim hrvatskim izdanjima (»Kolo«, »Đulabije« i dr.), lokalne vijesti, pa i aktualna politička razmatranja (Draxlerov članak prigodom županijske restauracije). God. 1841. surađuje u »Croatiji« Bogović izvornim njemačkim pjesmama (»Der blinde Sänger« i dr.) i prijevodima iz Vraza, a Preradović štampa anonimno svoju njemačku pjesmu »Das Uskoken-Mädchen«. U posljednjem broju ove godine urednik najavljuje, da će list prestati da izlazi, ali s ponosom ističe zasluge, što ih je »Croatia« stekla u ove četiri godine svoga izlaženja, pružajući obrazovanom općinstvu pouku i zabavu *»in echt kroatischer Gesinnung«.*[85] Pa ako se te riječi i ne smiju doslovce shvatiti, a nikako se ne odnose na prvo godište lista, ipak valja priznati, da je konačna bilanca »Croatie« pozitivna.

Dok su u Zagrebu izlazila tri njemačka lista, madžaronska »Agramer Zeitung«, neutralna »Luna« i »Croatia«, koja u načelu pristaje uz narodnu stvar, a višeput i djelom pokazuje, da umije braniti »domorodne interese«, premda u tu svrhu nije osnovana...[86] javlja se u Karlovcu još jedan njemački list — *»Der Pilger«.*

[85] »Croatia« ima i posebnu rubriku »Vaterländisches«, a potkraj izlazi pod mottom: »historische Würdigung slavischer Nationalität«. U više mahova ističe svoju posredničku ulogu: »Croatia soll die literarische Vermittlerin widerstreitender literarischer Interessen werden« i poći nekim srednjim putem (v. br. 52, 1841.). Oduševljeno pisanje »Croatie« povodom hrvatskih predstava u kazalištu ne smijemo odbiti na samu slavofiliju lista, budući da je novi urednik Heinrich Börnstein (kao i njegov brat Carl) kazališni poduzetnik. Isp. prijevod H. Börnsteinova članka »O utemeljenju ilirskog narodnog kazališta«, koji je izašao u »Danici« 11. prosinca 1839., a faktično najavljuje novu epohu u povijesti kazališnog života u Zagrebu. Iduće se godine prikazuje Kukuljevićeva drama »Juran i Sofija«!

[86] Čini se, da je Deželić prestrog sudac, kad veli o »Croatiji«: »Taj časopis je opasan, to više, što se iskitio farizejskim rodoljubljem i što je bio za svoje doba vrlo dobro uređivan (Iz njem. Zagreba, str. 46). Ova je potonja konstatacija svakako ispravnija. Zanimljivo je svjedočanstvo jednog suvremenika — Mije K r e š i ć a, koji veli na str. 67 svoje »Autobiografije« (Zgb. 1898.): »U Zagrebu je u to doba (t. j. početkom 40-tih godina) izlazila ‚Croatia', beletristički njemački list i kad bi ga bio poštom dobio, tad mi to bijaše duši raskoš«. A što se tiče narodnog duha, vrijedno je pripomenuti, da je »Croatia« 1842. donijela i pjesme nekog Mire Poženčana u gornjokranjskom dijalektu. Jedna od tih pjesama, odjek Gajeve budnice, započinje ovim stihovima:

Nismo za večno zgubljeni;
Ni še Hrvaška propala...

Karlovački »Pilger-zeitschriftliches Organ für vaterländische Interessen, Kunst und Industrie« počeo je izlaziti 1841. Štampao ga je Prettner. List izlazi nekoliko godina, a mnogo podsjeća na »Lunu«, tek što je bolje uređivan, dobro tehnički opremljen, a možda i patriotskiji od zagrebačkog časopisa. »Pilgerova« je fizionomija svakako izrazitija. Odmah od početka donosi hrvatske umetke, ističe patriotsko-posredničku tendenciju, a brojni članci i pripovijesti iz domaćeg života ili narodne prošlosti (E. Breier!) svjedoče, da to nisu puke riječi. Pilger ima karakter novina i književno-kulturno-historijskog magazina, pa uz političke i *ekonomske* vijesti (dopisi iz Trsta i Beča) pregled štampe, oglase i dopise donosi izvorne i prevedene novele, pjesme, kazališne izvještaje i sl. U drugoj poli 1842. mijenja format (4^0) i stavlja podnaslov: »Commercielle-belletristische Zeitschrift. Organ für vaterländische Interessen, Handel, Industrie und Gewerbe«.

Kao urednik spominje se F. C. Schall, a kao nakladnik I. N. Prettner. Kad je list prestao izlaziti nije ustanovljeno. Posljednji svezak, koji je sačuvan u Sveučilišnoj knjižnici obuhvata prvo polugodište 1847. Listajući ovim sveskom ne opažamo nikakove simptome propadanja, pa je vjerojatno, da je »Pilger« doživio i burnu četrdesetosmu.[87] Smisao ovoga lista njemačkog Karlovca pjesnički je izrazio Ognjeslav Utješenović-Ostrožinski pjevajući — koncem 1842. — pjesmu »Putniku« (Dem Pilger). Pjesma je štampana u hrvatskom originalu i njemačkom prijevodu, kao i Mikloušićev pozdrav »Luni«. A što ilirski pjesnik poručuje Putniku, koji se, dolazeći iz dalekih njemačkih strana, kod nas smjestio?

I tudjin mio je pravedni Slavjanu,
Kad ljubav znade cieniti njegovu.
Šta krasna, dobra i istinita,
Ugledaš kod nas, to svietu kaži.

Naš domorodni parnas ne preziri
Ta i kod nas mile piesni se pievaju...

Karlovački »Pilger« nije to nikad posve zaboravio, bilo da objavljuje — hrvatskim i njemačkim jezikom — poziv na skupštinu Ilirske čitaonice u Karlovcu, ili da štampa književni oglas Kukuljevićev — uvijek se osjeća nastojanje urednika, da list, koji izlazi na tuđem jeziku, ne bude odviše tuđi okolini, u kojoj izlazi. Pa ako je »Pilgerovo« domoljublje ponekad odviše bučno i nametljivo služeći u reklamne svrhe (isto vrijedi i za »Croatiu«) ipak je na koncu konca karlovački »Pilger« zastupao domorodne interese ne zaboravljajući dašto materijalna dobra.

U svibnju 1842. izlazi u Zagrebu prva knjiga »*Kola*«. Podnaslov glasi: »Članci za literaturu, umětnost i narodni život«, a kao izdavaoci spominju se Dragutin Rakovac, Stanko Vraz i Ljudevit Vukotinović. Predgovor prvoj knjizi »Kola« napisao je Rakovac.

Silni duh narodnosti — veli on — sad obilazi svět i dèrma narode drěmajuće, koji iole životne snage u sebi

[87] Lakatoš u spom. djelu tvrdi pogrješno, da je »Pilger« počeo izlaziti 1840., te da je izlazio tek nekoliko mjeseci, kao i riječki »Eco del litorale ungarico« (str. 159).

oseća, ustaje... Nu kretanje čim je slobodnije i čim dalje dopire, tim je i život veći, silnii i stalnii. To je uzrok zašto mi ovo naše »Kolo« zavedosmo.

Glavni je urednički posao obavio Vraz ugledajući se u glasilo Matice Češke — »Časopis Českého Museum« — odakle je nekada i on, kao đak — crpio svoje znanje o kulturnim događajima u slavenskom svijetu.[88] »Kolo« ima tri dijela: *Ogledalo,* glavni dio lista gdje se nalazi beletristika i veće rasprave; *Pregled* bilježi kritički glavne događaje slavenskih književnosti, a poimence hrvatsku književnu kroniku, dok se u trećem dijelu, *Pazaru,* raspravljaju na laki način aktualna, prosvjetna i društvena pitanja, a ima i sitnih bilježaka. To je struktura »Kola«, znamenitog časopisa, »kakva poslije nije više doživjela hrvatska književnost. A znamenit je bio osim mnogih drugih razloga već i stoga, što se u njem prvi put javlja ozbiljna književna kritika« (Šrepel).[89]

U tome je revolucionarno značenje ovoga časopisa. A baš taj kriticizam, što ga Vraz sa svojim drugovima uvodi u hrvatsku književnost, glavni je razlog, da »Kolo« doskora biva proskribirano. Moralni, a donekle i materijalni uspjeh prvoga sveska, ne da Gaju mira, jer mu je mrska svaka konkurencija. Ne bira sredstva, kojima će udariti na dojučerašnje saveznike i pobratime, nazivajući Vraza — vragom, Rakovca — rakom, a Vukotino-

[88] V. »Kolo«, knj. II, str. 102. — Isp. B. Drechsler, Stanko Vraz (Crtice iz hrvatske književnosti, sv. IV, 1909.). Izdala Matica Hrvatska i Slovenska.

[89] M. Šrepel, O Vrazovoj kritici (Knjiž. Dioničke tiskare, Zgb. 1892.), str. 1.

KOLO.

ČLANCI ZA LITERATURU, UMĚTNOST

I

NARODNI ŽIVOT.

IZDAVAOCI:

D. Rakovac, St. Vraz, L. Vukotinović.

KNJIGA I.

(TROŠKOM IZDAVAOCAH.)

U ZAGREBU.

TISKOM K. P. ILIR. NAR. TISKARNE DRA. LJUDEVITA GAJA.

1842.

Naslovni list prve knjige Vrazova »Kola« (1842.)

vića — vukom.[90] »Voilà un grand homme bien petit!« rezignirano je uzdahnuo Vraz.[91] No Ljudevit Gaj nije bio jedini protivnik »Kola«. Svi oni diletanti, koji su čedne svoje sposobnosti zaklanjali domoljubljem, graknuli su na Vraza, pozlijeđeni lokalpatrioti i svi oni, kojima je prijao primitivno-pučki ton Gajeve »Danice«, vidjeli su u Vrazovu »Kolu« pogubnu novotariju. Misliti svojom glavom propovijedati kriticizam opasna je stvar, kad su vremena burna, opreke istaknute. Razumljivo je i to, da skučene i sitne prilike pogoduju općoj netrpeljivosti i pogubnom diletantizmu. A baš taj diletantizam bio je »Kolu« trn u oku. U prvoj fazi preporodne akcije nije se moglo drukčije, a Vraz, jedini profesionalni književnik među preporoditeljima, znao je štošta progutati. No kad je početkom četrdesetih godina Gaj sve više prelazio u čisto političku borbu, a površno se rodoljublje zadovoljavalo demagoškim krilaticama, pokazala se potreba nekog odabiranja, selekcije. Trebalo je provesti i neku podjelu rada, a Vraz se naravski opredijelio za književnost. Nadovezujući na preporodna nastojanja prvih godina trebalo je napraviti prvu bilancu, prorešetati (odakle omraženi pseudonim Rešetar!) ono, što je dotle učinjeno i odsada strogo lučiti pljevu od zrnja. Koristan i potreban posao, ali veoma težak i nezahvalan. Vraz je imao dovoljno prilike, da se o tom uvjeri, kad su ga čak stali napadati na ulici kao narodnog neprijatelja,[92] a broj pretplatnika spao od 600 na

[90] V. Drechsler, spom. djelo, str. 98.
[91] Vrazova Děla (Izd. Matica Ilirska), sv. V, str. 294.
[92] Děla, sv. V, str. 293.

200. Drugi svezak izašao je iste godine, a 3. prosinca 1842. završio je Vraz redakciju trećeg sveska koji je izašao 1843. Kanio je svake godine izdati po četiri sveska, ali je stvar zapela. »Borba sama sobom ne bi mogla uništiti tako promišljeno i ozbiljno poduzeće, već bi pače jačala zanimanje za književnost i književena pitanja, a tu bi »Kolo« moralo pobijediti, ali nevolja je bila, što ova borba nije bila književna« (Drechsler).[94] Vraz je popustio premoći, ali je upotrebio prvu priliku da oživi »Kolo«. Postavši Matičinim tajnikom dobio je mandat, da zajedno s Jakovom Užarevićem, bivšim urednikom Gajevih »Novina«, uredjuje obnovljeno »Kolo«. Vraz je nerado pristao na taj kompromis, ali se ipak dao svojski na posao. God. 1847. izlazi peta i šesta knjiga »Kola«. Četrdesetosme daje se i sam Vraz na politiku i odlazi na Slavenski kongres u Pragu. Knjigu osmu izdao je — služeći se Vrazovom ostavštinom — A. T. Brlić, a izašla je 1851. Time je »Kolo« opet prestalo izlaziti, a Mirko Bogović zalud je kušao da ga uskrsne izdavši god. 1853. o svom trošku posljednju — *devetu* knjigu.

U »Kolu« su saradjivali najistaknutiji književnici preporodnog doba. U »Kolu« objelodanjuje Demeter »Grobničko polje«, Antun Mažuranić štampa »Zakon Vinodolski«, marljivo suradjuje Kukuljević, pa Dragoila Jarnevićeva, Trnski, Kaznačić i Preradović. Poučni članci najviše se bave domaćim folklorom, filologijom i poviješću. Izvrsna je književna kritika, kojom se bavi Vraz. Sistematski se izvješćuje o slavenskom svijetu, a surađuju i pisci ostalih slavenskih naroda, koje je Vraz zainteresirao za »Kolo«. Tu se javlja Čeh Erben, Slovak Hurban, Poljak Dubrowski, Rus Sreznjevskij. Sigurnost kritičkog suda Vrazova o aktualnim književnim pojavama kod Hrvata (Preradović, Ivan Mažuranić) i Srba (Njegoš, Radičević) upravo zapanjuje.[94] A vrijedno je spomenuti i Vrazov članak o starim dubrovačkim piscima, koji je izašao u »Kolu« 1847., a predstavlja opravdanu reakciju na nekritičko slavljenje tobožnjih klasikâ. Ukratko — »Kolo« je izvrsno uređivana smotra, koja izlazi u obliku knjige samo zato, što se pokretači »Kola« nisu mogli nadati dozvoli za izdavanje časopisa, a trebalo je računati i s cenzurom, koja je blaža, kad se radi o knjigama.

»Kolo« je steklo priznanje izvan Hrvatske,[95] a Šafařík se toliko oduševio, da je na njegov savjet Matica ilirska ponovno pokrenula »Kolo«. A vrijedno je spomenuti, da god. 1904. prigodom nastojanja, da se osnuje umjetnički razred Jugoslavenske Akademije predlaže »gradjanski odbor«, da se obnovi »Kolo« kao glasilo umjetničkog razreda, koje bi glasilo izlazilo polugodišnje i četvrtgodišnje.[96] A 1905. pokreće Matica »*Hrvatsko Kolo*«,

[93] Drechsler, str. 100.

[94] Isp. deveto poglavlje Drechslerove studije (Kritika, str. 103—111).

[95] V. »Kolo«, sv. III, str. 127, gdje se spominju prikazi i kritike o prvim dvjema knjigama, koji su izašli u nekim uglednim časopisima (Danica, Květy, Letopis, Časopis Českého Museum, Dennica, Ost und West, Deutsche Vierteljahrschrift).

[96]) Građanski odbor za osnutak umjetničko razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Potpisa-

koje izlazi do 1912. Obnovljeno poslije rata (1927.), ovo se »Kolo« više približilo Vrazovim tradicijama, a danas je reprezentativna godišnja smotra, koja zaprema glavno mjesto među redovnim izdanjima Matičinim. I tako sjeme, što su ga posijali pred malne sto godina Rakovac, Vraz i Vukotinović, nije propalo nego je sveudilj rađalo i rađa novim plodom.

God. 1842. pokrenuto je prvo gospodarsko glasilo u Hrvatskoj. List je počeo izlaziti kao »*Priobćenje članovom horvatsko-slavonskog gospodarskog društva od upravljajućeg odbora*« (od 26. sěčnja do 30. sèrpnja 1842.). Nespretni ovaj naslov nastao je od nevolje, budući da nije stigla na vrijeme dozvola za izdavanje lista, pa je glasilo Gospodarskog društva počelo izlaziti kao neki bulletin za obavještavanje članstva. U drugoj polovici 1842. preobrazuju se »Priobćenja« u »*List měsečni horv.-slav. Gospodarskog društva*«, a kao takav izlazi list do konca 1849. štampajući se cijelo vrijeme u Gajevoj tiskari. Između 1850. i 1852. preobrazuje se u ljetopis (*List društva gospodarskoga hèrvatsko-slavonskoga*). Od 1853. do 1874. izlazi kao tjednik (*Gospodarske novine*), a tek 1874. dobiva konačno ime — »*Gospodarski list*«, te izlazi dvaput na mjesec. Prestao je izlaziti doživjevši visoku starost, nakon što je propalo starodrevno Gospodarstvo društvo.[97]

Prvi je urednik bio Rakovac (do 1854.). Za vrijeme apsolutizma uređivao ga je Aleksa Praunšperger (do 1855.), a zatim Vukotinović (do 1858.). Onda je preuzeo uredništvo Šulek.

ni: Karlo pl. Michalovich, Dr. Stjepan Miletić, Milan Grlović. Letak 30. III. 1904. Prilog »Agr. Tagblatta«.

[97]) Isp. Lakatoš, spom. djelo, str. 159, 185.

Uz hrvatske i njemačke listove, koji početkom četrdesetih godina izlaze u Zagrebu i Karlovcu javlja se u proljeće 1843. na Rijeci talijanski list koji zastupa interese »ugarskog« primorja. To je »*Eco del litorale ungarico*«. Izlazi dvaput mjesečno, uređuje ga Dott. Giov. Spagnuolo, a štampa se u tiskari braće Karletzky.

Ove riječke novine počinju izlaziti uoči otvorenja požunskog sabora. »Eco« donosi tu radosnu vijest svojim čitateljima, vadeći je iz hrvatskih listova i najavljuje, da je sazvan i hrvatski sabor. Iz prvih brojeva (pa i samoga imena) razabire se tendencija lista: laskanje Madžarima i gospodarski obziri, koji diktiraju madžarofilsku politiku. Ungheria je ovom listu skupno državno ime, koje obuhvata i Croaziu i Slavoniu i — Litorale ungarico. List oglašuje talijanske i madžarske knjige, često crpe svoje informacije iz mletačkih novina (Gazzetta di Venezia), a bavi se hrvatskim prilikama tek od vremena do vremena i to onda, kad su po srijedi ekonomska pitanja (opširan članak o Gospodarskom društvu). Očigledan je privredni karakter lista: interes za vanjsku trgovinu, mornaricu domaću i stranu, prometne olakšice i t. d. Sve to utječe na pravac pisanja, kojim se »Eco« nimalo ne razlikuje od kasnije fijumanštine.

Meteorološki izvještaji na čelu lista i redovno obavještavanje o kretanju brodova daju ovim novinama karakteristično obilježje glasila, koje izlazi u prometnom lučkom gradu.

Svoje madžarofilsko i talijanaško stanovište nastoji »Eco« opravdati programatskim razmatranjima. Poučan je u tom smislu uvodni članak (Introduzione) na čelu drugoga godišta (1844.). Tu je riječ o gospodarskom napretku (uslijed dugotrajnog mira u Evropi), o odnošaju Rijeke prema Ugarskoj, o vanjskoj trgovini, koju treba isključivo upraviti na Rijeku, o gradnji željezničke pruge, koja će spajati plodnu Ugarsku i njeno primorje (un regno il quale si ricco di prodotti del suolo, e che possegga una propria costa maritima). Svaka je druga riječ ovoga fijumanskog vjeroispovijedanja: Ungheria-ungherese ili pak — commercio-commerciale. Članak zaključuju razmatranja o mogućnosti i potrebi industrijskog razvitka Rijeke.

Sotto si propizie circostanze, in si favorevoli disposizioni della nazione ungherese pel suo litorale, mancava alla Città di Fiume un foglio periodico che in un idioma generalmente inteso facesse conoscere ai suoi abitanti, ed a quelli delle altre parti della costa ungharese, quanto da alcuni anni si sta operando per promovere efficacemente il nazionale commercio (br. 1, god. II., 3. travnja 1844.).

Tako prve riječke novine opravdavaju svoju egsistenciju. Iduće godine list na neko vrijeme prestaje izlaziti zbog nepredvidivih razloga (per inpreveduti casi). Onda dobiva novog urednika (V. Solitro), koji je službeno potvrdjen »dai Superiori Dicasteri«. Ipak se obnovljeni »Eco« nije održao. Posljednji (u Zagrebu) sačuvani broj izašao je dne 31. prosinca 1845. (br. 75, god. III.).

Da bi ovaj pregled bio potpuniji, spomenut ćemo ovdje kronološkim redom i Havličkov almanah

»*Iskra*«. Taj je almanah (»zabavni sastavci od više domorodnih spisateljah«, kako glasi podnaslov) izašao u dva navrata: god. 1844. i 1846. I jedan i drugi svezak izdao je Ivan Havliček, a štampani su u Gajevoj tiskari. Prvi je svezak s uvodnom pjesmom Ivana Tàrnskoga posvećen »Svim domorodkinjam« i urešen »sa osam kamenorězah narodne nošnje«; drugi je posvećen grofu Jurju Oršiću i urešen njegovom slikom. Medju suradnicima nalazimo Kukuljevića, Vraza, Vukotinovića, Ostrožinskog, Demetra, Bogovića i Mažuranića. U »Iskri« 1846. izašla je i prvi put »Smèrt Čengić-age«.

Prema Šporerovu »Almanahu Ilirskom«[98] svjedoči »Iskra« o priličnom napretku, a veoma podsjeća na književni almanah što će ga kasnije izdavati Vukotinović (Leptir).

Nesnosna cenzura — prof. Moyzesa nasljeđuje poslije 1843. zloglasni Mátsik[99] — potakla je Bogoslava Šuleka, najboljega novinara preporoditeljskog doba,[100] da pokrene prvi hrvatski list u ino-

[98]) O Šporerovu almanahu v. gore, str. 48.

[99] V. Šišić, Pregled, str. 292. — O cenzorskoj djelatnosti Mátsikovoj mogle bi se pisati debele knjige. Ovaj stranac bio je svakako jedna od najomraženijih ličnosti u Zagrebu, a kako je strepio, da zaboga ne propusti štogod, čime bi se zamjerio svojim gospodarima u Budimu, svjedoče neke konkretne zapljene, koje se doimlju kao neslane šale. Mátsik se nije usudio propustiti Đorđićevu »Juditu«, zaplijenio je Tommaseove »Iskrice«, naslućivao je pogubnu političku tendenciju u jednoj pjesmi Dragojle Jarnevićeve, i to zbog riječi »čar«, koja ga je podsjećala na ruskog — cara! (isp. Drechsler, str. 102). O Mátsikovoj cenzuri opširno izvješćuje Šulek u svom »Branislavu« (v. dalje str. 89).

[100] »Šulek je prvi journalista hrvatski« (Milčetić, spom.

zemstvu. Taj se list zvao »*Branislav*« a izlazio je god. 1844. u Beogradu[101] bez ikakovih oznaka iz kojih bi se moglo zaključiti tko izdaje, štampa i uređuje ove novine. Samo simbolički znakovi: sunce, otvorena knjiga, vaga, mač, lovorova grana. Značajan je i motto: »Ne dajmo se, ne bojmo se!« čemu odgovara i pisanje lista. Ton je oštar ali trijezan, argumenti uvjerljivi.

Nije li to žalosno — veli »Branislav« — da mi sinovi ustavne (konštitucionalne) dàržave uteći moramo u strane zemlje, kad si želimo uzajemno priobćiti naše misli i naměre! To više, ako su naši zahtjevi umjereni, a držanje lojalno, te zaista ne želimo ništa drugo, nego da se porazgovorimo o općem dobru. Eto — doskora sastat će se hrvatski sabor, pa bi se trebalo dogovoriti. Ali kako, kad je cenzor stranac, koji nema pojma o našim prilikama, ali mu je mrsko sve, što je naše. Neopravdano sumnjiče ilirstvo (prošle je godine ilirsko ime zabranjeno!), ali bez pravoga razloga.

Mi smo Horvati i Slavonci — odgovara »Branislav« onima, kojima ilirstvo miriše na veleizdaju — to želimo věkom da ostanemo, — i što smo ilirsko ime zagàrlili to samo radi sloge; mi imamo konštituciju i municipalna prava, i ona si nećemo dati nikada istàrgnuti . . .

Program »Branislava« ovako je sažet na koncu uvodnog članka:

Narodnost, pravo prosvětjěnje i sreća naroda, to su bile uvěk naše želje, naše naměre i naša **načela**, ove će svàrhe i Branislav braniti; a ko nam u tom směta i prěči, on je naš dušman, naš neprijatelj, kojemu směli̇m čelom nazivamo: war for ever! (Boj na věke).

studija, str. 58). — O Šuleku v. »Ljetopis« Jugoslav. akademije, knj. XI, 1896.

[101] Prema tome je neispravno nazivati »Branislava« beogradskim (!) listom, kako to čini V. Novak u svojoj »Antol. jugoslov. misli« (str. 112).

U ovo nekoliko brojeva (svega 52 strane velikog kvarta) štampani su izvještaji sa županijskih skupština (spravišta varmeđije), neki Kukuljevićevi govori, među njima i onaj o uvođenju narodnog jezika održan u saboru 12. svibnja 1843., članci o madžarskim presizanjima: »Jesu li Magjari Hàrvate nadvladali i podjarmili« i dr., o madžarskoj slavofobiji: »Što naměravaju Magjari glede Slavjanah«, a naročito su zanimljiva i poučna razmatranja o zagrebačkoj cenzuri (str. 11—16), za koju je teško reći da li se više rukovodi zlobom ili glupošću. Pravo je imao Mikloušić, koji je na cenzorskom mjestu naslijedio Kopitara, kad je pokušao objasniti Sedlnitzkom, kako nije dobro da Hrvati zbog nasilne cenzure Mátsikove štampaju svoje stvari u Beogradu. Madžari ogovaraju Hrvate, da su bogzna kako skloni Rusima, no to je puka osvada. Nego trebalo bi Hrvatima dozvoliti, da štampaju u Beču ono, što Madžari štampaju u Ugarskoj.[102]

Mikloušić je u svom izvještaju preveo i čitav prvi broj »Branislava«, da tako potkrijepi svoje tvrdnje.[102a]

[102] Uvodni članak »Branislava« preštampao je Ježić u »Ilirskoj antologiji« (str. 148—151).

[102a] Miklošić je kao cenzor preveo čitav prvi broj »Branislava« i priložio svome izvještaju grofu Sedlnitzkom, ističući kako je nezgodno, što Hrvati zbog cenzure Mátsikove moraju štampati svoje stvari u tuđini i to još u zemlji, koja je sva pod ruskim utjecajem. Hrvatima bi se moralo dozvoliti, da štampaju u Beču ono, što Madžari štampaju u Ugarskoj (v. Šišić, Hrv. povijest, III, str. 374—375, i Prelog, Slav. renesansa, str. 151). S tim u vezi vrijedno je napomenuti, da su Hrvati

Šulekov je »Branislav« doskora prestao izlaziti zbog tehničkih (iz Beograda se list potajice lađom dopremao do Siska) i financijskih poteškoća, ali ono, što je izašlo, rječito svjedoči o mukotrpnom stvaranju hrvatske štampe.

Prvi je isključivo hrvatski list u Dalmaciji »*Zora Dalmatinska*«,[103] koju je god. 1844. pokrenuo Dr. Ante Kuzmanić, liječnik po zvanju, ali književno obrazovan i sav zaokupljen jezikoslovnim i pravopisnim pitanjima. Braneći svoj pravopis protiv Gajevih reformi, pokazao se kao pravi fanatik, pa je unatoč svome rodoljublju i najboljim namjerama znao naškoditi narodnoj stvari u Dalmaciji. Zbog njegove pravopisne nepopustljivosti nije se ni »Zora« mogla održati, premda je lijepo započela objelodanjujući u prvome broju glasovite Preradovićeve stihove namijenjene »Zori Dalmatinskoj«:

Polnoch prodie! — što me budi
U to doba iz sna moga?
Xice same zaigraśe
Na guslami babe moga;
Zaigraśe iz tihana
»Zora puca, biche dana!«

A taj citat neka posluži i kao primjer Kuzmanićeva pravopisa.

zaista neke stvari štampali u Beču, kako bi izbjegli zagrebačkoj cenzuri za vrijeme Mátsika. Tako je na pr. Matica štampala u Beču Demetrovu »Teutu« (1844.). — Što se tiče financiranja »Branislava«, čini se, da je pri tom glavni udio imao Ambroz Vranyczany (isp. Prelog, Nar. enciklop., IV, str. 1156).

[103] V. Kasandrić, spom. djelo, str. 5—18.

Odbivši svojom filološkom tiranijom neke od najvrjednijih suradnika (Preradović!), a još više publiku,[104] kojoj su brzo dodijale polemike o »dalmatinskom« i »hrvatskom« pravopisu, Kuzmanić morade odstupiti prepustivši uredništvo dru. Augustu Kaznačiću. Mladi ovaj liječnik iz Dubrovnika[105] digao je bez sumnje niveau lista, ali mu nije pribavio novih pretplatnika, pa se nakladnici, braća Battara — dali u potragu za novim urednikom. Kaznačića je naslijedio don Nikola Volarić, profesor u zadarskom sjemeništu. Volarić uvodi Gajevu ortografiju pristavši otvoreno uz preporodne težnje u Hrvatskoj. Nije uspio, jer su »Zoru« stali sada bojkotirati pristaše »domaćeg« pravopisa. Ne znajući drugog lijeka braća Battara povjere opet uredništvo prvome redaktoru.

Sada je Kuzmanić imao prilike, da se iskali na protivnicima, koji su ga pred dvije godine otjerali sa uredničkog mjesta, a sitničava su ova natezanja kočila preporodnu akciju. Značajna su u tom smislu pisma Stjepana Ivićevića Pavišiću.[106] Nakon

[104] Tu je publiku lako odrediti, budući da je Kuzmanić na koncu prvoga godišta odštampao »Imena gospode pridbrojiteljah na Zoru dalmatinsku«. Može se pribilježiti kao curiosum, da na prvome mjestu figurira »Njihova cesarska kraljevska visost prisvjetli Franjo Karlo vojvođa austrijanski i t. d.«, a odmah za njim »Gospodin Turszki, Njihova visost vladalac dalmatinski«.

[105] Dr. Ivan August Kaznačić, sin pjesnika Antuna K., surađivao je najprije u tršćanskom časopisu »La Favilla«, zatim je uređivao zadarsku »Zoru«; god. 1848. pokrenuo je u Dubrovniku »L'Avvenire«, a sudjelovat će i kod osnivanja »Slovinca«. Istaknuo se velikom naobrazbom, talentom i domoljubljem.

[106] Kasandrić, str. 8—9.

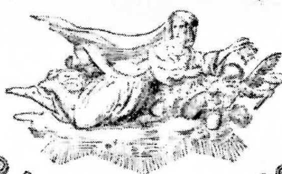
prevrata četrdesetosme »Zora« se opet pridigla koristeći se novim zakonom o slobodi štampe. Već u prvom broju, nakon što je proglašena sloboda štampe (broj od 27. ožujka) jasno i odlučno precizira hrvatsko stanovište. Kao glavni uzrok pučke zaostalosti navodi službenu prevlast talijanštine, koju puk ne razumije, dok učeni ljudi zanemaruju narodni jezik. Treba se okoristiti političkom slobodom i prožeti slavenskim duhom čitavu Dalmaciju, koja je od davnine hrvatska.[107] Spomenuti Ivićević iz Makarske ne zadovoljava se samim priključkom Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji, nego traži i povrh toga pripojenje Bosne. O potrebi sjedinjenja s Hrvatskom govori Matija Ban Dubrovčanin u nizu članaka. Velika je budućnost Dalmacije — veli Ban — jedino u njenome savezu s Hrvatskom. »Zora« štampa zagrebačka pisma Kurelca, Šuleka, Brlića... i prenosi iz »Narodnih Novina« apele banovinskih Hrvata dalmatinskima, da se konačno združe. U listu surađuje i Božidar Petranović, Jovan Sundečić, Vežić (polemika sa splitskim talijanašima), a značajno je pisanje »Zore« prigodom Slavenskog kongresa u Pragu. Konačno treba spomenuti i Kuzmanićeve članke (Hervatska i talijanska strana u Dalmaciji), u kojima obara talijanašku tezu.

Ograničenjima tiskovne slobode početkom g. 1849. stradala je i »Zora«. Politički članci bivaju sve rjeđi, a Kuzmaniću ne preostaje drugo, nego da usredotoči pažnju na književno-jezikoslovna pitanja prešućujući veleважne događaje, koji se

[107] V. »Zoru Dalmatinsku« od 27. III. 1848.

BROJ 1. | 1. GODINA

NA 1. SIČNJA | 1844



ZORA DALMATINSKA.

PRIDGOVOR

Naslovni list prvoga broja »Zore dalmatinske« (1844.) u Zadru.

zbivaju kod kuće i u svijetu. Spuštati se počinje apsolutistički mrak, koji će doskora progutati i »Zoru Dalmatinsku«. Posljednji je broj izašao 25. lipnja 1849.

Godinu je dana nakon »Zore Dalmatinske« počela u Zadru izlaziti *»Dalmazia«*, koja se održala samo dvije godine. Osnovana je očito na ustuk »Zori«, ali konkurira i službenoj »Gazzetti di Zara«. Premda je list izlazio samo dvije godine imao je 1846. najveću tiražu. Za naše pojmove ta je naklada smiješno malena: 250 komada, dok »Gazzetta« izlazi u 150 primjeraka, a »Zora« u 200.[108]

»Dalmaziu« izdaje o svom trošku G. Franceschi. Podnaslov je listu: »Giornale letterario economico, inteso agl' interessi della provincia.«

Da prije četrdesetosme nije bilo lako izdavati ni njemačkih listova, ako bi dozvolu tražili nepoznati ili čak nepouzdani pojedinci, svjedoči i jalov pokušaj, da se u Zagrebu god. 1847. pokrene još jedan njemački list — *»Agramer Beobachter«*.

U jednom pismu, što ga Dragutin Galac šalje Gaju[109] u Peštu, obavještavajući ga o poslovnim i političkim novostima, čitamo ove retke:

Fr. Domin, kako sam Vam već u jednom pismu pisao, podnio je molbu višjem miestu za dozvoljenje, da može izdavati niemački list pod naslovom »Agramer Beobachter« i da to čim prie postigne dao je na skupštinu Županie zagrebačke molbu, neka bi ga ona kod višjeg miesta preporučila i podupirala, — što je s veli-

108 Kasandrić, str. 2.

109 V. Deželić, Pisma pisana Dru. Ljudevitu Gaju, str. 77.

kim aplauzom učinjeno. — Tom prilikom bilo je opet dosta vike proti novinam i novinarom zagrebačkim i proti cenzoru.[109]

Ipak od svega toga nije bilo ništa, a šteta da Gajev pouzdanik nije iznio neke potankosti o Dominovom pokušaju i zašto je u saboru bilo vike protiv zagrebačkim novinama.

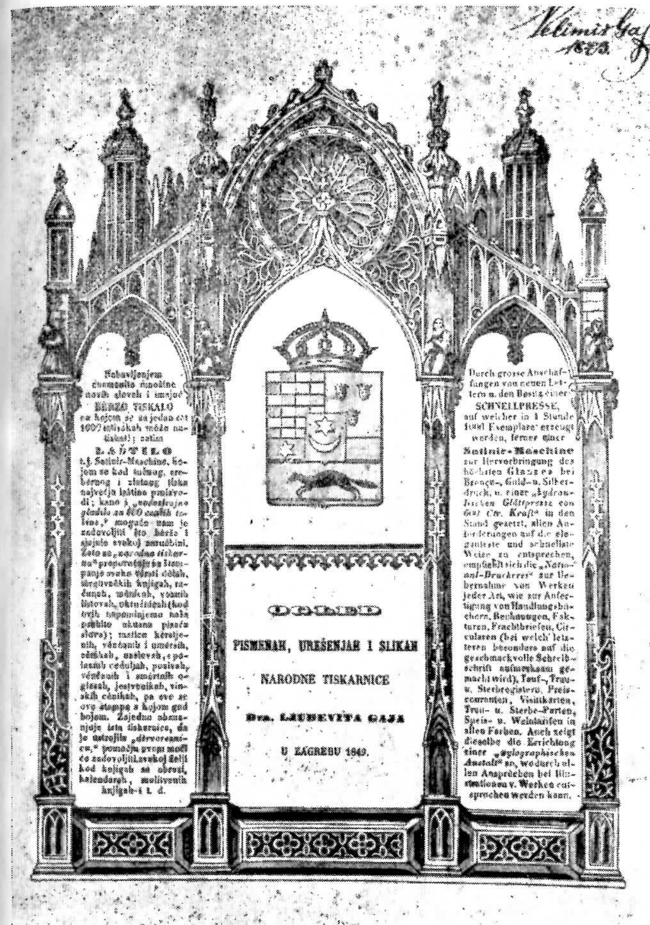
ZAKLJUČAK

Eto nas na domak godine četrdesetosme, koja — prepuna sudbonosnih događaja i senzacionalnih obrata — predstavlja prekretnicu u hrvatskom javnom životu. Ako je ikada u historiji bilo oštrih granica, takav je kamen-međaš četrdesetosma. A štampa kao ogledalo javnoga, pa i privatnoga života, odrazuje sve te događaje: ožujsku bunu u Beču i pad Metternicha, uspjehe Madžara i njihovu nezasitnost, imenovanje Jelačića banom, carev bijeg iz Beča, izbore u Hrvatskoj i zasjedanje novog sabora, koji proglašuje ukinuće kmetstva, spremanje rata s Madžarima, odstup Ferdinanda i stupanje Franje Josipa na prijesto, Jelačićevo imenovanje gubernatorom Rijeke i gubernatorom Dalmacije, imenovanje hrvatskog ministra bez lisnice, koji će posredovati između dvora i hrvatske vlade . . ., da i ne govorimo o događajima u Francuskoj, odakle je 24. veljače vrcnula iskra, i Italiji, koja se bori za slobodu i jedinstvo. Tko bi iscrpio sve te zgode, kad je gotovo svaki dan donosio nešto novo i otvarao nove vidike.

Nakon što je Ferdinandovim proglasom (15. ožujka 1848.) ukinuta cenzura i narodima zajamčena odgovorna parlamentarna vlada, štampa se u hrvatskim krajevima bujno razvila. Ne samo, da

se u Zagrebu, Zadru i Dubrovniku javlja mnoštvo novih listova, nego se neki od tih listova razlikuju i kvalitetom od dotadanjih. Kušlanov »Slavenski jug« ne zaostaje mnogo za velikim evropskim listovima onoga doba, a usporedimo li ga s Gajevim »Novinama« vidjet ćemo, da je razlika upravo golema. Interesantan je i prilog »Slavenskom jugu« — »Prijatelj puka«. To je prvi hrvatski list namijenjen najširim slojevima naroda — seljaštvu. »Slavenski jug« izlazi od 1848. do 1850., kada je zabranjen. Mijenja ime (»Jugoslavenske novine«), ali iste godine mora prestati da izlazi. »Prijatelj puka« izlazio je samo nekoliko mjeseci 1848. Za vrijeme historijskog sabora u lipnju četrdesetosme izlaze u Zagrebu »Saborske novine«, zanimljivo političko glasilo, koje je međutim kratkoga vijeka. Između 1849. i 1850. javlja se u Zagrebu i novi njemački list — »Südslawische Zeitung«, veoma dobro uređivan i moderno opremljen. Piše u narodnom duhu, a njegovo se pisanje potpuno poklapa s pisanjem »Slavenskog juga«. Zanimljiva je kristalizacija hrvatske državne i narodne ideje, kako se očituje u tim listovima. Pjesnička magla ilirizma izvršila je svoju povijesnu misiju ustupajući mjesto realnijoj politici.

Glavne su ličnosti hrvatskog novinstva između četrdesetosme i apsolutizma: Barun Dragojlo Kušlan, Eduard Vèrbančić, (koji će poslije 1860. biti među glavnim osnivačima »Pozora«), Nikola Krestić, Josip Praus i, dakako, Bogoslov Šulek. U dalmatinskoj Hrvatskoj treba napose spomenuti I. A. Kaznačića Dubrovčanina.



Katalog Gajeve tiskare god. 1849. (naslovna strana).

»Slavenski jug«, »Saborske novine« i »Südslawische Zeitung« izlaze neko vrijeme kao dnevnici. To su prvi dnevni listovi u Hrvatskoj.

Godine 1849. osnovan je u Zagrebu »Katolički list«, crkveno-bogoslovno glasilo, koje će međutim za vrijeme Bachova apsolutizma poslužiti i kao zaklonište narodnoj misli. »Katolički list« je uz »Narodne novine« jedini hrvatski periodik iz prve pole 19. stoljeća, koji se uzdržao do danas.

Novinstvo se bujno razvilo i u Dalmaciji. Prvi list, koji je osnovan nakon ukinuća cenzure okitio se značajnim imenom: »La Dalmazia doppo la libertà della Stampa« (kasnije: »Dalmazia costituzionale«) u Zadru. Izlazi 1848. i 1849. Četrdesetosme izlazi kratko vrijeme »Staffetta« (također u Zadru), a iduće je godine osnovan »L'Osservatore dalmato — Smotritelj dalmatinski«, koji izlazi dugi niz godina. Štampa se naizmjenice na talijanskom i hrvatskom jeziku. Onda se hrvatsko izdanje posvema odjeljuje od talijanskoga, a od »Smotritelja« postaje »Glasnik« (do 1886.).

Slobodom štampe okoristio se i Dubrovnik. U proljeću 1848. izlazi neko vrijeme u Dubrovniku list pod imenom »Rimembranze della settimana«, štampajući i hrvatske priloge. Nakon što su »Rimembranze« prestale izlaziti, sprema se novi list, kojem je nadjenuto ime »L'Incerto«. Mjesto njega izlazi Kaznačićev »Avvenire«, koji piše posvema u narodnom duhu i pledira za sjedinjenje s Hrvatskom. »L'Avvenire« je prestao početkom 1849.

Nakon ovoga bujanja i previranja crne se godine apsolutizma doimlju veoma tužno. Oktroirani ustav 4. ožujka 1849. udovoljio je nekim hrvat-

skim željama, no sama činjenica, da je nametnut s pravom je zabrinula neke vidovite patriote. (Kukuljevićevo pismo Jelačiću 9. VIII. 1849.). I zbilja je od toga časa sve krenulo nizbrdice. Nakon što je slomljena madžarska revolucija, bansko je vijeće prisiljeno proglasiti ustav, jer će inače lojalni Hrvati, koji su svojom krvlju spasavali rasklimano prijestolje, biti tretirani kao i madžarski buntovnici. Raspušta se narodni sabor, koji se konstituirao 1848., a nova banska uprava podvrgnuta je bečkoj centralnoj vladi (1850.). Uvedeni su austrijski državni monopoli, Hrvatsku su preplavili žandari, dio Srijema pripojen je srpskoj Vojvodini, a Međimurje »predbježno« Hrvatskoj. Napokon je koncem 1851. ukinut oktroirani ustav, a od tog časa, pa sve do 1859. traje čisti apsolutizam, kojemu je predstavnikom Aleksandar Bach.

Kako je god ova apsolutistička epoha doba mrtvila (osobito ako je usporedimo s godinama preporoda, koji kulminira u četrdesetosmoj), ipak ove godine ne predstavljaju pustoš. Domoljubnih je novina, istina, nestalo. Jednostavno su zabranjene ili su prestale izlaziti zbog političko-tehničkih poteškoća. Ostao je »Agramer Zeitung«, negdašnje madžaronsko glasilo, koje se lako prilagodilo novom kursu. Novim su vlastodržcima prešle i Gajeve »Narodne novine«. U deceniju apsolutizma izlazi jedna jedina revija općega karaktera, a to je »Neven«, koji je 1852. pokrenuo Bogović. »Neven« je glavni predstavnik hrvatskog otpora u apsolutističko doba. Izlazi uz goleme poteškoće: mijenja urednike i nakladnike, periodicitet, pa i mjesto izlaženja (posljednje godine izlazi na Rijeci). Pod apsolutizmom izlaze razni književni almanasi: »Dubrovnik« (prvi svezak 1849.), »Prijatelj bosanski« (prvi svezak 1850.), a na izmaku apsolutizma javlja se »Leptir« (prvi svezak 1859.). Godine 1851. pokreće Kukuljević prvi znanstveni časopis, koji također imade karakter almanaha: »Arkiv za pověstnicu jugoslavensku«. Treba spomenuti i stručne listove: »Težaški poučatelj« i »Agronomo raccoglitore« (1850.—51.) oboje u Zadru i pod istim uredništvom. U Zadru počinje 1851. i jedan pravno-historijski list: »Pravdonoša« koji — nakon zabrane — nastavlja zagrebački »Pravnik« (1853.).

Godine 1859. pokreće Zadranin Luigi Fichert talijanski časopis — »La Rivista dalmata«, koji je predstavljao zanimljiv pokušaj kulturne suradnje između talijanskog (odnosno talijanaškog) i hrvatskoga elementa. — Iste godine počinje u Zagrebu izlaziti »Napredak«, najstariji naš pedagoški list, koji se do danas održao.

Svega *jedanaest* listova, koji su se pojavili pod apsolutizmom: jedanaest listova u deset godina, upravo toliko, koliko je ugledalo svijetlo godine četrdesetosme i devete![110]

*

To je eto u glavnim crtama povijest periodičkih listova u hrvatskim krajevima od posljednje četvrti 18. vijeka do polovice 19. vijeka. Od 1789. (Kroatischer Korrespondent) do četrdesetosme po-

[110] O hrvatskoj periodičkoj štampi 1848.-49. i pod apsolutizmom bit će potanje govora u drugom svesku.

javilo se kod nas 19 listova i to: 8 hrvatskih (prvi 1835.), 6 njemačkih (prvi 1789.), 3 talijanska (prvi 1832.), i dva mješovita (jedan talijansko-hrvatski, 1806., i jedan francusko - talijansko - njemački, 1810.). Svega 19. Broj mješovitih listova zapravo je veći, jer neki, napose njemački listovi, donose i hrvatske priloge. Spomenuti listovi izlaze dvaput ili jedamput sedmično, a ponekad i sasvim neredovito. Neki su izraziti almanasi, koji moraju da nadomjeste prave časopise.

Bilo je pokušaja koji su sami po sebi veoma zanimljivi i značajni, ali nisu urodili plodom. Prvi je u tom nizu listova, koji su uginuli nerođeni, Janderin latinski tjednik (1771.). Zabilježili smo još 6 takvih pokušaja (5 hrvatskih listova i 1 njemački). Što se tiče vremena kad se javljaju u hrvatskim krajevima prve novine i časopisi, treba imati na umu, da je naša štampa u relaciji s ostalom evropskom štampom mlada (nakon zametka u 16. vijeku prvi se periodični listovi u modernom stilu javljaju u prvoj polovici 17. vijeka) — u relaciji s ostalim slavenskim narodima nismo baš tako zaostali. Česi i Poljaci imaju doduše listova već u 17 .vijeku, no prvi ruski list javlja se tek početkom 18. vijeka za Petra Velikog. No zato smo pretekli Bugare (prvi bugarski list izlazi 1844. i to izvan Bugarske — u Smirni) i Ukrajince (koji prvi svoj list počinju izdavati četrdesetosme u Lavovu). Što se tiče najbližih nam susjeda: Srba i Slovenaca, obično se ističe da su Srbi i Slovenci imali prije svojih listova negoli Hrvati. No to je prvenstvo prilično relativno. Prvi se srpski (zapravo slaveno-srpski), listovi javljaju pod konac

18. vijeka u Beču; u Srbiji počinju izlaziti novine tek 1834. (Kragujevac), a prvi književni list javlja se 1843. Prvi slovenski list pojavljuje se u Ljubljani 1797., te izlazi do 1800. Onda nastaje dulji vacuum.

Prvi tragovi periodičkih listova u Hrvatskoj vode u drugu polu 18. vijeka, a prvi list, koji nam se sačuvao, izlazio je pred malne 150 godina. Prvi listovi u hrvatskim krajevima nastali su na poticaj stranaca, a služe tuđinskom režimu. No sve listove na stranim jezicima, koji kod nas izlaze u prvoj poli 19. vijeka, ne smijemo smatrati tuđinskim i protunarodnim pojavama. U njima se, istina, ogleda kulturno prodiranje velikih naroda, naših susjeda, njihov utjecaj na hrvatski život, no ogleda se i naš otpor i postepeno jačanje narodne svijesti, koja će preporoditi hrvatske zemlje. A valja znati, da je već u 18. vijeku bilo domaće inicijative, koja nije urodila neposrednim plodom, ali su ti pokušaji dokaz, da se hrvatska štampa organski razvijala na rođenom tlu, da bi proklijala i procvala kada dođe vrijeme.

To je vrijeme došlo pred sto godina, kada je Ljudevitu Gaju uspjelo da izda — prve hrvatske novine.

KRONOLOGIJSKI POPIS LISTOVA DO 1860.

ALFABETSKI POPIS LISTOVA

POPIS ILUSTRACIJA

1. Naslovni list Janderina »Calendarium Zagrabiense« (1771.), u kojem je izašla objava za prve zagrebačke novine.
2. Faksimil objave latinskih novina »Nova Latina«.
3. Naslovni list prvoga broja »Kroatischer Korrespondent« (1789.), glasila jozefinskog apsolutizma.
4. Naslovni list prvoga broja talijansko-hrvatskog lista »Il regio Dalmata-Kraglski Dalmatin« (1806.), glasila Napoleonove uprave u Zadru.

5.—6. Šporerov poziv na pretplatu za »Oglasnik ilirski« (1818.).

7. »Luna-Agramer Zeitschrift«, naslovna strana prvoga broja (1826.).
8. Naslovni list prvoga broja Gajevih »Novina«, dne 6. siječnja 1835.
9. Naslovni list prvoga broja Gajeve »Danice«, dne 10. siječnja 1835.
10. Prvi svezak Vrazova »Kola« (1842.).
11. Naslovni list prvoga broja »Zore dalmatinske« (1844.) u Zadru.
12. Katalog Gajeve tiskare god. 1849. (naslovna strana).

NAPOMENA

Pisac ove knjige duguje osobitu hvalu gg. dru. Franji Fancevu i dru. Ferdi Šišiću, sveučilišnim profesorima u Zagrebu: g. Fancevu, koji je djelomično pregledao rukopis i pomogao autora nekim dragocjenim opaskama; g. Šišiću, koji mu je najpripravnije dao na raspolaganje neke neobjelodanjene prijepise iz bečkoga i peštanskog arhiva, kako bi ovo djelce o počecima novinstva u Hrvatskoj bilo što potpunije. Toj svrsi služe i fotografske snimke, koje su priložene tekstu, a napravljene su dozvolom g. dra. Mate Tentora, ravnatelja Sveučilišne knjižnice u Zagrebu. G. Janku Barlèu, kanoniku prvostolne crkve zagrebačke i ravnatelju Nadbiskupskog arhiva, pisac zahvaljuje, što mu je omogućio da pregleda pisma upravljena biskupu Vrhovcu, koja se čuvaju u spomenutom arhivu. Obvezan je i g. Mirku Breyeru i kolegi dru. Hinku Vinkoviću, koji su mu ljubezno ustupili na upotrebu neke svoje rukopise (g. Breyer rukopis predavanja o novinstvu, knjižarstvu i štamparstvu za vrijeme hrvatskog preporoda, a dr. Vinković svoju disertaciju o Eduardu Breieru).

SADRŽAJ